

Resursseista toimintamahdollisuuksiin.

Tutkimus suomalaisen vanhustenhuollon
oikeudenmukaisuudesta.

Jari Pirhonen
Pro gradu- tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian
laitos/
Filosofia ja sosiologia
Syksy 2012

TIIVISTELMÄ

RESURSSSEISTA TOIMINTAMAHDOLLISUUKSIIN.

Tutkimus suomalaisen vanhustenhuollon oikeudenmukaisuudesta.

Jari Pirhonen

Filosofia ja sosiologia

Pro gradu- tutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaajat: Arto Laitinen (filosofia) ja Jyrki Jyrkämä (sosiologia)

Syky 2012

Sivumäärä: 132 sivua + kaksi liitettä

Käsissäsi on filosofis-sosiologinen tutkimus suomalaisen vanhustenhuoltokentän toimintaa ohjaavasta arvopohjasta. Tutkimuksen keskiössä on voimakkaasti asiakasmääräänsä kasvattava palveluasuminen. Demografinen kehitys ja raskaammaksi muuttuva huoltosuhde yhteiskunnassamme on herättänyt vilkasta keskustelua vanhustenhuollon nykytilasta ja tulevaisuudesta. Nyt näyttää siltä, että vanhustenhuollon resurssit asiakasta kohden pienenevät tulevaisuudessa väistämättä. Tällä tutkimuksella osoitan, että pienenevät resurssit eivät välttämättä johda huonompaan laatuun vanhustenhuollossa. Hoidon ja hoivan kehittämisen painopistealuetta on siirrettävä resurssien määrästä niillä toteutetun palvelun laatuun. Tutkimuksessa tulen osoittamaan, että etenkin Martha C. Nussbaumin toimintamahdollisuusteoria antaa hyvät lähtökohdat ikääntyneen ihmisen hyvän, hyvinvoinnin ja koko elämisen arvoisen elämän osatekijöiden eksplikoimiseen ja analysoimiseen. On huomattava, että käsityksemme ihmisen hyvästä on ajassa muuttuva ilmiö ja käsityksemme oikeudenmukaisuudesta on sidottu käsityksemme ihmisen hyvästä.

Kyseessä on kaksi tieteenalaa yhdistävä tutkimus, joten tutkimuksen metodologia on jokseenkin poikkeuksellinen. Tutkimusteoria nousee selkeästi filosofian perinteestä, kun tarkastelen resursseja ja toimintamahdollisuuksia vanhustenhuollon oikeudenmukaisuuden perustana. Vien tutkimusteoriani kuitenkin filosofiselle tutkimukselle poikkeuksellisesti empiiriseen maailmaan testattavaksi ja teen siitä sosiologista tutkimusta. Sosiologinen tutkimusmetodini on sekin ainakin toistaiseksi melko poikkeuksellinen, sillä pestauduin lähihoitajaksi ikääntyneiden palvelutaloon empiirisen tutkimusaineiston hankkimista varten. Hoitajan positiossa havainnoimalla hankkimani aineiston olen jälleen alistanut filosofiselle analyysille Martha C. Nussbaumin teoretisointiin tukeutuen. Lopputuloksena on eräs mahdollinen suomalaisvanhusten keskeisimpien toimintamahdollisuuksien listaus muuttuvan hyvinvointikäsitteen ja vanhustenhuollon oikeudenmukaisuuden arvioimisen pohjaksi.

Avainsanat: vanhustenhuolto, resurssit, toimintamahdollisuudet, oikeudenmukaisuus, ihmisarvo.

Sisällys

1 Johdanto.....	6
1.1 Tutkimuskysymykset.....	9
1.2 Sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta	10
2 Aristoteleen perintö	14
2.1 Ihmisen hyvä	14
2.2 Universaalietiikan mahdollisuudesta.....	16
2.3 Hyvä yhteiskunta	20
3 Resurssit vai toimintamahdollisuudet?.....	23
3.1 Käsittelevennystä	23
3.2 Väittelyn taustaa	26
3.3 Thomas Pogge: ToimintamahdolisuuSteorian kritiikki	27
3.4 Elizabeth Anderson: ToimintamahdolisuuSteorian oikeutus.....	32
3.5 Norman Daniels: Oikeudenmukaisuus terveydenhuollossa	35
3.6 Lorella Terzi: Vajaakykyisyys oikeudenmukaisuusajattelussa	38
3.7 Yhteenvetoa	40
4 Nussbaum ja toimintamahdollisuudet	45
4.1 Ihmisarvo	47
4.2 Keskeisimmät toimintamahdollisuudet	48
5 Tutkimuksen metodologiasta.....	52
5.1 Etnografia	52
5.2 Intersubjektiivisuuden ongelma.....	55
5.3 Osallistuminen ja tutkijan rooli	58
5.4 Havainnoista kirjoitukseksi	61
5.5 Tutkimuksen eettisyys	65
6 Empiirisen tutkimuksen ympäristö	68
6.1 Hallinnollinen ympäristö	69
6.2 Fyysinen ympäristö	73
6.3 Sosiaalinen ympäristö.....	77
6.4 Toiminnallinen ympäristö	80
7 Kentällä ihmisenä, hoitajana ja tutkijana.....	85
8 Tutkimustuloksena vanhusväestön toimintamahdollisuudet.....	89
8.1 Elämisen arvoinen elämä ja oikeus kuolemaan	89
8.2 Terveys	91
8.2.1 Lääkehoito	92

8.2.2 Ravitseminen	93
8.2.3 Asiaankuuluva suoja.....	95
8.3 Vapaa liikkuvuus ja ruumiillinen koskemattomuus	97
8.4 Aistit, mielikuvitus ja ajattelu.....	99
8.5 Kiintymyssuhteet	103
8.6 Itsenäinen päättely	105
8.7 Osallisuus	106
8.8 Muut lajit	108
8.9 Ilo ja onnellisuus.....	110
8.10 Oman ympäristön kontrolli.....	111
8.11 Turvallisuuden tunne ja luottamus	112
8.12 Itsekunnioitus	113
9 Johtopäätökset ja diskussio.....	116
9.1 Tutkimustulosten luotettavuus ja yleistettävyys.....	118
9.2 Jatkotutkimusmahdollisuuksia	120
9.3 Lopuksi	121
LÄHTEET	125
LIITTEET	133

Ruumiin runo

Mistä tulee mielen ankeus
miksi käden, jalan kankeus
mistä huoli ainainen
miksi olen vaivainen
”sinä kysyt miksi, mikä?
minä vastaan se on ikä”.

Mistä tulee hiukset harmaat
miksi väsyvät silmät armaat
mistä selkä kipiä
miksi kuivuu hiipiä
”sinä kysyt miksi, mikä?
minä vastaan se on ikä”.

Mistä tulee vapina
miksi vatsan kapina
mistä sairas sappi, maksa
miksi en enää juosta jaksa
”sinä kysyt miksi, mikä?
minä vastaan se on ikä”.

Mistä tämä rauha tuli
miksi ankeus kipu sulii
mistä uutta voimaa saan
miksi elää kannattaa
”sinä kysyt miksi, mikä?
minä vastaan se on ikä”.

1 Johdanto

Sain edellisellä sivulla olevan runon eräältä asukkaalta ollessani aikoinani lähihoitajaopiskelijana työssäoppimisjaksolla ikääntyneiden palvelutalossa. Minulle tuntemattomaksi jäänyt runoilija tavoittaa mielestäni jotakin oleellista tämän tutkimuksen ideasta. Vanhuus mielletään usein luopumisen ja toimintakyvyn heikentymisen ajaksi (esim. Kautto 2004, Sarvimäki & Heimonen & Mäki-Petäjä-Leinonen 2010, Räsänen 2011). Runossa kuvataan terveyden ja toimintakyvyn heikentymistä. Vanhuuteen kuuluvaa luopumista on yleensä luopuminen työelämästä, monista harrastuksista, vanhemmista ystävistä ja sukulaisista ja usein lopulta kodista ja tutusta elinympäristöstä. Runossa esitetään tärkeä kaksiosainen kysymys: mistä uutta voimaa saan, miksi elää kannattaa? Onko yhteiskunnan jollakin tavalla kompensoitava vanhuuden menetyksiä? Miten ja millä niitä olisi mahdollisesti kompensoitava? Riittääkö vanhustenhuollon oikeudenmukaisuuden varmistamiseksi resurssien mahdollisimman tasapuolinen jakaminen vai pitäisikö ottaa huomioon ihmisten kyky todellisesti käyttää saamansa resurssit hyödykseen? Millaista on elämisen arvoinen elämä pitkäaikaishoidossa eli miksi elää kannattaa? Tällaisiin kysymyksiin tutkimukseni etsii vastauksia.

Suomessa vanhusten prosentuaalinen osuus koko väestöstä kasvaa nopeimmin koko läntisessä Euroopassa (Parjanne 2004, 15–20, ”Ikääntymisen vaikutuksista työmarkkinoilla”. Sosiaali- ja terveysministeriön verkkosivut 10.1.2012). Ikärakenteen muuttuminen heikentää väistämättä yhteiskunnan huoltosuhdetta (”Huoltosuhde”. Kuntaliiton verkkosivut 10.1.2012). Heikentynyt huoltosuhde luo kasvavia paineita vanhustenhuollon rahoituksen ja sisältöjen uudelleenjärjestämiseen. Esimerkiksi Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen entinen johtaja ja nykyinen Aaltoyliopiston professori Sixten Korkman on julkisuudessa vaatinut pikaista arviointia siitä, millaiset ikääntyneiden palvelut on tulevaisuudessa mahdollista kustantaa julkisista varoista.

Suomalainen hyvinvointiyhteiskunta on tähän saakka toiminut varsin hyvin sosiaalisten tulonsiirtojen varassa. Paremmin toimeentulevat ovat progressiivisen verotuksen kautta pitäneet huolta heikompiosaisista. Tässä on mielestäni kiteytyneenä filosofi John Rawlsin (1921–2002) ajatus sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta. Sosiaalinen oikeudenmukaisuus on oikeudenmukaista resurssien jakoa. Tulen tässä tutkimuksessa tarkastelemaan kriittisesti resurssienjakoon perustuvaa oikeudenmukaisuutta. Taloustieteilijä ja filosofi

Amartya Sen (s. 1933) esitteli ihmisten aitoihin toimintamahdollisuuksiin perustuvan oikeudenmukaisuusteoriaansa vastauksena Rawlsin ajatuksiin 1970-luvulla. Senin ajatuksia on hyvin vanhustenhuoltoon sopivaan suuntaan kehitellyt yhdysvaltalainen filosofi Martha C. Nussbaum (s. 1947), jonka teoria on tämän tutkimuksen keskiössä.

Tutkimukseni aluksi esittelen tutkimuskysymykseni ja selvitän, mitä sosiaalisella oikeudenmukaisuudella ylipäätään tarkoitetaan. Pohdin myös sitä, voidaanko universaaleja tai absoluuttisia, poikkeuksetta sitovia eettisiä sääntöjä ylipäätään luoda. Luon luvussa kaksi yleiskatsauksen Aristoteleen perintöön sosioetiikan alalla, sillä hänen vaikutuksensa kaikkeen myöhempään länsimaiseen sosioetiikkaan on ilmeinen. Tutkimukseni keskeisintä filosofia Martha C. Nussbaumia ymmärtää huomattavasti paremmin, kun Aristoteleen käsitteistö on tuttu. Sen jälkeen tulen luvussa kolme vertailemaan keskenään kahta yhteiskuntafilosofiassa laajimmin kannatettua oikeudenmukaisuusteoriaa, Rawlsin resurssiteoriaa ja Nussbaumin edustamaa toimintamahdollisuusteoriaa. Luvussa neljä esittelen Nussbaumin teorian tarkemmin, koska mielestäni sillä on paljon annettavaa vanhustenhuollon sosiaalista oikeudenmukaisuutta arvioitaessa pienenevien resurssien tilanteessa. Luvussa viisi esittelen ja perustelen metodologiani. Luvut kuusi ja seitsemän käsittelevät tutkimusympäristöäni ja toimintaani siellä. Luvussa kahdeksan teoria ja empiria kohtaavat, kun esittelen keskeisimmän tutkimustulokseni eli vanhusväestön keskeisimpien toimintamahdollisuuksien listani. Tutkimuksen päättävät luonnollisesti johtopäätökset ja diskussio.

Tässä tutkimuksessa tulen osoittamaan, että inhimilliselle monimuotoisuudelle avoin toimintamahdollisuusteoria on resurssiteoriaa perustellumpi analyysiväline määrittäessämme elämisen arvoisen elämän käsitykselle perustuvaa sosiaalisen oikeudenmukaisuuden alaa ja sisältöä. Erityisen selvää tämä on vanhustenhuoltoa koskien, sillä vanhustenhuollon asiakaskunta koostuu pitkän, yksilöllisen elämänpolun kulkeneista ja hyvin yksilöllisten vanhenemismuutosten kanssa elävistä ihmisistä. Osoitan, että vanhustenhuollon oikeudenmukaisuuteen vaikuttavat ennen kaikkea käsityksemme elämisen arvoisesta elämästä sekä vanhuksille keskeisten toimintamahdollisuuksien toteutuminen heidän elämässään.

Tämä tutkimus on kahden tieteenalan, filosofian ja sosiologian, yhteinen opinnäytetyö. Tutkimusidea nousi omasta henkilöhistoriastani. Olen aiemmalta koulutukseltani mm.

lähihoitaja ja olen työskennellyt kahden vuoden ajan hoitajana ikääntyneiden palvelutaloissa. Halusin selvittää, millaisella eettisellä pohjalla suomalaiset palvelutalot toimivat. En kuitenkaan halunnut tehdä puhtaasti teoreettista tutkimusta, jonka anti vanhuspalvelukentällä eri tehtävissä työskenteleville ihmisille olisi vähäinen. Sen vuoksi olin tutkimukseeni liittyen keskisuomalaisessa ikääntyneiden palvelutalossa samanaikaisesti töissä ja keräämässä tutkimusmateriaalia kesällä 2011. Kenttäjakson ja aiemman työkokemukseni pohjalta olen tavallaan operationalisoinut teoreettisia käsitteitä empiiriseen maailmaan, vanhusten pitkäaikaishoitoon, sopiviksi. Halusin välttää jo Marxin ja Engelsin aikansa saksalaisiin filosofiin kohdistaman kritiikin, jonka mukaan ”hän (saksalainen filosofi) on puolustanut todellisten tarpeiden sijasta totuuden tarvetta ja proletariaatin intressien sijasta ihmisolemuksen, ihmisen yleensä intressejä, ihmisen, joka ei kuulu mihinkään luokkaan eikä ylipäätään todellisuuteen vaan pelkästään filosofisten kuvitelmien utumaailmaan” (Marx & Engels 1998, 68–69).

Pitkäaikaishoitoon sovellettu vanhusten keskeisimpien toimintamahdollisuuksien listani perustuu Nussbaumin ajatusten lisäksi omiin kokemuksiini lähihoitajana ja havaintoihini tutkijana. Tätä tutkimusraporttia lukevat lähihoitajat saavat varmasti uusia ajatuksia ja näkökulmia työhönsä vanhusväestön toimintamahdollisuuksia koskevasta luvusta. Teoria ja empiria yhdistyvät tutkimuksessani melko epäkonventionaalisella tavalla. Empiirinen tutkimusaineistoni on ikään kuin verrokkiaineisto teoreettiselle pohdinnalle. Empiria sitoo teoreettiset käsitteet vanhustenhuollon arkeen. Sotilastermein empiria on lentotukialus, jolta teorit nousevat ja joille niiden on lopulta laskeuduttava toimiakseen tarkoituksenmukaisesti.

Olen tietoisesti kirjoittanut tätä tutkimusraporttia kielellisesti kahdella varsin erilaisella tavalla. Teoreettista, filosofista osuutta olen kirjoittanut perinteisemmällä tieteellisen proosan konseptilla. Filosofis-sosiologinen teksti, jossa tuon teorian käytännön elämän tasolle omaan tutkimusaineistooni perustuen, on jo henkilökohtaisemmin kirjoitettu. Puhtaasti sosiologiset metodologiset osuudet ja loppudiskussion olen kirjoittanut hyvin henkilökohtaisella otteella tutkimusmetodistani johtuen. Keräsin aineiston työskentelemällä tutkimusyhteisössäni lähihoitajana. Keskeisin sosiologinen tutkimusaineisto muodostuu omista kokemuksistani ja havainnoistani. Tutkimuksen luotettavuuden vuoksi kokijan on silloin mielestäni oltava vahvasti mukana tekstissä.

Tämä tutkimusraportti on mahdollista lukea eri tavoin eri tieteenalojen viitekehysistä käsin. Sosiologi voi nähdä koko alkuosan metodologian kuvaukseen asti tutkimuksen teoreettisena virittämisenä. Aristoteles – Rawls – Nussbaum jatkumo voidaan nähdä tutkimuksen teoreettisen viitekehysten luomisena, jonka jälkeen metodologian ja empiirisen tutkimuksen kuvauksen kautta päästään tutkimustuloksiin, johtopäätöksiin ja diskussioon. Tutkimusraportti on siten melko konventionaalinen sosiologian alaan kuuluva opinnäytetyö.

Filosofin käsissä tämä opinnäytetyö on epäkonventionaalisempi. Filosofian opinnäytetöissä keskeistä on ymmärtääkseni kriittisen ajattelun ja lähdekritiikin taitamisen osoittaminen. Toivon, että viittaukset, lähdeluettelo, historiallinen näkökulma (Aristoteles) ja oikeudenmukaisuusteorioiden vertailu puhuvat positiivisesti puolestani. Kykyä kriittiseen ajatteluun pyrin osoittamaan varsinkin tarkastellessani Nussbaumin listaa empiriaa vasten sekä johtopäätösosiossa. Jotkut filosofit eivät välttämättä katso hyvällä tapaan tehdä filosofista tutkimusta näin selkeästi empiriaan sidottuna. Toisenlaisiakin näkemyksiä kuitenkin on. Esimerkiksi Jonathan Wolffin ja Avner De-Shalitin (2010) tutkimus huono-osaisuudesta on mainio kuvaus filosofisen analyysin ja empiirisen haastattelututkimuksen yhdistämisestä. Tutkimusraportin keskivertogradua suuremman sivumäärän selitän senkin kahden tieteenalan kombinaatiolla.

1.1 Tutkimuskysymykset

Tieteenalojen kombinaatiosta johtuu myös tämän tutkimuksen tutkimuskysymysten kaksitasoisuus. Tutkimusintressini on sekä teoreettinen että empiirinen. Tarkoitukseni on vertailla keskenään resurssien jakoon perustuvaa Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa ja Nussbaumin uusaristoteelista toimintamahdollisuusteoriaa vanhustenhuollon oikeudenmukaisuuden perustana. Ihmisten hyvinvointia koskeviin pohdiskeluihin Nussbaumin teoria mielestäni vastaa paremmin ja tulen tässä tutkimuksessa perustelemaan näkemykseni.

Tutkimuksen alkuvaiheessa ja vielä kenttäjakson alkaessakin tutkimuskysymykseni vaihtuivat melko usein tutkimustehtävän ollessa vielä epätarkka. Esimerkiksi liitteenä olevissa tutkimusinfoissa mainittu tutkimuksen tarkoitus muuttui vielä kenttätutkimuksen alettua. Aluksi ajattelin tutkia palvelutalojen julkilausuttuja eli ylös kirjattuja toiminta-ajatuksia eettisen kritiikin valossa. Sitten ajattelin tutkia lähihoitajien kohdalla hoiva-alan

eettisten ohjeistusten tuntemista. Myös palvelutalo fyysisenä ympäristönä eettisten ohjeistusten edistäjänä/estäjänä oli jossakin vaiheessa mielessäni. Lopulta tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset vakiintuivat, mutta täsmentyivät silti jatkuvasti tutkimusprosessin edetessä. Osaltaan tutkimuskysymysten ”eläminen” johtui varmasti siitä, että vielä kenttäjakson aikakin luin melko paljon aiempaa tutkimuskirjallisuutta. Joku saattaisi nähdä tutkimuskysymysten elämisen tutkimuksen aikana tutkijan epävarmuudesta kertovana seikkana. Osaltaan näin voi tietysti ollakin ja tietty nöyryys tutkimusaiheen edessä on mielestäni aina paikallaan. Tutkimuskysymysten eläminen voi kuitenkin kertoa myös tutkijan herkkyydestä havaita uusia näkökulmia tutkimusaiheeseen ja hänen kyvystään havaintojensa reflektointiin. Tämä näkyy tietynlaisena luovuutena tutkimusprosessin etenemisessä. Luovuus työssä on mielestäni eräs osoitus ammattitaidosta ammatissa kuin ammatissa.

Tutkimuskysymykseni täsmentyivät lopulta seuraavanlaiseksi kaksiosaiseksi kysymykseksi, jossa ensimmäinen (teoreettinen) kysymys on jälkimmäisen (empiirinen) viritystä ja jälkimmäinen kysymys on edellisen vastaus:

1. ovatko resurssit vai toimintamahdollisuudet hedelmällisempi ja paremmin perusteltavissa oleva perusta oikeudenmukaisuudelle vanhustenhuollossa?
2. mitkä toimintamahdollisuudet ovat filosofisen analyysin ja empiirisen tutkimuksen perusteella kaikkein keskeisimpiä suomalaisen pitkäaikaishoidossa elävän vanhusväestön elämisen arvoisen elämän turvaamiseksi?

1.2 Sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta

Mitä on sosiaalinen oikeudenmukaisuus? Turkulaisen filosofin Juha Räikän (1994, 37–57) mukaan se ei ole ainakaan lainmukaisuutta. Räikän mukaan oikeudenmukaisuus ja lainmukaisuus paljastuvat itsenäisiksi käsitteiksi, koska meistä on täysin mielekästä kysyä, ovatko lait oikeudenmukaisia. Jokin asia voi olla lain mukainen, vaikka kansalaisten enemmistön oikeustajun mukaan se on epäoikeudenmukainen. On täysin lain mukaista, että suomalaisessa ikääntyneiden pitkäaikaishoidossa asukkaalla on henkilökohtaisessa käytössään 168 euroa kuukaudessa, kun asuminen ja ruoka on maksettu. Toki tuo asukas

pysyisi meidän järjestelmässämme hengissä ilman minkäänlaista henkilökohtaista käyttövaraa, mutta eläisikö hän lopulta elämisen arvoista elämää? Onko lain mukaisuus tässä tapauksessa oikeudenmukaisuutta? Mielestäni ei ole, sillä meidän kulutusyhteiskunnassamme 168 euroa kuukaudessa vaatteisiin, lääkkeisiin, hygieniaan, virkistäytymiseen, harrastuksiin jne. ei riitä ihmisarvoisen elämän elämiseen. Oikeudenmukaisuus ei siis välttämättä ole lainmukaisuutta.

Jossakin muualla 168 euroa kuukaudessa mahdollistaisi luksuselämän elämisen vanhoilla päivillä. Kiinassa virallinen köyhyysraja nostettiin loppuvuonna 2011 yhteen dollariin päivässä, joten siihen nähden ikääntyneemme pitäisi olla onnellisessa asemassa. On kuitenkin kysyttävä, mitä Kiinassa saa dollarilla päivässä ja mitä Suomessa 168 eurolla kuukaudessa. Resurssien muuttuminen toimintamahdollisuuksiksi näyttäisi siten olevan olosuhteiden mukaan vaihteleva ilmiö. Voisiko universaaliala oikeudenmukaisuusteoriaakaan näin ollen olla olemassa? Räikän (1994, 55) mukaan onkin kysyttävä, pitäisikö hyvän oikeudenmukaisuusteorian olla kaikkiin kulttuureihin kaikkina aikakausina soveltuva vai huomioiko hyvä teoria aikakauden ja sen olosuhteet. Samaa on ihmetelty mm. filosofi Simo Knuutila (1998, 7) ja jo 1600-luvulla luonnonoikeusteoretikot Thomas Hobbes ja Samuel Pufendorf (Sihvola 1998, 36). Eri yhteisöissä ja yhteiskunnissa arvostetaan hyvinkin erilaisia asioita. Yhdysvalloissa yksilönvapaus on aina ollut keskeisimpiä arvoja, mikä kyllä näkyy myös John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriassa, niin kuin myöhemmin tulemme huomaamaan. Rawls muotoili teoriansa universaaliksi, mutta joutui myöhemmin tunnustamaan, että se sopii parhaiten länsimaistyypisiin liberaaleihin yhteiskuntiin. Toimintamahdollisuusteoreetikoista esimerkiksi Martha C. Nussbaum (2011a, 36) on pyrkinyt ehkä hieman paradoksaalisesti universalisoimaan teoriaansa sallimalla siihen alueellisia tai kulttuurisia vaihteluita.

Oma käsitykseni on, että oikeudenmukaisuusteoriat heijastavat marxilaisittain sanottuna yhteiskunnan sosioekonomista rakennetta. Esimerkiksi orjuutta puolustettiin Yhdysvalloissa 1800-luvulla mm. vetoamalla ihmisten luonnolliseen eriarvoisuuteen, vaikka tosiasiassa orjienpidon syyt lienevät olleet puhtaasti taloudellisia. Molemmat mainitut perustelut liittyvät yhteiskunnan sosioekonomiseen rakenteeseen. Myös oikeudenmukaisuussääntöjen absoluuttinen sitovuus on kyseenalainen, sillä sosiaalisessa maailmassa ei liene olemassa sääntöjä ilman poikkeuksia. Absoluuttinen sääntö on aina

hankala lukemattomien yksityistapausten kannalta. Käsitelmäni mukaan Yhdysvaltojen oikeuslaitoksessa jatkuvasti käsitellään juttuja, joissa perustuslakia yhä uudelleen tulkitaan yksittäistapauksissa. Jos jo yhden kansakunnan perustuslaki on tulkinnanvarainen, kuinka universaali lopulta voisi olla globaali sosiaalisen oikeudenmukaisuuden teoria?

Alasdair MacIntyre (1987, 2001) on esittänyt keskustelua aiheuttaneen näkemyksen, jonka mukaan modernit eettiset teoriat ovat eräänlaisia ”historiallisia sekasikiöitä”. Tällä hän tarkoittaa sitä, että erilaisia omia näkemyksiään puolustavat eetikot ottavat näkemyksensä tueksi argumentteja vanhoista teorioista ikään kuin shoppaillen. Ilkka Patoluodon (1990, 13–18) mukaan MacIntyren mielenkiintoisin väittäminen on se, että moraaliset puhuvat ja niitä vastaavat moraalifilosofiset teoriat pyrkivät eri tavoin tekemään universaaleiksi sellaisia teesejä, jotka itse asiassa ovat esittäjäänsä nähden relatiivisia ja olosuhteisiin nähden spesifejä. MacIntyren ajatus ei liene täysin vailla totuus pohjaa. Tulemme seuraavassa luvussa huomaamaan, kuinka esimerkiksi Aristoteleen ajatuksilla voi puolustaa hyvin erilaisia eettisiä näkemyksiä. Itse asiassa Sihvolan (1994) mukaan Aristotelesta itseäänkin voitiin kutsua shoppailijaksi ainakin hänen poliittisen teoriansa osalta. Hyvän yhteiskunnan mallia rakentaessaan Aristoteles nimittäin käytti ilmiöiden pelastamiseksi kutsuttua periaatetta. Siinä vanhojen ajatusmallien parhaat puolet saatettiin ottaa mukaan uuteen dialektiikan avulla muotoiltavaan, konsensukseen pyrkivään uuteen ajatusmalliin.

Ei kuitenkaan ole mitään syytä heittää kirvestä kaivoon, vaikka hylkäisimmekin ajatuksen täydellisesti universaalina, poikkeuksettomana teorian mahdollisuudesta. Nussbaum on mielestäni oikeilla jäljillä painottaessaan oikeudenmukaisuuden kulttuurisia ja alueellisia nyansseja. Nussbaumin (2011a, 17–45) mukaan voimme määrittellä yleismaailmalliset, inhimillisesti arvokkaan elämän kannalta keskeisimmät toimintamahdollisuudet, jotka jokainen itseään sivistyneenä pitävä yhteiskunta turvaa jokaiselle kansalaiselleen tiettyyn kynnykseen asti. Kynnystä, jonka alapuolella elämä ei enää ole elämisen arvoista Nussbaum (2011a, 41–45) ei itse suostu määrittelemään. Tulkitsen Nussbaumia siten, että hän jättää kynnyksen määrittelyn kunkin yhteiskunnan tehtäväksi. Kynnysten määrittely perustuisi siten ymmärrykseen paikallisista olosuhteista. Esimerkiksi Intiassa on aiheellista vaatia kaikille lapsille mahdollisuutta lukutaitoon, Suomessa jo medialukutaitoon. Nussbaum itse ulottaa sosiaalisen oikeudenmukaisuuden koskemaan myös eläinyksilöitä (Nussbaum 2007, 2011a). Mielestäni oikeudenmukaisuusajattelun täysimittainen

laajentaminen eläimiä koskevaksi on mahdollista vasta kun ihmisväestö on saavuttanut tietyn sivistyksellisen ja materiaalisen elintason ja tietty valkuaisaineiden ravinnosta saannin taso on turvattu. Ajatus ei ole elitistinen tai spesistinen, vaan realistinen. Eläin voi useimmiten olla moraalisen toiminnan objekti (jopa subjekti?) vain yhteiskunnissa, joissa ei ole puutetta ravinnosta (poikkeuksena pyhät eläimet). Tässäkin on kyse oikeudenmukaisuusteorian paikallisista nyansseista. Seuraavaksi esittelen länsimaisen yhteiskuntafilosofian isän Aristoteleen näkemyksiä oikeudenmukaisuustutkimukseni perustaksi.

2 Aristoteleen perintö

Sosiaalista oikeudenmukaisuutta on varmasti pohdittu niin kauan kuin inhimillinen kulttuuri on ollut olemassa. Kaikki oikeudenmukaisuusajattelu käy kolmen etapin kautta. Ensinnäkin oikeudenmukaisuuskäsityksen taustalla välttämättä on jokin ihmiskuva tai käsitys ihmisen luonnosta. Vasta ihmiskuvan muodostamisen jälkeen voimme alkaa pohtia sitä, mikä ihmiselle on hyväksi ja toivottavaa. Toiseksi on mietittävä eettisten sääntöjen sitovuutta ja kattavuutta. On vastattava kysymyksiin, voiko absoluuttisia eettisiä yleistyksiä olla olemassa ja mikä on eettisten arvojen ja pragmaattisten näkökohtien välinen suhde. Kolmanneksi ihmisen hyvästä ja sääntöjen sitovuudesta muodostettu käsitys johtaa käsitykseen hyvästä yhteiskunnasta ja valtion roolista siinä. Jokaisen oikeudenmukaisuusteorian on otettava kantaa näihin kolmeen peruskysymykseen ollakseen uskottava. Tässä luvussa tarkastelen näitä kolmea sosioetiikan peruskysymystä Aristoteleen ajatteluun pohjaten.

Valitsin Aristoteleen etiikan tutkimukseni taustateoriaksi hyvästä syystä. Ensinnäkin hyvään opinnäytetyöhön mielestäni kuuluu jonkin klassikon tutkiminen. Aristotelesta voi pitää tämän tutkimuksen kannalta keskeisenä klassikkona sekä filosofian (etiikka) että sosiologian (politiikka) puolella. Toiseksi Aristoteles on ottanut kantaa kaikkiin kolmeen edellä esittelemääni sosioetiikan peruskysymykseen. Kolmanneksi tutkimukseni kannalta keskeisintä modernia filosofia, Martha C. Nussbaumia, pidetään syystäkin yhtenä tämän päivän merkittävimmistä uusaristoteelikoista. Tarkastelen seuraavaksi tutkimukseni pohjaksi Aristoteleen näkemystä ihmisen hyvästä, universaalietiikan mahdollisuudesta ja hyvästä yhteiskunnasta. Tilaisuuden tullen vertaan Aristoteleen näkemyksiä Rawlsin ja Nussbaumin vastaaviin.

2.1 Ihmisen hyvä

Alasdair MacIntyren (1998, 59–60) mukaan Aristoteles piti ihmiselämän lopullisena päämääränä (final end) onnellisuutta. Jotta jotakin asiaa voi pitää lopullisena päämääränä sillä on oltava kaksi ominaisuutta. Ensinnäkin lopullinen päämäärä valitaan aina ainoastaan sen itsensä takia, ei koskaan keinona toisiin päämääriin pyrkiessä. Me voimme esimerkiksi tavoitella terveyttä, vaurautta tai mielihyvää keinoina onnelliseksi tulemisessa, mutta emme päinvastoin voi tavoitella onnellisuutta keinona varakkaaksi tulemisessa. Toinen

lopullisen päämäärän välttämätön ominaisuus on sen itseriittoisuus. Se ei ole minkään kokonaisuuden komponentti, se on itse kokonaisuus. Varakkuus ja mielihyvä voivat olla onnellisuuden osatekijöitä, ei päinvastoin.

Aristoteleen (MacIntyre 1998, 60) käsityksen mukaan kaikki elämä pyrkii omia lopullisia päämääriään kohti ja ihmiselle lajityypillinen päämäärä on siis onnellinen elämä. Tulkitsen MacIntyren Aristoteles- tulkintaa kuitenkin siten, että rationaalisuus on ihmiselle lajityypillisesti sekä keino onnellisen elämän saavuttamiseksi että yksi onnellisen elämän keskeinen sisältö (vrt. Thesleff & Sihvola 1994, 180–185). Näin rationaalisuus tulee hyvin lähelle asiaa, jota voisi pitää lopullisena päämääränä ihmisen kohdalla. Rationaalisuus ei Aristoteleella ole vain *järjen rationaalisuutta*. Rationaalisuus koskee myös tunnepuolen ilmiöitä eli rationaalisuus on myös *moraalin rationaalisuutta*. Järjen rationaalisuudesta käy esimerkiksi matematiikka, jonka taitaminen on intellektuaalinen hyve. Moraalin rationaalisuutta on esimerkiksi oikeudenmukaisuusajattelu ja sen pohjalta oikein toimiminen, mikä on moraalinen hyve (MacIntyre 1998, 60–64.)

Ajatus ihmiselle lajityypillisestä päämäärästä on selvästi kulkeutunut Aristoteleelta Nussbaumin ajatteluun. Kärjistäen voisi todeta, että Nussbaumin vaatimus ihmisen keskeisten toimintamahdollisuuksien turvaamisesta on vaatimus ihmisen lajityypillisen käyttäytymisen mahdollistamisesta. Eläinten kohdalla Nussbaum (2011a) näkee toimintamahdollisuudet ja lajityypillisen käyttäytymisen hyvin analogisina. Myös Rawls on ilmeisesti ottanut vaikutteita tästä aristoteelisesta ajatuksesta omaan oikeudenmukaisuusteoriaansa, jossa alkuasetelmassa olevat *rationaaliset* toimijat valitsevat yhteiskunnalle oikeudenmukaisuuden peruseriaatteet.

Aristoteleelta olemme nyt saaneet kaksi tarkastelemisen arvoista käsitettä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden perusteisiin liittyvän ihmiskuvan miettimiseen – onnellisuuden ja rationaalisuuden. Rationaalisuuden voi nähdä onnellisuuden komponenttina, jolloin onnellisuus olisi varsinaisesti lopullinen päämäärä. Tämä ajatus on varsin rawlsilainen, sillä Rawlsin (1988) mukaan terveesti itsekkäät (kaikkien osallisuuden varmistavat) rationaaliset toimijat muodostavat reilun pelin yhteiskunnan. Nussbaumin ajatteluun päädytään, kun sekä onnellisuus että rationaalisuus nähdään komponentteina ja ihmisarvoinen elämä lopullisena päämääränä.

Tarkastellaan vielä aristoteelista onnellisuusajattelua yhteiskuntafilosofian kannalta. Jos onnellisuus on ihmisen päämäärä, voiko se olla myös yhteiskunnan päämäärä? Voiko yhteiskunnalla olla muuta päämäärää kuin sen jäsenten yksityiset päämäärät? Margaret Thatcher pääministerikaudellaan olisi varmasti kieltänyt yhteiskunnallisten päämäärien olemassaolon, sillä hän kielsi koko yhteiskunnan olemassaolon. Oli vain miehiä, naisia ja heidän lapsiaan. Hyväksytään tässä ajatus, että yhteiskunnalla voi olla omia, myös lopullisia päämääriään. Juuri tästähän esimerkiksi hallitusohjelmien laatimisessa on kyse. Jyrki Kataisen hallitusohjelma alkaa napakalla päämääräjulistuksella: Avoin, oikeudenmukainen ja rohkea Suomi (”Jyrki Kataisen hallitusohjelma”. Valtioneuvoston verkkosivut 10.2.2012). Kataisen hallitusohjelmassa nämä arvot (valtiolliset hyveet) ovat lopullisia päämääriä, joihin välipäämäärillä pyritään. Välipäämääristä painottuvat seuraavat: köyhyyden, eriarvoisuuden ja syrjäytymisen vähentäminen, julkisen talouden vakauttaminen sekä kestävän talouskasvun, työllisyyden ja kilpailukyvyn vahvistaminen (Kataisen hallitusohjelma, 3–8).

Suomen korkein poliittinen johto on asettanut oikeudenmukaisuuden yhteiskunnan lopulliseksi päämääräksi. Kysymys oikeudenmukaisuudesta palautuu aina kysymykseksi oikeuksien ja velvollisuuksien oikeudenmukaisesta jakautumisesta ihmisten kesken. Jos resurssit käsitetään oikein laajasti, on käsissämme resurssienjakokysymys. Sihvolan (1994, 66) mukaan poliittinen toiminta tapahtuu aina rajallisten resurssien ja epätäydellisten ihmisten maailmassa. Pitäisikö yhteiskunnan siis vain taata kaikille jäsenilleen samat väylät hyvään elämään? Jos joku ei itse osaa noita väyliä toisten tavoin käyttää, se kenties on hänen oma ongelmansa eikä kuulu oikeudenmukaisuusajattelun alaan. Aristoteles ei kuitenkaan lopulta tyydy vain toteamaan tilannetta. Poliitikassa voidaan edetä kohti sosiaalisesti oikeudenmukaisempaa järjestystä, mikäli ihmiset vain ovat perillä muutoksen kannalta olennaisista seikoista, kuten päämääristä, olosuhteista ja mahdollisuuksista. (Sihvola 1994, 66.)

2.2 Universaalietiikan mahdollisuudesta

”Jokainen laki on yleinen, mutta yleisesti ei voi todeta, mikä on oikein kussakin yksittäistapauksessa. Silloin kun on pakko puhua yleisesti, vaikka kaikki ei silloin tule oikein esitetyksi, laki esittää sen, mikä koskee useimpia tapauksia, olematta kuitenkaan tietämätön tästä puutteesta. Laki ei tämän takia ole vähemmän oikea, sillä virhe ei ole laissa vaan asioiden luonnossa. Sellaista on näet toiminta, jota ohjeet koskevat. Kun siis laki lausuu yleisen säännön ja sen piirissä nousee esiin poikkeustapaus, silloin on oikein korjata

sitä, mikä lainantajan säännössä on sen yleisyyden vuoksi puutteellista ja virheellistä. Tällöin on meneteltävä siten, kuin lainantaja... .. olisi säätänyt, jos hän olisi tiennyt ottaa huomioon sellaisen tapauksen (Aristoteles 1981, V.10.1137a13 – 23).

Lainauksesta ilmenee, että Aristoteles ei pidä universaaleja, poikkeuksettomia eettisiä yleistyksiä mahdollisina. Inhimilliseen, varsinkin sosiaaliseen toimintaan liittyy aina kontingenteja piirteitä. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että yleisiä sääntöjä ei voisi formuloida. Yleisiä sääntöjä voi ja yhteiskuntarauhan vuoksi myös ilmeisesti pitää formuloida, mutta yleinen sääntö ei koskaan voi tavoittaa yksittäisen ja konkreettisen käytännöllisen toimintatilanteen kaikkia relevantteja erityispiirteitä. Siksi eettisen teoretisoinnin tulokset on jätettävä luonnosmaisiksi ja yleispiirteisiksi ja on tyydyttävä sellaisiin johtopäätöksiin, jotka eivät aukottomasti päde kaikissa tapauksissa. Aristoteleen mukaan käytännöllisesti järkevän ihmisen tehtäväksi jää soveltaa, täydentää, täsmentää ja muokata eettisen teoretisoinnin tuloksia kussakin yksityistapauksessa. (Sihvola 1994, 75–84.)

Aristoteelikkona Nussbaum on selvästi omaksunut tämän asenteen. Nussbaumin (2007, 2011a) mukaan esimerkiksi hänen toimintamahdollisuuslistansa täytyy aina sopeuttaa vallitseviin olosuhteisiin. Eri kulttuureissa ja erilaisissa olosuhteissa erilaiset arvot korostuvat. Sekä Aristoteleella että Nussbaumilla eettisen säännön universaalius tuntuu liittyvän jotenkin paradoksaalisesti sen paikallisuuteen. Sääntö on universaali, kun se on muokattavissa jokaiseen yksittäistapaukseen sopivaksi. Kyse ei kuitenkaan ole nihilismistä, jossa yleisten sääntöjen mielekkyys tai mahdollisuus kokonaan kielletään. Aristoteleen ja Nussbaumin voi sanoa edustavan kriittistä eettistä realismia. Kriittiset *tieteelliset* realistit, kuten Karl Popper, ajattelevat tieteellisen tiedon koko ajan lähestyvän totuutta sitä koskaan täydellisesti saavuttamatta. Kriittiset *eettiset* realistit ajattelevat eettisten teorioiden lähestyvän yksittäistapausten yhä suurempaa kattavuutta tulematta koskaan absoluuttiseksi yleistykseksi. Eettisten yleistysten absoluuttinen episteeminen kattavuus ei Aristoteleella edes ole tavoitteena. Etiikka ei koske teoreettisia, vaan käytännöllisiä totuuksia:

”Tehtävien asioiden kohdalla päämäärä ei ole niiden tutkiminen ja tietäminen, vaan pikemminkin niiden tekeminen. Hyveen kohdalla ei riitä sen tunteminen, vaan on yritettävä saada se ja toteuttaa sitä tai tulla jollakin muulla tavalla hyväksi (Aristoteles 1981, X.9.1179a35 – b4).

Aristoteleen *käytännölliseen* tiedonintressiin kuuluu, että päämääränä ei ole tieto vaan toiminta. Ei pyritä esimerkiksi tietämään, mitä oikeudenmukaisuus on, vaan olemaan oikeudenmukaisia eli toimimaan oikeudenmukaisesti. Kuitenkin meillä täytyy olla olemassa jonkinlainen kuva siitä, mitä oikeudenmukaisuus on ennen kuin voimme toimia mielestämme oikeudenmukaisesti. Sihvolan (1994, 84–90) mukaan Aristoteles ajatteli etiikan ja politiikan lauseiden episteemisen statuksen perustuvan dialektiikkaan. Eettiset yleistyksen perustuivat keskusteluun ja olivat siten luonnollisesti myös ajassa ja paikassa muuttuvia. Tässäkin näkyy Aristoteleen eettinen realismi. Arvot eivät ole Jumalan ilmoittamia tai logiikan sanelemia. Ne ovat keskustelunalaisia, mikä ei tosin ollut pelkästään hyvä asia Nussbaumin (2011b, 64–67) mukaan. Nussbaum kirjoittaa varsin värikkäästi, kuinka taitava puhuja saattoi pelkällä puheella ajaa hetkessä Ateenan vapaat miehet raivoon tai anteeksiantoon. Etiikkaa dialektisesti määriteltäessä hyvien keskustelijoiden näkemykset ovat vahvoilla. Tässä tutkimuksessakin pätevän oikeudenmukaisuusteorian löytäminen vanhustenhuollon pohjalle on Rawlsin ja Nussbaumin ajatusten dialektiikkaa.

Kysymys universaalien etiikan mahdollisuudesta liittyy lopulta ihmiskuvaan. Sihvolan (1994, 90–102) mukaan tutkijoiden keskuudessa ei ole yksimielisyyttä Aristoteleen ihmiskuvasta. Toisten mielestä jonkinlainen metafysis-biologinen ihmiskuva on Aristoteleen ajattelusta löydettävissä. Toisaalta, jos käsitys ihmisluonnosta perustuu metafysis-biologiseen pohdintaan, se ei ole mikään objektiivinen tai absoluuttinen ihmiskuva. Mielestäni jo käsite ihmisluonto pakenee automaattisesti kaikenlaisia objektiivisuuteen ja absoluuttisuuteen pyrkiviä määrittely-yrityksiä. Käsitys ihmisluonnosta on kontingentti ja se voi sisältää hyvinkin ristiriitaisia näkemyksiä ajamatta meitä välttämättä minkäänlaiseen eksistentiaaliseen kriisiin. John Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian voi helposti ja virheellisesti katsoa perustuvan tiettyyn käsitykseen ihmisluonnosta - ihminen on itsekäs rationaalinen toimija. Näin ollen Rawlsin teoria toimisi vain puhtaasti itsekkäiden rationaalisten ihmisten maailmassa (tai yhteiskunnassa), enkä usko sellaista maailmaa reaalisesti olevan olemassa. Rawlsin ihmiskuva on kuitenkin moniulotteisempi ja siinä on häivähdys Kantin ja Hegelin ajattelua kategorisesta imperatiivista ja kollektiivitajunnasta. Alkuasetelman ihmiset pitävät huolen omista eduistaan varmistamalla kaikille yhtäläiset edut.

Toimintamahdollisuusteoria on lähtökohdiltaan dialektinen ja siten jo perustaltaan pluralismimyönteinen ihmiskuvan suhteen. Toimintamahdollisuusteoriassa yksittäistapaukset menevät yleistysten ohi, aivan kuten Aristoteleen ajattelussa. Siinä on mielestäni nähtävissä sekä toimintamahdollisuusteorian heikkous että sen vahvuus sosiaalisen oikeudenmukaisuuden perustana. Heikkous on siinä, että yksittäisten ihmisten hyvinvoinnille on vaikea löytää objektiivisia mittareita vertailujen tekemiseksi ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kehittymisen varmistamiseksi. Käsittääkseni Nussbaum koettaa välttää tämän vaikeuden hylkäämällä vertailu- tai kehitysjattelun ja siirtymällä kynnyksajatteluun. Tietty hyvinvoinnin minimi on varmistettava kaikille. Yksittäistapauksien korostamisen vahvuus on sekä menetelmällistä että inhimillistä vahvuutta. Aiemmin mainitsemani kriittinen eettinen realismi voisi käyttää menetelmänään induktiivista ja dialektista eettistä päättelyä. Yksityistapauksista monipuolisesti keskustelemalla voidaan päästä yhä lähemmäs universaalien yleistysten ideaa. Yksittäistapauksien korostamisen inhimillisuus perustuu ajatukseen yksilön ensisijaisuudesta systeemeihin nähden. Esimerkiksi varsin moniarvoisissa länsimaisissa yhteiskunnissa monenlainen pluralismi on tällä hetkellä itsestään selvää. Nussbaumin toimintamahdollisuuslistakin perustuu hyvin monipuoliselle ihmiskuvalle.

Aristoteleen ajattelun pohjaltakaan ei Sihvolan (1994, 97) mukaan tarvitse päätyä täydelliseen eettiseen nihilismiin. Aristoteleen etiikan *metodi* on universaali – kuhunkin aikaan ja paikkaan sopivat eettiset yleistyksiset on löydettävissä dialektisen menetelmän avulla. Systemaattinen paikallisuus on universaalisuutta. Aristoteleen ihmiskuvasta löydettävä objektiivisuus liittyy Sihvolan (1994) mukaan monien inhimillisten kokemusten (esim. kuolevaisuus, ruumiillisuus, kognitiiviset valmiudet, huumorintaju) samankaltaisuuteen. Toiseksi Aristoteleen ihmiskuvan objektiivisuus on sitä, että kussakin yksittäisessä tilanteessa on löydettävissä yksi objektiivisesti oikea, inhimillisen hyvän toteutumista parhaiten edesauttava toimintatapa, jonka käytännöllinen järki voi (dialektisesti) löytää. Käsitys inhimillisestä hyvästä kuitenkin vaihtelee kulttuurista, olosuhteista ja yksittäistapauksista riippuen. (mt. , 126–127.)

Tässä kohtaa Aristoteleen ajattelua päästään mielestäni politiikan filosofian tai yhteiskuntafilosofian tai sosioetiikan ytimeen. Voiko olla olemassa universaaleja, poikkeuksettomia eettisiä sääntöjä, joita seuraamalla kontingenteja päämääriä tavoitellaan? Jos toisessa yhteisössä arvostetaan yli kaiken yksilön vapautta ja toisessa

yksilön uhrautumisesta yhteisön vuoksi, voivatko ne pyrkiä päämääräänsä saman, universaalien keinon avulla? Onko toinen päämäärä toista huonompi? Mikä on yhteiskunnan (instituutioiden) rooli inhimillisen hyvän toteuttamisessa? Näitä kysymyksiä Aristoteleen ajattelussa tarkastelen seuraavaksi.

2.3 Hyvä yhteiskunta

Aristoteles näki valtion tehtävänä turvata kansalaisten mahdollisuus elää hyvää elämää. Toisaalta valtion tuli huolehtia hyvän elämän ulkoisista (materiaalisista ja institutionaalisista) edellytyksistä, toisaalta huolehtia kasvatuksesta ja hyvää elämää edistävistä lainsäädännöistä. Lainsäädännöllä voitiin myös konkreettisesti ohjata ihmisiä hyveellisten toimintojen valitsemiseen eli nykykielellä valtio saattoi hohtaa ihmisiä. Valtion konkreettisia tehtäviä oli siten esimerkiksi turvata kansalaisten terveellinen ja turvallinen asuinympäristö, ravinto ja puhdas vesi. Valtion oli syntyvyyden säännöstelyllä pidettävä väestömäärä sopivana ja väestön yhteistunnetta piti vahvistaa infrastruktuuriin liittyvin ratkaisuin (yhteisen ajanvieton tiloja) sekä järjestämällä valtion kustantamia yhteistilaisuuksia (yhteisen ajanvieton tapoja). Koulutuksen avulla ihmisiä voitiin opastaa esimerkiksi hyveellistä elämää tukeviin terveellisiin, liikunnallisiin elämäntapoihin ja lainsäädännöllä saatettiin koulutuksesta huolimatta heikkoluonteisiksi jääneet kansalaiset pakottaa hyveen mukaisiin tekoihin. (Sihvola 1994, 135–139.)

Sihvolan (1994, 138) mukaan valtion vahvan roolin vuoksi Aristoteleen poliittista teoriaa on usein syytetty autoritaariseksi ja paternalistiseksi. Valtio saattoi säännellä avioliittoikää tai lapsilukua tai pakottaa ihmisen suorittamaan päivittäin kuntoliikuntaa. Meidän aikamme liberaaleille ja varsinkin uusliberalistisille ajattelijoille Aristoteleen poliittinen teoria on varmasti kauhistus. On kuitenkin syytä huomata, että Aristoteleen mallissa ihmiset (vapaat miehet) saattoivat itse osallistua päätöksentekoon ja siten olla itse muokkaamassa käsitystä hyveen mukaisesta elämästä. Liberaaliksi on käännettävissä myös Aristoteleen ajatus valtiosta elämisen edellytysten turvaajana. Jyrkimmät liberalistit tuomitsevat kaikkinaisen valtion puuttumisen yksilöiden elämään ja vapauteen, mutta toisaalta yhteiskunnan perusrakenteet turvaava valtio voidaan nähdä kaikkien kansalaisten vapauksien ja mahdollisuuksien turvaajana. (mt. , 135–151.)

Kuinka tällainen näkemys valtion roolista asettuu tässä tutkimuksessani keskeiselle akselille resurssit (Rawls) – toimintamahdollisuudet (Nussbaum)? Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian kannalta hyvää Aristoteleen ajattelussa on ainakin perusresurssien (suoja, ravinto) turvaaminen kaikille kansalaisille. Molempien herrojen teorioista löytyy yhtymäkohta myös siinä, että he hyväksyvät yhteisen hyvän epätasaisen jakautumisen. Aristoteleelle ero oli luonnollinen. Ihmiset olivat syntyjään sukupuolensa, syntyperänsä ja ammattinsa puolesta eriarvoisessa asemassa. Rawlsin (1988, 23–25, 46–49, 2007, 272–275) mukaan resurssien epätasa-arvoinen jakautuminen on hyväksyttävissä, mikäli se parantaa kaikkein huono-osaisimpien asemaa. Huonoa Rawlsin kannalta varmasti on se, että valtio (vaikkakin demokraattisesti) määrittelee ihmisen hyvän. Rawlsin teorian keskeisin arvo on yksilönvapaus, jolloin kaikki yritykset ohjata ulkoa päin yksilön elämänpäämääriä ovat tuomittavia. Tämä arvoristiriita nousee erilaisista ihmiskäsityksistä. Aristoteleen ihminen on mm. poliittinen/sosiaalinen eläin, Rawlsin ihminen on individualistinen ja rationaalinen toimija. Myös vapauskäsitys on erilainen. Sihvolan (1994, 135) mukaan puhe vapaudesta Aristoteleen termein edellyttää niiden toimien määrittelyä, joita valinnanvapauden ajateltiin koskevan. Rawlsin puhe yksilön suurimmasta mahdollisesta vapaudesta, joka ei loukkaa toisten vastaavaa vapautta (vapausperiaate) olisi Aristoteleen mielestä varmaankin sietämättömän epämääräistä.

Sekä Rawls että Nussbaum tuntuvat lukeneen Aristoteleensa hyvin. Molempien ajattelussa on kaikuja antiikin Kreikasta. Aristoteleen ajattelussa on Sihvolan mukaan monin paikoin ristiriitaisuutta, joten ei ole ihme, että niinkin erityyppiset filosofit kuin Rawls ja Nussbaum voivat perustaa teoriaansa Aristoteleeseen. Hyvä esimerkki on Aristoteleen ihmiskuva. Rawlsilaisittain luettuna siitä on löydettävissä objektiivinen käsitys rationaalisesta ihmisluonnosta reilun pelin yhteiskunnan perustaksi. Nussbaum puolestaan on löytänyt Aristoteleen käsityksen onnellisen elämän monista erilaisista rakennuspalikoista omaa teoriaansa tukemaan. Erilaisesta ihmiskäsityksestä seuraa erilainen käsitys universaalietiikan mahdollisuudesta. Rawlsin alkuperäinen idea oli rakentaa oikeudenmukaisuusteoria universaaliksi tietyn rationaalisen ihmiskäsityksen perusteella. Myöhemmin hän tosin joutui myöntämään teoriansa sopivan parhaiten länsimaiden kaltaisiin kapitalistisiin, liberaaleihin ja pluralistisiin yhteiskuntiin. Ihmisen monipuolisuutta painottava Nussbaum korostaa oikeudenmukaisuusteorian paikallisuutta ja kulttuurisidonnaisuutta. Molempien metodi teorianmuodostukseen on kyllä aristoteelinen eli se on dialektinen. Rawlsin reilun pelin yhteiskunta muotoutuu dialektisesti

alkuasetelmassa, Nussbaum jättää keskeisimpien toimintamahdollisuuksien määrittelyn paikallisten toimijoiden keskusteltavaksi. Aristoteleen hyvä yhteiskunta turvaa kaikille jäsenilleen suojan ja ravinnon. Tällä näkemyksellä voidaan tukea sekä Rawlsin resurssiteoriaa että Nussbaumin ajatusta toimintamahdollisuuksien minimitason turvaamisesta. Valtion velvollisuus ihmisten henkisestä hyvinvoinnista huolehtimisessa on varsin toimintamahdollsusteoreettinen ajatus.

Seuraavaksi selvitän, mistä Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriassa ja Nussbaumin kannattamassa toimintamahdollsusteoriassa on kysymys. Aloitan käsiteselvennyksellä molempien teorioiden osalta. Vertailen teorioita niistä kirjoitettujen kommentaarien avulla. Arvovaltainen Rawls-tuntija Thomas Pogge saa puolustaa opettajansa näkemyksiä ja länsimaihin toimintamahdollsusteoriaa soveltava Elisabeth Anderson toimii Rawls-kriitikkona. Norman Danielsin ajatukset terveyden keskeisestä roolista ihmiselämässä sopivat hyvin juuri vanhusväestön toimintamahdollsuuksien pohtimiseen. Lorella Terzi on pohtinut vanhuuteenkin liittyvää vajaakykyisyyttä oikeudenmukaisuusajattelun näkökulmasta.

3 Resurssit vai toimintamahdollisuudet?

Tämä luku pohjautuu Harry Brighousen ja Ingrid Robeynsin toimittamaan teokseen *Measuring Justice - Primary Goods and Capabilities* (2010). Teos koostuu eurooppalaisten ja yhdysvaltalaisen yliopistojen filosofian, taloustieteen ja oikeustieteen professorien ja asiantuntijoiden kirjoittamista artikkeleista. Teoksen nimestä voi päätellä, että kyse on pätevän mittarin etsimisestä yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden arvioimiseksi ja tuotteen etsiminen tapahtuu kahdesta suunnasta. Brighousen ja Robeynsin (mt., 1) mukaan Rawlsilainen näkemys resurssien (ensisijaiset sosiaaliset hyvät) jakamisesta ja Amartya Senin ja Martha C. Nussbaumin lanseeraama toimintamahdollisuusteoria (capability approach) ovat lupaavimmat teoriat oikeudenmukaisuuden arvioimisen mahdollisuuden kannalta. Selvitän aluksi molempien teorioiden keskeisimpiä käsitteitä ja sen jälkeen tarkastelen teorioita artikkelien kirjoittajien kritiikin valossa. Puhun rawlsilaisista, kun tarkoitan John Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian kannattajia ja toimintamahdollisuusteoreetikoista, kun tarkoitan Amartya Senin aloittaman ja Martha C. Nussbaumin jatkaman sosiaalisen oikeudenmukaisuuden teorian kannattajista. Käsitteen toimintamahdollisuusteoria olen lainannut yliopistonlehtori Arto Laitisen keväällä 2011 pitämiltä luennoilta. Viittaan jatkossa Brighousen ja Robeynsin teokseen yleisesti lyhenteellä (B&R 2010). Artikkelien kirjoittajien ajatuksiin viittaan heidän omalla nimellään.

3.1 Käsiteselvennystä

Rawlsin teoriaa ja toimintamahdollisuusteoriaa vertaillen täytyy tietää mitä niissä jaetaan yksilöiden kesken tai tasataan yksilöiden välillä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden turvaamiseksi. John Rawlsin mukaan on jaettava ensisijaista sosiaalista hyvää, eli sellaista hyvää, jota jokainen ihminen haluaa huolimatta siitä, millaisia yksilöllisiä haluja hänellä on.

Juha Sihvola kirjoittaa auki nämä hyvät selkeästi Rawlsin *Kansojen oikeus* (2007, 273) teokseen kirjoittamissaan loppusanoissa. Ensisijaisia hyviä ovat oikeudet ja vapaudet, toiminnan ja itsekunnioituksen mahdollisuudet sekä rahassa mitattavat varat ja resurssit, joita voi käyttää mihin päämäärään hyvänsä arvostuksista riippumatta. Rawlsilaisten näkemyksen mukaan näiden hyvien, joita jatkossa yksinkertaisuuden vuoksi kutsun

resursseiksi, mahdollisimman oikeudenmukainen jakaminen yksilöiden kesken on sosiaalisen oikeudenmukaisuuden perusta ja mittarin rakentamisen lähtökohta.

Muutama käsite on vielä selvitettävä Rawlsin perusajatuksen ymmärtämiseksi. Rawls puhuu alkuasetelmasta ja tietämättömyyden verhosta, jotka viittaavat olosuhteisiin, joissa oikeudenmukaisuuden periaatteet olisi luotava. Kyseessä on ajatusleikki, jossa ihmisen on kuviteltava itsensä tilanteeseen, jossa hän on päättämässä uuden, oikeudenmukaisen yhteiskunnan perusperiaatteista (alkuasetelma). Ihminen ei tiedä, millaisessa asemassa hän tulee uudessa yhteiskunnassa olemaan. Hän ei tiedä millaisia kykyjä tai tarpeita hänellä tulevaisuudessa on. Hän on toisin sanoen tietämättömyyden verhon takana. Näissä olosuhteissa rationaalinen ihminen muotoilee sellaiset periaatteet, jotka maksimoivat kaikkein heikompiensa pääsyn resursseihin, koska he itse saattavat olla noita heikoimmalla olevia. Tällaista tervettä, kokonaisuuden huomioon ottavaa itsekkyyttä Rawls käsittääkseni kutsuu reiluksi peliksi. (Kangas 1998, 10–11, Pogge 2007, 60–67.)

Ensisijaisten sosiaalisten hyvien ja alkuasetelman pohjalta Rawls muotoilee Sihvolan (2007, 272–275) mukaan kaksi oikeudenmukaisuusperiaatetta, vapausperiaatteen ja eroperiaatteen, joista jälkimmäinen vielä jakaantuu kahteen alakohtaan. 1). Vapausperiaate: Jokaiselle tulee turvata mahdollisimman laaja sellainen vapaus, joka voidaan sovittaa yhteen jokaisen toisen samanlaisen vapauden kanssa. 2). Eroperiaate: Ihmisten asettaminen erilaiseen asemaan suhteessa ensisijaisiin sosiaalisiin hyviin on sallittua vain, jos täyttyy kaksi ehtoa; a). huono-osaisten edut maksimoidaan eli järjestely tuottaa parhaan mahdollisen tuloksen huono-osaisten kannalta ja b). kaikilla on yhtäläinen mahdollisuus tavoitella erojen suhteen parempia asioita. Periaatteista vapausperiaate menee eroperiaatteen edelle ja eroperiaatteen sisällä yhtäläisten mahdollisuuksien periaate on huono-osaisten etujen maksimointia vahvempi. (Rawls 1988, 23–25, Margalit 1998, 272, 46–49, Sihvola 2007, 272–275.)

Toimintamahdollisuusteoreetikoiden mukaan resurssien mahdollisimman tasapuolinen jakaminen ei oikeudenmukaisuuden perustaksi riitä. On tarkasteltava lisäksi ihmisten kykyä muuttaa annetut resurssit aktuaalisiksi toimintamahdollisuuksiksi. Toimintamahdollisuusteoriassa keskeisellä sijalla on kaksi huonosti suomeksi kääntyvää käsitettä: capability ja functioning. Elektronisessa sanakirjassa (”MOT Dictionaries“. Kielikoneen verkkosivusto 27.10.2011) capability kääntyy kahdella tavalla 1) kyky,

kyvykkyys, pystyvyys tai 2) potentiaali, voimavarat. Mielestäni esimerkiksi Nussbaum tarkoittaa näiden jonkinlaista yhdistelmää - kyvykkyyttä jonkin toiminnan suorittamiseen ja mahdollisuutta todellisesti käyttää tuota kykyään. Jos esimerkiksi liikuntarajoitteinen ihminen on henkisesti täysin kompetentti hoitamaan omat asiansa ja vaikuttamaan yhteisten asioiden hoitoon hänelle on myös tarjottava todellinen mahdollisuus siihen tekemällä hänen mahdollisuutensa liikkua ja osallistua yhtä hyviksi kuin muidenkin.

Termi functioning ei käänny verkkosanakirjassa (MOT) lainkaan. Se kuitenkin tarkoittaa jonkinlaista toiminnon, toiminnan, olemisen ja elämisen yhdistelmää. Senin mukaan (Sen 2001, 31–32) esimerkiksi syöminen, lukeminen, keskustelu ja vuorikiipeily ovat functioning. Termi functioning heijastaa niitä lukemattomia asioita, joita ihminen voi haluta tehdä tai olla ”riittävästi ravittuna olemisesta” yhteisön toimintaan osallistumiseen. Toimintamahdellisuusteoriassa jaetaan siis resurssien sijaan toimintamahdollisuuksia. Pätevän sosiaalisen oikeudenmukaisuuden mittarin muotoilemiseksi tarkastelun kohteena olevien toimintamahdollisuuksien kirjo ei voi olla rajaton. Esimerkiksi Nussbaum onkin laatinut kymmenkohtaisen listan ”perustoimintamahdollisuuksista”, joita ihmisen pitää pystyä toteuttamaan elääkseen ihmisarvoista elämää. Tässä riittää, kun mainitsen mitä ne ovat: 1. elämä, 2. ruumiillinen terveys, 3. ruumiillinen koskemattomuus, 4. aistit, mielikuvitus ja ajattelu, 5. tunteet, 6. käytännön järkeily, 7. kiintymys, yhteys, 8. muut lajit, 9. leikki ja 10. oman ympäristön kontrolli (Nussbaum 2007, 76–78).

Toimintamahdellisuusteoretikot käyttävät termejä capability ja functioning joskus synonyymeinä. Capability tarkoittaa kuitenkin enemmän itse mahdollisuutta, functioning mahdollisuuden toteutumista. Siksi toimintamahdellisuuden käsite on mielestäni sekä tarpeeksi tarkka että riittävän väljä kuvaamaan heidän mielenkiintonsa kohdetta ja erottamaan sen resursseista. Itse näen toimintamahdellisuuskäsitteen sisältävän kolme osatekijää: inhimillisen tarpeen, keinon tyydyttää tuo tarve ja esteettömän pääsyn keinoon. Tarve – keino- akseli on analoginen päämäärä – väline- akselin kanssa. Annan esimerkin: minulla on tarve tai päämääräni on sivistää itseäni länsimaisen etiikan historian suhteen. Keinoni/välineeni on lukea laajasti aiheeseen liittyvää kirjallisuutta. Välineeni aktualisoituu minulle, kun minulla on esteetön pääsy kirjallisiin aineistoihin. Meidän yhteiskunnassamme se tarkoittaa lukutaitoa sekä esteetöntä pääsyä kirjastoihin ja tietoverkkoihin.

3.2 Väittelyn taustaa

Taloustieteen nobelisti Amartya Sen esitteli toimintamahdollisuusteorian ensi kertaa 1970–1980 -lukujen taitteessa vaihtoehtona Rawlsin aiemmin ensi kerran systemaattisessa muodossa esittelemälle oikeudenmukaisuusteorialle (A Theory of Justice 1971). Sen kritisoi Rawlsin jättäneen kokonaan huomioimatta ihmisten ja heidän elämäntilanteidensa laajan kirjon ja muotoilleen teoriansa pelkäämään “normaaleja”, rationaalisia ihmisiä silmällä pitäen. Rawlsin vastaus tähän kritiikkiin oli, että ensin täytyy muodostaa oikeudenmukaisuusteoria täysivaltaisia ihmisiä varten ja sitten ulottaa se koskemaan erilaisia marginaaliryhmiä ja yksilöitä. Rawls itse ei koskaan systemaattisesti ulottanut teoriaansa kattamaan erityistapauksia ja kiivain teorioiden välinen väittely onkin käyty erilaisten marginaaliryhmien teoreettisesta positiosta ja lähestymistapojen teoreettisesta kattavuudesta.

Brighthouse ja Robeyns (2010, 6) osoittavat teoretikoiden suhtautuneen kiistaan neljällä tavalla. Ensimmäinen ryhmä on valinnut puolensa ja keskittyy näkemystensä teoreettiseen perusteluun. He väittelevät esimerkiksi oikeudenmukaisuusteorioiden alasta ja peruseriaatteista. Toiseksi osa rawlsilaisista on keskittynyt teorian elaboraatioon paremmin erityistapaukset huomioonottavaksi. Esimerkkinä voisi käyttää seuraavassa luvussa esittelemääni Thomas Poggen luonnollisia eroja koskevaa ajattelua, kun hän pohtii, millaiset ihmisten väliset erot oikeuttavat kompensatiovaatimuksiin. Osa toimintamahdollisuusteoretikoista on keskittynyt Rawlsin teorian virheiden osoittamiseen “case study” periaatteella eli osoittamalla tapauksia, joissa Rawlsin teoria on riittämätön. Neljännen ryhmän muodostavat teorioiden synteisiin pyrkivät ajattelijat. Kerron seuraavaksi, kuinka Thomas Pogge on teoreettisesti puolustanut Rawlsin näkemyksiä ja Elizabeth Anderson toimintamahdollisuusteoriaa. Valitsin Poggen siksi, että hän on johtavia Rawlsin teorian tukijoita ja on myös kirjoittanut elämäkerrallisen teoksen Rawlsista ja tämän ajattelusta. Andersonin näkemys toimintamahdollisuusteoriasta on muotoiltu Suomen kaltaisia demokraattisia valtioita silmällä pitäen ja siksi soveltuu hyvin tähän tutkimukseen. Aina tilaisuuden tullen tuon keskusteluun mukaan sosiaaligerontologista näkökulmaa.

3.3 Thomas Pogge: Toimintamahdollisuusteorian kritiikki

Artikkelissaan Pogge asettaa tehtäväkseen selvittää, voiko resurssiteoria tai toimintamahdollisuusteoria tuottaa toista uskottavammatt julkiset kriteerit sosiaaliselle oikeudenmukaisuudelle. Tarkastelun keskiössä on ihmisten tilanteiden yksilöllisyys ja interpersoonallisen vertailun mahdollisuus. Poggen (2010, 19) mukaan toimintamahdollisuusteoreetikoiden perisynti on irrottaa vertailukohdaksi omaan teoriaansa jokin ongelmallinen kohta rawlsilaisesta ajattelusta ja perustaa koko oman teoriansa ylivoimaisuus siihen. He tavallaan käyttävät koko raskaan tykistönsä tulikapasiteetin ampumalla yhtä vihollisen sotilasta.

Poggen (2010, 19–20) mukaan resurssimittareista bruttokansantuote asukasta kohti on ollut yksi toimintamahdollisuusteoreetikoiden suosikkimaaleista. BKT/asukas on nähty huonoksi resurssimittariksi monestakin syystä. Se ei esimerkiksi kerro mitään tulonjaon epätasa-arvoisuudesta perheen sisällä. Se ei myöskään huomioi, että varakkuus vaihtelee alueellisesti ja on suhteellista. Samoilla tuloilla ihminen voi olla jollakin alueella varakas, toisella köyhä. Varakkuuden muuntamiseen toimintamahdollisuuksiksi vaikuttavat myös sosiaalinen ympäristö ja luonnonympäristö. Yksinkertaistan Poggen vastauksen tähän kritiikkiin. Hän sanoo, että kyllä rawlsilaiset pluralismiin liittyvät ongelmat tietävät ja ymmärtävät, mutta kaikkea pluralismia ei oikeudenmukaisuusajattelussa tarvitse ottaa huomioon (selvennys seuraavalla sivulla). Taloudellisia hyvinvoinnin mittareita on kriittisesti arvioinut myös Martha Nussbaum (katso esim. Nussbaum 2011, 1–16).

Senin (1995, 82–84) mukaan rawlsilaiset eivät huomioi myöskään ihmisen elämänsä kaareen kuuluvia tarvittaviin resursseihin liittyviä eroja. Raskaana olevat ja imettävät tarvitsevat enemmän ravintoa. Ihmiset eroavat tarpeissaan myös vaikkapa koon ja iän mukaan. Pogge vastaa, että oikeudenmukaisuusteoriassa ihminen täytyy nähdä yhtenä ”elämäkokonaisuutena”, eikä minään aikaviipaleina. Vapaassa yhteiskunnassa sukupolvet käyvät läpi samat elämänvaiheet ja tuossa kierrossa tarpeet ja resurssit kohtaavat ajallaan. Jollakin tapaa argumentointi ei tähän saakka kohtaa. Sen puhuu empiriasta, Pogge teoriasta. Sen koettaa case study- tekniikalla osoittaa rawlsilaisten ajatuksia virheellisiksi. Pogge puolestaan antaa ymmärtää, että Seniltä on kateissa Rawlsin ”big picture”.

Hienosyisemmäksi argumentointi muuttuu, kun aletaan puhua henkilökohtaisista eroista yksilöiden toimintakyvyn välillä. Kysymys on siitä, millaisin kriteerein ihmisen vajaakykyisyys olisi kompensoitava resurssienjaossa. Toimintamahdollisuusteorian mukaan kaikki vajaakykyisyys on otettava huomioon sellaisenaan, kun Pogge puolestaan alleviivaa vajaakykyisyyden syytä - sosiaalisista tai yhteiskunnallisista syistä johtuva vajaakykyisyys on ensisijaista. Pogge tulee Seniä vastaan myöntämällä, että suurin osa ihmisten vajaakykyisyydestä on sosiaalista alkuperää. Aliravitsemus, heikot kasvu- ja elinolosuhteet ja koulutuksen puute esimerkiksi ovat suurimpia syitä siihen, että ihminen ei kykene käyttämään kehityspotentiaaliaan. Toisaalta vajaakykyisyyteen voi johtaa yhteiskuntarakente suoremmin esimerkiksi, kun ihminen vammautuu liikenneonnettomuudessa. Tällöin voidaan vamman katsoa aiheutuneen sosiaalisista syistä muotoutuneen infrastruktuurin vuoksi. Tällaisista *sosiaalisista* syistä johtuva vajaakykyisyys on kompensoitava, ja samalla olosuhteita on muutettava vajaakykyisyyttä vähemmän tuottaviksi. Pogge sanoo suoraan, että lapsuuden liikenneonnettomuudessa liikuntakykyään menettäneellä ihmisellä on vahvemmat perusteet vaatia yhteiskunnalta kompensatiota kuin sellaisella, jonka vamman syy ei ole sosiaalinen (Pogge 2010, 26–30). Infrastruktuurin epäsuorastikin aiheuttama vamma on siten Poggen mukaan sosiaalisista syistä syntynyt.

Kynnyskysymykseksi muodostuu, kuinka rawlsilaiset suhtautuvat ei-sosiaalisten syiden aiheuttamaan vajaakykyisyyteen. Poggen (2010, 30) mukaan tällaisia voisivat olla syntyperäiset (geneettiset) vammat, itse aiheutetut tilanteet (esim. huumeiden käyttö) tai ei-sosiaalisista syistä tapahtuvat onnettomuudet (luonto) eli yksinkertaisten sattuman osuus. Monista tällaisistakin syistä on toki mahdollista löytää sosiaalinen komponentti, mutta yksinkertaisuuden ja selkeyden vuoksi Pogge jättää ne huomiotta. Syntyperäisten, itse aiheutettujen ja sattumasta johtuvien syiden kombinaatiota Pogge nimittää ihmisten välisiksi luonnollisiksi eroiksi (Rawls: natural lottery).

Olisi mielenkiintoista tietää, kuinka Pogge suhtautuu ikääntymisen mukanaan tuomiin toimintakyvyn alenemiin. Jonkinlainen toimintakyvyn heikentyminen on lähes poikkeuksetta edessä kaikilla vanhoiksi elävillä ihmisillä. Liikkuminen vaikeutuu, aistit heikkenevät ja kognitiivinen suorituskyky laskee. Ikä tuo mukanaan monia sairauksia, jolloin terveydenhoitoon kuluu iso osa ihmisen taloudellisista resursseista. Tiukasti Poggen

ajatuksesta kiinni pitäen ikääntyneillä ei olisi oikeutta kompensatiovaatimuksiin, sillä toimintakyvyn heikkeneminen ei ole sosiaalista, vaan yksilöllistä. Toisaalta voidaan ajatella, että esimerkiksi tietoteknistyvä yhteiskunta itsessään “vammauttaa” ikääntyneitä ihmisiä. Yhä useampi yhteiskunnan palveluista on tietoteknisen järjestelmän takana, ja ikääntyneiltä puuttuu usein kompetenssi käyttää tietoteknisiä laitteita. Nyt kompensatiovaatimus olisi Poggen ajatusta seuraten oikeutettu.

Vajaakykyisyyden suhteen suomalainen sosiaali- ja terveystalvvelujärjestelmä on periaatteiltaan toimintamahdollisuusteorian mukainen. Toimintamahdollisuuksien heikkeneminen tuo ihmisen kompensatioiden piiriin heikkenemisen syystä huolimatta. Ainakin toistaiseksi, sillä viime vuosina on julkisuudessa keskusteltu esimerkiksi itse aiheutettujen terveyshaittojen hoidon ja ikääntymiseen liittyvien kustannusten korvattavuudesta. Kuitenkin suomalainen sosiaalipalvelujärjestelmä pohjautuu ainakin toistaiseksi rawlsilaiseen ajatukseen heikoimmilla olevien aseman turvaamisesta sosiaalisten tulonsiirtojen avulla. Näyttäisikin siltä, että meillä toimintamahdollisuusteoreettinen periaate toteutetaan rawlsilaisin keinoin.

Luonnollisten erojen kompensoitavuutta ajatellen Pogge (2010, 35–44) piirtää kuvitteellisen työikäisistä ihmisistä koostuvan yhteisön asumaan eristettynä saarella. Ihmiset ovat suunnilleen verrattavissa toisiinsa fyysisiltä ja henkisiltä kyvyiltään, joten luonnollisten erojen merkitys on vähäinen. Kaikki tekevät työtä kasaten yhteistä sosiaalista hyvää. Kuinka työn tulos pitäisi jakaa? Ensiksikin tuloksen voisi jakaa tasan kaikkien ihmisten kesken (tasatulo). Mutta jos joku työskentelee päivässä vain neljä tuntia toisen kahdeksaa vastaan? Oikeudenmukaisuuden nimissä suhteutetaan jokaisen tulo tehtyihin tunteihin (tuntitulo). Puolet enemmän tekevä tienaa tuplasti ja se on oikeudenmukaista. Entäpä jos kaksi ihmistä tekee samaa työtä yhtä monta tuntia, mutta toinen työskentelee tehottomasti ja toinen tehokkaasti siten, että tehokkaasti työskentelevä tuottaa kaksin verroin? Onko enää itsestään selvää, että tehokkaasti työskentelevä tienaa tuplasti? Voiko tuottavuutta aina edes mitata?

Tässä vaiheessa Pogge tuo esimerkkiin mukaan luonnolliset erot. Entäpä, jos työtehon vaihtelu johtuu ihmisen synnynnäisistä tai muista työnteekoon vaikuttavista ominaisuuksista, joihin ihminen ei itse voi vaikuttaa? Onko oikein, että “natural lotteryssä” voittanut on työelämässäänkin huono-osaista parempiosainen vai pitäisikö huono-osaiselle

kompensoida luonnollista menetystään? Ja millaiset voisivat olla kompensaaation kriteerit? Pogge katsoo, että toimintamahdollisuusteoreetikot joutuvat tällaiselle kaltevalle pinnalle, sillä ihmisten ominaisuuksien ja kykyjen kirjo on loputon ja niiden laatuja on mahdoton keskenään vertailla. Rawlsilaiset selviytyvät tilanteesta, sillä he tunnustavat, että yhteiskunnassa väistämättä on eriarvoisuutta. Rawlsin eroperiaatteen mukaan ihmiset voi asettaa erilaiseen asemaan suhteessa erilaisiin hyviin, mikäli huono-osaisimpien etu samalla maksimoidaan. Saariesimerkissä voitaisiin ottaa käyttöön progressiivinen verotus, jolloin tehokkaimmat tienaat eniten, mutta tulonsiirroilla parannetaan huono-osaisimpien asemaa. (Pogge 2010, 38–44.)

Poggen (2010, 44) mukaan toimintamahdollisuusteoreetikot ja rawlsilaiset ymmärtävät luonnollisten erojen käsitteen lähtökohtaisesti eri tavoin. Toimintamahdollisuusteoreetikot korostavat sellaista yksilöiden välistä luonnollista eroavuutta, jossa tarkastelun kohteena on kaikkien yksilöiden tietty ominaisuus ja ominaisuuden läsnäolo/puuttumista verrataan yksilöiden välillä. Hyvä esimerkki voisi olla vaikkapa näköaistin tarkkuus. Syntymästään asti sokealla on toimintamahdollisuusteoreetikkojen mukaan oikeus kompensatioon vajaakykyisyytensä vuoksi näkevään verrattuna. Pogge näyttää ajattelevan, että ihmisten välinen vertailu tietyn ominaisuuden suhteen on huono tapa arvioida ihmisten välisiä luonnollisia eroja niiden kompensoitavuuden suhteen. Ensinnäkin vaje yhdessä ominaisuudessa voi hyvinkin korvautua kapasiteetissa toisen ominaisuuden kohdalla. Esimerkiksi sokean ihmisen kuulo- ja tuntoaistien kehittyminen normaalia paremmiksi kompensoi osaltaan sokeutta. Luonnollisten erojen laadullinen ja määrällinen pluralismi tekee käytännössä ihmisten välisten erojen vertailun mahdottomaksi. Toiseksi vertailu ihmisten välillä on Poggen mukaan leimaavaa, sillä jos yhteisön jäsen vaatii yhteisöltä kompensatiota vaikkapa liikuntarajoitteisuutensa vuoksi, hän tunnustaa samalla tuon rajoittuneisuuden itseään määrittäväksi tekijäksi. Tältä Poggen argumentilta vie terävyyttä se tosiasia, että yhteiskunta voi kyllä rakentaa kompensatiojärjestelmänsä leimaamattomaksi, niin kuin suomalainen lapsilisäjärjestelmä. (Pogge 2010, 44–48.)

Rawlsilaiset puolestaan näkevät luonnolliset erot nimenomaan *luonnollisina*, jolloin niitä ei tarvitse arvottaa millään tavalla. Älykkyydosamäärä, aistien tarkkuus ja lukemattomat muut ominaisuudet vaihtelevat ihmisestä toiseen ja hyvä niin. Se on rikkautta. Poggen argumentti ontuu kyllä pahasti tai sitten hän puhuu eri asiasta kuin toimintamahdollisuusteoreetikot. Sanoisiko Pogge esimerkkinä liikuntarajoitteiselle, että

älä välitä, se on vaan rikkautta ettet pääse liikkumaan? Artikkelinsa lopun perusteella Pogge sanoisi, että vaikka sinulla ei ole *oikeutta* vaatia kompensatiota liikuntarajoittuneisuutesi vuoksi, autamme sinua silti solidaarisuuden tai ihmisten välisen veljeyden tai muun ylevän syyn vuoksi. Tässä on yksi teorioiden välisistä periaatteellisista peruseroista. Toimintateoreetikoiden mukaan ihmisellä on oikeus vaatia yhteiskunnalta kompensatiota luonnollisten erojen tasoittamiseksi. Rawlsilaisten mukaan yksilöllä ei ole oikeutta vaatia, mutta solidaarisella yhteiskunnalla on peruste kompensoida siitä huolimatta. Hukumisvaaraan joutunut uimari ei voi vaatia pelastamistaan (mitäs meni veteen), mutta inhimillisyyden suojelemiseksi hänet kannattaa onkia ylös. Niin tai näin, uimari pelastuu. (Pogge 2010, 44–53.)

Mielestäni on kuitenkin moraalisesti merkittävä ero sillä pelastetaanko uimari itsensä tähden (ainutkertaisen elämän suojelemiseksi) vai esimerkiksi yhteiskuntarauhan tähden (hukkumaan jättäminen voisi aiheuttaa moraalista närkästystä ja levottomuuksia). Nussbaumille mahdollisuus ihmisarvoiseen elämään on subjektiivinen oikeus, Rawlsille se on resurssienjakokysymys. Tästä syystä Pogge on vahvoilla väittäessään, että rawlsilainen teoria voi tuottaa pätevemmän mittarin sosiaalisen oikeudenmukaisuuden mittaamiseksi. Toimintamahdollisuusteoreetikoille kynnyskysymys on kysymys kynnyksestä - kuinka määritellä kynnys, jonka ylitettyään ihmisen voidaan katsoa elävän ihmisarvoista elämää? Toisaalta esimerkiksi Jonathan Wolff ja Avner De-Shalit (2010) ohittavat kynnyskysymyksen ratkaisemattomana ja tarjoavat ratkaisuksi toimintamahdollisuuksien ja niiden suhteen huono-osaisuuden arvioimiseksi ”julkisen refleksiivisen tasapainotilan hakemista” eli yhteiskuntafilosofien ja sosiaalipoliittisten toimijoiden yhteistyötä. Wolffilla ja De-Shalitilla lähtöongelmana on toimintamahdollisuuksien ja huono-osaisuuden monitasoinen pluralismi. Ongelma ratkaistaan sillä, että yhteiskuntafilosofit yhdessä sosiaalialan ammattilaisten ja palvelujen käyttäjien kanssa arvioivat, mitkä toimintamahdollisuudet ja huono-osaisuuden muodot ovat merkittävimpiä. Apuna voidaan käyttää ns. Yorkin mallia, jossa yhdistetään sekä subjektiivisia että objektiivisia hyvinvoinnin/huono-osaisuuden mittareita. (Wolff & De-Shalit 2010, 110–115).

Rawls on lähempänä objektiivisuutta esittäessään oikeudenmukaisuutta koskevat periaatteensa (vapaus- ja eroperiaate) vetoamatta mihinkään metafyyssisiin oletuksiin elämän tarkoituksesta ja inhimillisestä hyvästä (Sihvola 2007, 272). Keskustelu kuitenkin jatkuu. Tarkastelen seuraavaksi Elizabeth Andersonin vastausta Poggen esittämään

kritiikkiin toimintamahdollisuusteorian kyvystä löytää pätevä oikeudenmukaisuuden mittari.

3.4 Elizabeth Anderson: Toimintamahdollisuusteorian oikeutus

Andersonin (2010, 84–99) mukaan sekä rawlsilaisten että toimintamahdollisuusteoreetikoiden päämääränä on löytää objektiivinen mittari sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteutumisen arvioimiseksi. Anderson tähdentää lisäksi, että toimintamahdollisuuksien toteutuminen on sopiva mittari nimenomaan demokraattisten yhteiskuntien arvioimiseksi. Hän näkee toimintamahdollisuudet ihmisen sisäisinä tiloina tai ominaisuuksina kuten lukutaito tai terveys erotuksena ihmisen ulkopuolella olevista resursseista kuten koulutus tai terveydenhoitopalvelut.

Andersonin teoriasta voisi käyttää nimitystä demokraattinen egalitarismi. Se tarkoittaa, että demokraattisessa valtiossa jokaisen kansalaisen on voitava tasa-arvoisesti aktualisoida toimintamahdollisuuksiaan. Nyt törmätään jälleen ihmisten intressien pluralismiin, mutta Anderson välttää kaltevalle pinnalle joutumisen tuomalla teoriaansa mukaan suffisientaristisen komponentin. Suffisientaristinen oikeudenmukaisuus on sitä, että jokaiselle ihmiselle turvataan tietty minimitaso resursseja tai toimintamahdollisuuksia. Andersonin teoriaa voitaisiin kuvata käsitehvirviöllä demokraattinen egalitarismi suffisientaristisella komponentilla viritettynä. Mitä tekemistä tällä on toimintamahdollisuusteorian kanssa?

Andersonin ajatus on se, että demokraattinen yhteiskunta turvaa kansalaisilleen tasa-arvoiset perustoimintamahdollisuudet toimia täysivaltaisina kansalaisina. Anderson (2010, 83) listaa tiettyjä perustoimintamahdollisuuksia, joita kansalaisilla on oikeus vaatia ja jotka toimivat demokratian pohjana. Tällaisia ovat (muistutan, että toimintamahdollisuuden käsite sisältää sekä olemista että tekemistä): “turvallisuus, terveys ja ravitsemus, koulutus, liikkuvuus ja kommunikaatio, mahdollisuus vuorovaikutukseen ilman pelkoa syrjinnästä sekä mahdollisuus osallisuuteen (yhteiskunnasta)”. Tällaisten toimintamahdollisuuksien toteutumista olisi mahdotonta mitata millään asteikkoja tai ääripäitä sisältävällä mittarilla, joten ainoaksi keinoksi Andersonin mukaan jää tarkastella, onko tietty minimi *toteutunut*. Minimitaso riippuu yhteiskunnasta, johon Andersonin teoriaa sovelletaan. Esimerkiksi

minimikoulutustasoon vaikuttaa se, onko tarkoitus tuottaa lukutaitoisia vai medialukutaitoisia kansalaisia.

Andersonin periaate on yksinkertainen, mutta kuinka minimitaso määritellään ja mitataan kaikkien hänen mainitsemiensa perustoimintamahdollisuuksien osalta? Voiko olla olemassa minimitason mahdollisuutta vuorovaikutukseen ilman pelkoa syrjinnästä? Olisiko se tilanne, jossa minulla olisi täysi mahdollisuus vuorovaikutukseen ja samalla vähäinen tai kohtalainen pelko tulla vuorovaikutuksessani syrjityksi? Vai tilanne, jossa minulla olisi rajoitettu mahdollisuus vuorovaikutukseen joskin ilman minkäänlaista pelkoa syrjinnästä? Nämä kysymykset osoittavat, että keskeisten toimintamahdollisuuksien listaaminen on vaikeaa. Se ei kuitenkaan ole syy olla yrittämättä. Toistaiseksi ratkaisematon kynnyskysymys toimintamahdoluusteoreetikoiden on jollain tavalla ratkaistava. Aiemmin mainitsemani Wolffin ja De-Shalitin tapa yhdistää filosofista analyysia empiriaan olisi varmasti jatkotutkimisen arvoinen lähestymistapa.

Andersonin (2010, 87–95) mukaan on neljä syytä valita oikeudenmukaisuuden mittariksi toimintamahdoluudet resurssien sijaan. Ensinnäkin molemmissa teorioissa resurssit nähdään ihmisen välineenä hänen pyrkimyksessään saavuttaa elämässään haluamia asioita. Resurssit ovat keino, toimintamahdoluudet (functionings) päämäärä. Kuningasidea oikeudenmukaisuusteorian muotoilussa on turvata yksilöiden mahdollisuus tasavertaisesti elää elämäänsä omien intressiensä mukaan. Anderson kysyy, miksi siis mittaisimme resursseja, kun voimme suoraan mitata toimintamahdoluuksien toteutumista? Andersonin kysymystä voi pitää lähinnä retorisenä niin kauan, kuin hän itse esittelee konkreettisen toimintamahdoluusmittarin. Ei riitä, että ikään kuin stipuloi teoreettisia käsitteitä elämismaailman pohjalta.

Toiseksi yhteiskunnissa esiintyy epäoikeudenmukaisuutta, jota ei resurssien jakoa muuttamalla pystytä poistamaan. Esimerkiksi ihmisryhmien leimaaminen ja syrjintä eivät välttämättä ole missään tekemisissä resurssienjaon kanssa. Homoseksuaali voi joutua elämään vastoin tahtoaan (kaapissa) riippumatta resursseista, joita hänellä on käytössään. Toinen Andersonin käyttämä esimerkki on “white flight” eli valkoisten muuttaminen pois alueilta, joille alkaa muuttaa erilaista etnistä taustaa omaavia ihmisiä. Tällaisiin sosiaalisen ympäristön aiheuttamiin toimintamahdoluuksien toteuttamisen esteisiin voidaan puuttua asennekasvatuksella ja julkisella keskustelulla, ei resurssienjaolla. Mielestäni tämä

argumentti ontuu pahasti. On huomattava, että julkisin varoin (resurssein) on tuotettu monenlaista suvaitsevaisuuteen ohjaavaa materiaalia ja maksettu monia suvaitsevaisuuskampanjoita. (Anderson 2010, 89–91.)

Kolmanneksi Andersonin mukaan toimintamahdollisuudet ovat parempi mittari kun tunnustetaan, että oikeudenmukaisuus vaatii herkkyyttä huomioida yksilölliset eroavaisuudet fyysisessä ja mentaaliossa toimintakyvyssä sikäli, kun ne vaikuttavat yksilön mahdollisuuteen muuttaa resurssit todellisiksi toimintamahdollisuuksiksi. Poggehan oli valmis myöntämään vain sosiaalisista/yhteiskunnallisista syistä johtuvat erot päteviksi kompensaaation perusteiksi. Sen sijaan esimerkiksi synnynnäiset erot eivät sinällään kuulu legitiimien kompensatiovaatimusten piiriin, sillä niiden syntymekanismilla ei ole mitään tekemistä oikeudenmukaisuuden kanssa. Anderson kritisoi Poggea myös siitä, että tämä tarjoaa standardiresurssipaketteja standardi-ihmisten standarditarpeisiin. On syytä muistaa, että Pogge on standardirawlsilainen ja Rawlsin teoria on standarditeoria. (Anderson 2010, 91–93.)

Anderson (2010, 93–95) muistuttaa vielä, että yleensä resurssien jakoperusteita määrää se, mitä resursseilla saadaan aikaan. Poliitikot esimerkiksi miettivät hyvin tarkkaan, miten verovaroja minnekin kohdentamalla saadaan aikaan paras mahdollinen lopputulos. Panos-tuotos ajattelu on arvossaan näinä uusliberalismin läpikutkemina aikoina. Mahdollisimman pienellä resurssilla pitäisi saada aikaan suurin mahdollinen toimintamahdollisuuksien toteutuminen. Andersonin mukaan panos-tuotos ajattelun suosio puoltaa toimintamahdollisuusteoriaa, sillä panokset (resurssit) ovat välinearvoja tuotosten (toimintamahdollisuudet) saavuttamisessa.

Minun on vaikea yhtyä Andersonin ajatukseen, että hän olisi tässä esitellyt objektiivisen mittarin toimintamahdollisuuksien toteutumiseksi (minimitason saavuttaminen). Onko se objektiivista, että *valitaan* tarkastelun kohteeksi tietyt toimintamahdollisuudet ja *valitaan* tietty minimitaso? Kuka *valitsee*, kuka *valitsee valitsijat*? Onko Rawlsin ajatusleikki rationaalisista *valitsijoista* tietämättömyyden verhon takana sen objektiivisempi? Oikeastaan koko kysymys objektiivisuudesta ja subjektiivisuudesta sosiaalisen oikeudenmukaisuuden **mittarin** validiteetin ja reliabiliteetin kriteerinä on jollakin tapaa pseudokysymys. Oikeudenmukaisuus ja epäoikeudenmukaisuus sekä näkyvät yhteiskunnassa että tuntuvat yksilön kokemusmaailmassa. Sen oli oikeassa siinä, että BKT

asukasta kohti ei kerro paljoakaan tosiasiallisesta sosiaalisesta tulojaosta. Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden mittari ei voi myöskään mitata pelkästään laatua eli toimintamahdollisuuksien toteutumista. Rawlsilaiset ovat oikeassa varoitellessaan toimintamahdollisuusteoreetikkojen joutumisesta kaltevalle pinnalle.

Rawlsilaiset ovat hyvällä asialla painottaessaan resurssien mahdollisimman oikeudenmukaista jakamista, samoin toimintamahdollisuusteoretikot painottaessaan ihmisten todellista mahdollisuutta hyödyntää saamansa resurssit omiin elämänpäämääriinsä pyrkiessään. Teorioiden elaboraatio varmasti jatkuu. Seuraavaksi tarkastelen, mitä mieltä niiden käyttökelpoisuudesta ovat erityisalojen asiantuntijat. Norman Daniels on käsitellyt teorioita terveydenhuollon ja Lorella Terzi vammaisten ihmisten näkökannalta.

3.5 Norman Daniels: Oikeudenmukaisuus terveydenhuollossa

Harvardin yliopiston väestöetiikan professori Norman Daniels on yksi niistä filosofeista, jotka eivät välttämättä näe Rawlsin ja toimintamahdollisuusteoreetikoiden ajattelua yhteen sovittamattomana. Rawlsin teoriassa tasa-arvoiset toiminnan ja itsekunnioituksen mahdollisuudet ovat osa ensisijaista sosiaalista hyvää eli resursseja. Sen painotti ihmisten kykyä muuttaa resurssit aidoiksi toimintamahdollisuuksiksi. Daniels löysi terveydenhuollosta linkin näiden ajatusten yhteensovittamiseksi. Hänen mukaansa (2010, 133) ihmisten terveydellä on suuri vaikutus heidän mahdollisuuteensa toteuttaa omia elämänsuunnitelmiaan. Varakas ja terve ihminen on paremmassa asemassa kuin varakas ja sairas omien tavoitteidensa toteuttamisen kannalta. Daniels (2010, 134–137) nimittää omaa synteesiään näistä ajatuksista toteutettavissa olevien mahdollisuuksien teoriaksi (theory of exercisable opportunities). Ihmisten on mahdollista hyödyntää Rawlsin resursseja ja toteuttaa Senin toimintamahdollisuuksia sitä tasa-arvoisemmin mitä tasa-arvoisempia he ovat terveydentilaltaan. Siksi terveydenhoitoa tuottavat instituutiot ovat keskeisessä asemassa yhteiskunnan sosiaalista oikeudenmukaisuutta arvioitaessa. Esittelen seuraavaksi Danielsin ajatuksen siitä, kuinka terveyttä tuottavat ja ylläpitävät instituutiot olisi organisoitava sosiaalista oikeudenmukaisuutta silmällä pitäen. Sen jälkeen tarkastelen Danielsin ajatuksia sosiaaligerontologisesta näkökulmasta.

Danielsin (2010, 142–144) mukaan ensiksi on tunnustettava, että väistämätön resurssien rajallisuus tuo mukanaan priorisointiongelman. Näkemykset siitä, keiden tarpeet ja missä määrin ovat ensisijaisia, vaihtelevat suuresti. Pitäisikö aina ajatella ensin kaikkein huono-osaisimpia? Entä, jos tietty interventio parantaisi vain muutaman huono-osaisimman asemaa, mutta samalla monen vähän parempiosaisen asemaa? Pitäisikö sittenkin tarkastella utilitaristisesti pelkästään hyvän maksimointia sen jakautumisesta riippumatta? Tällaiseen perusteltuun jakokiistaan Daniels tarjoaa ratkaisuksi jakoperusteiden tekemistä läpinäkyväksi. Danielsin käsite “accountability for reasonableness” ei helposti käänny suomeksi, mutta puhun siitä vastuullisten perustelujen periaatteena. Vastuullisten perustelujen periaatteen täyttymiselle Daniels (2010, 144–145) esittää neljä ehtoa: julkisuusehto, relevanssiehto, korjaamiseksi ja sääntelyehto.

Julkisuusehto vaatii terveydenhuollon priorisointien perustelujen julkisuutta tai läpinäkyvyyttä. Ihmiset voivat hyväksyä jonkin priorisoinnin vasta, kun he ymmärtävät priorisoinnin takana olevat järkisyyt. Relevanssiehto vaatii, että priorisoinnin syyt ovat todellakin järkisyitä eli ne ovat relevantteja juuri kyseisen priorisoinnin perusteluina. Relevanttius voidaan perustella vaikkapa tieteellisiin tutkimustuloksiin vetoamalla. Korjaamiseksi sisältää ajatuksen virheistä oppimisesta. Mikäli aiemmin hyväksytyt priorisointi osoittautuu käytännössä huonosti toimivaksi, sitä on voitava muokata uudelleen. Sääntelyehdon mukaan on oltava olemassa julkinen kolmen aiemman ehdon täyttymisen seurantajärjestelmä. Esimerkiksi Suomessa terveydenhuoltokenttää valvovat ainakin Valvira (sosiaali- ja terveystieteiden lupa- ja valvontavirasto), lääninhallitukset, kunnat ja omalta osaltaan media. (Daniels 2010, 93–95.)

Suomessa vanhustenhuoltoa koskevat priorisoinnit ovat jo muutaman vuoden ajan tapahtuneet tulevaisuuden tarpeita ajatellen. Suurten ikäluokkien (1945–1948 syntyneet) ja niitä 1950-luvun puoliväliin seuranneiden melko suurten ikäluokkien eläkkeelle siirtyminen heikentää merkittävästi taloudellista huoltosuhdetta Suomessa. Taloudellisessa huoltosuhteessa tarkastellaan työmarkkinoilla ja niiden ulkopuolella olevien ihmisten keskinäistä määrällistä suhdetta. Huoltosuhteen heikentyminen tarkoittaa sitä, että jokaista työssä käyvää kohti on yhä enemmän työmarkkinoiden ulkopuolella olevia. Vanhustenhuollossa valmistautuminen tulevaan niukkuuden jakamiseen on alkanut kahdenlaisella priorisoinnilla: suositaan yksityistä palveluntuottamista ja suuntausta laitoshoidosta palveluasumiseen ja kotihoitoon. Kunnat ovat yksityistäneet

vanhuspalvelujaan kiihtyvällä tahdilla viime vuosien aikana. Yksityistäminen tapahtuu käytännössä siten, että kunta ostaa esimerkiksi kotihoitopalveluita tai palvelutalopaikkoja yksityisiltä palveluntuottajilta.

Yksityistämisen julkisuusehto on täytetty julkisuudessa käydyllä keskustelulla siitä, että yksityissektori tuottaa hoivapalvelut julkista sektoria edullisemmin. Relevanssiehto ei enää täytykään yhtä itsestään selvästi. Yksityistämisen kunnille tuomat säästöt on kyseenalaistanut mm. arkkiaatri Risto Pelkonen Yle:n haastattelussa syksyllä 2010. Jyväskylän kaupunki päätyi rakentamaan oman nuorisokodin, kun laskelmissa huomattiin sen tulevan edullisemmaksi kuin palvelun ostamisen yksityiseltä. Kaipaisinkin kipeästi uutta tutkimustietoa hoivapalvelujen kilpailuttamisen kustannusvaikutuksista. Mikäli uusi tutkimustieto osoittaisi yksityistämisen edullisuuden harhaksi, pitäisi korjaamishendon mukaan harkita koko palvelujen tuottamisen tapa uudelleen. Esimerkiksi sääntelyehtoon kuuluva palvelujen tuottajien valvominen on tehokkaampaa julkisella kuin yksityisellä sektorilla.

Kotihoidon priorisointia laitoshoidon edelle on julkisesti perusteltu kustannusvaikutuksilla ja ikääntyneiden elämänlaatutekijöillä. Myöskin relevanssiehto täyttyy, sillä kotihoito on kiistatta laitoshoidon edullisempaa ja suurin osa ihmisistä haluaa asua kotonaan niin kauan, kuin mahdollista. Rahan sijoittaminen kotiin annettaviin palveluihin on siten hyvin perusteltua. Kunnat ovat vähentäneet laitospaikkojaan ja kotihoidossa olevien määrä on lisääntynyt (”Sosiaalihuollon laitos- ja asumispalvelut”. Stakesin verkkosivusto 20.6.2012). Kotihoitoa olisikin nyt tarkasteltava korjaamishendon valossa. Onko kotihoito toiminut niin kuin on ajateltu? Kentältä kuuluu huolestuttavia ääniä. Kotihoitoon on siirretty enemmän asiakkaita, mutta kotihoidon resursseja ei ole vastaavasti lisätty. Asia pitäisi perusteellisesti tutkia, jotta mahdollisesti tarvittavat korjaustoimenpiteet voitaisiin aloittaa mahdollisimman pian. Toimimaton kotihoito on pahimmillaan huono-osaisimpien heitteillejättöä. Asiaa voisi tutkia vaikkapa Valvira kunnallisen kotihoidon osalta ja lääninhallitukset yksityissektorin osalta. Samalla tulisi täytettyä tämän priorisoinnin sääntelyehto.

Danielsin vastuullisten perustelujen periaate voitaisiin mielestäni tiivistää seuraavalla lakikirjamaisella tavalla Rawlsin hengessä: ”Suoraan kansalaisten etuihin ja yhteiskunnalliseen asemaan vaikuttavat julkishallinnon päätökset on perusteltava

läpinäkyvästi ja relevantisti. Päätösten seurauksia on valvottava ja päätöksiä on muutettava, mikäli niiden epäedulliset seuraukset kohdistuvat voimakkaimmin yhteiskunnan huono-osaisimpiin”.

3.6 Lorella Terzi: Vajaakykyisyys oikeudenmukaisuusajattelussa

Roehamptonin yliopistossa opettava Lorella Terzi on tarkastellut vajaakykyisyyden asemaa Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriassa ja toimintamahdollisuusteoriassa. Pieni käsiteselvennys on jälleen paikallaan. Terzi (2010, 150–169) erottaa toisistaan vamman ja vajaakykyisyyden käsitteet. Hän ajattelee, että vamman merkitys ihmiselle ei ole vammassa itsessään, vaan sen aiheuttamassa vajakykyisyydessä. Jos sokeus on vamma, niin vajaakykyisyyttä on kyvyttömyys liikkua itsenäisesti ulkona ilman erityisjärjestelyjä näkevään verrattuna. Vajaakykyisyys on siis kyvyttömyyttä muuttaa resursseja toimintamahdollisuuksiksi, eli Terzi tunnustautuu toimintamahdollisuusteoreetikoksi. Vajaakykyisyyden asteeseen vaikuttavat vamman laatu, sosiaalinen ja fyysinen ympäristö sekä asenneilmasto. Vajaakykyinen on mielestäni hyvä termi kuvaamaan toimintakykynsä puolesta “normaaliväestöä” heikommilla olevia ihmisiä. Ensinnäkin vajakykyisyyden käsite sisältää vammaisuuden käsitteen olematta yhtä leimaava. Toiseksi se laajentaa keskustelun koskemaan myös ikääntymisen myötä toimintakykyään menettäneitä ihmisiä. Kolmanneksi vajaakykyisinä voidaan ajatella erilaisista fyysisistä ja psyykkisistä sairauksista kärsiviä, sikäli kun sairaus vaikuttaa heidän kykyynsä tavoitella omia elämänpäämääriään.

Terzin ajattelu on egalitaristista, sillä sosiaalinen oikeudenmukaisuus on hänen (2010, 163) mukaansa ennen kaikkea vajaakykyisten täyden ja tasa-arvoisen osallistumismahdollisuuden turvaamista. Terzin (mt., 151–152) mukaan vajaakykyisyyteen liittyvää epätasa-arvoisuutta voi arvioida vain huomioimalla vamman tai vajaakykyisyyden vaikutus ihmisen kykyyn muuttaa yhteiskunnan jakamat resurssit aidoiksi toimintamahdollisuuksiksi. Terzi ajattelee toimintamahdollisuusteorian olevan tarpeeksi herkkä huomioimaan sekä vajaakykyisyydestä itsestään johtuvan epätasa-arvoisuuden että fyysisen ja sosiaalisen ympäristön (asenneilmasto mukaan luettuna) aiheuttaman epätasa-arvoisuuden.

Terzi (2010, 156, 160–162, 166) käyttää esimerkkinään kahta yliopistonopettajaa. Sally ja Jenny luennoivat suunnilleen samoista aiheista, samanlaisissa instituutioissa ja samalla palkalla. Heillä näyttäisi siten olevan suunnilleen tasa-arvoiset mahdollisuudet toteuttaa elämäntarkoituksiaan. Sally on kuitenkin vajaakykyinen, sillä hänen näköaistinsa on ollut syntymästä lähtien ratkaisevasti heikentynyt. Sally ja Jenny toimivat siis samanlaisilla resursseilla, mutta Sally tuntuisi olevan huonommassa asemassa kuin Jenny. Tarkastelen seuraavaksi, kuinka Terzi vertailee rawlsilaisten ja toimintamahdollisuusteoreetikoiden näkemystä asiassa.

Rawlsilaisten mukaan (esim. Pogge aiemmin tässä luvussa) Sallyn synnynäinen näkövamma ei sinällään oikeuta häntä vaatimaan kompensatiolta yhteiskunnalta. Synnynäinen näkövamma ei johdu sosiaalisista syistä, eikä näin ollen kuulu oikeudenmukaisuuden alaan. Rawlsilaiset kuitenkin myöntävät, että sosiaalinen ja fyysinen ympäristö eivät saa asettaa ihmisiä eriarvoiseen asemaan. Niinpä yhteiskunta voi auttaa Sallya muokkaamalla infrastruktuuria näkövammaan huomioonottavaksi esimerkiksi suunnittelemalla ja toteuttamalla kuuloon perustuvia opasteita tai antamalla Sallylle opaskoiran. Samalla yhteiskunta toteuttaa Rawlsin ajatuksen vapaasta liikkuvuudesta ensisijaisena sosiaalisena hyvänä.

Terzin (2010, 161) mukaan pelkkä ympäristön muokkaaminen ei kuitenkaan tee Sallystä tasa-arvoista Jennyn verrattuna. Sally löytää kyllä luentosaliin, mutta näkövamma haittaa vuorovaikutusta opiskelijoiden kanssa. Sally ei näe lukea opiskelijoiden elekieltä, esimerkiksi ikävystymisen merkkejä. Suurissa luentosaleissa hän ei näe puhujaa, eikä saa katsekontaktia. Kampusalueella hän ei tunnista vastaantulevia kollegoja ja opiskelijoita, joten hänen sosiaalinen elämänsä on köyhempää kuin Jennyllä. Tällaisessa epätasa-arvossa on vahvasti mukana sosiaalinen komponentti, mutta resurssienjakoa hienosäätämällä ongelmat eivät poistu.

Terzin (2010, 165) mukaan Rawlsin teoria ei huomioi myöskään yhteiskunnan asenneilmaston vajaakykyisille aiheuttamaa epätasa-arvoa. Näkövamma voi heikentää Sallyn mahdollisuutta edetä uralla Jennyn verrattuna, mikäli hän työhönotossa kohtaa (piilo)syrjintää vammansa vuoksi. Monet ihmiset voivat suorastaan vältellä opaskoiran kanssa kulkevaa Sallya, koska eivät tiedä, kuinka hänen vammaansa suhtautuisivat.

Terzi ei kerro, kuinka toimintamahdollisuusteorian puitteissa olisi mahdollista poistaa kokonaan Sallyn kokema epätasa-arvoisuus. Hän osoittaa kyllä mielestäni selvästi, ettei rawlsilainen teoria ole tarpeeksi sensitiivinen ihmisten välisten erojen suhteen. Minä en näe tasa-arvoisena sitä, että Sally ja Jenny ihmisinä ovat oikeutettuja tasamääräisiin henkilökohtaisiin resursseihin, eikä Sallyllä ole oikeutta vaatia kompensatiota vammansa vuoksi. Palvelutalossa tasa-arvoa ei ole kaikkien hoitaminen samalla tavalla, vaan kaikkien hoitaminen yksilöllisen hoitotarpeen mukaan. Keskeisin ero Rawlsin ja toimintamahdollisuusteorian välillä on Terzin (2010, 164) mukaan ihmisten välisen eroavaisuuden positiossa teorioiden sisällä. Rawlsilla “normaalista poikkeavat” ihmiset ovat teorian reuna-alueilla. Normaalityypuksia koskevat periaatteet on vain ulotettava koskemaan myös heitä. Tasa-arvo on resurssien tasajakoa. Toimintamahdollisuusteoriassa erot ovat teorian ytimessä. Tasa-arvo on yksilöllisyyden huomioimista.

Toimintamahdollisuusteorian suurimpana puutteena Terzi näkee sen haluttomuuden eksplikoida ihmiselämän kannalta keskeisimmät toimintamahdollisuudet. Mikäli yhteisymmärrys keskeisimmistä toimintamahdollisuuksista löydetään, pitää vielä päättää minimitaso, jolla ihmisten voi katsoa elävän elämisen arvoista elämää. En haluaisi jankuttaa, mutta kynnyskysymys on pakko jotenkin ratkaista. Terzin kritiikkiin keskeisimpien toimintamahdollisuuksien eksplikoimisen suhteen pystyy vastaamaan filosofi Martha C. Nussbaum, jonka ajatteluun perehdyn seuraavassa luvussa. Kynnyskysymys häneltäkin tosin jää ratkaisematta. Ensin kuitenkin yhteenvetoa Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian ja toimintamahdollisuusteorian sosiaaligerontologisista implikaatioista.

3.7 Yhteenvetoa

Rawls on myöntänyt teoriansa sopivan parhaiten kapitalistisiin, liberaaleihin ja demokraattisiin yhteiskuntiin, sellaisiin kuin omamme. Perusajatuksena on idea rationaalisista toimijoista. Reilu peli syntyy lopulta rationaalisen toiminnan tuloksena. Rawls käytti yksinkertaisena esimerkkinä omenan jakamista. Oletetaan, että minun pitää jakaa omena minun ja sinun kesken. Jakamisen reiluus varmistetaan siten, että minä halkaisen, ja sinä saat ensin valita puolikkaan. Koska olen rationaalinen, halkaisen omenan mahdollisimman tarkasti kahteen yhtä suureen osaan. Näin varmistan sen, ettet sinä saa suurempaa osaa omenasta. Tuloksena on reilu jako. Omenan jakajien määrän lisääntyessä

reiluus säilyy niin kauan, kun jakajalle jää viimeinen pala. Tällainen jakaminen toimii kuitenkin vain niin kauan, kun tarkoitus on jakaa resurssit tasan toimijoiden kesken. Tasajako voidaan hylätä vain, jos heikompiensaisten asemaa jotenkin parannetaan.

Toimintamahdollisuusteoreetikot eivät näe omenan jakamista edellä kuvatulla tavalla reiluna pelinä. Jos omenan jakajina ovat raskaana oleva nainen, nuori mies ja vanhus, tasasuuriin osiin jakamista voidaan vastustaa monesta syystä. Raskaana oleva nainen voi vaatia isompaa osaa, sillä hän perustelee syövänsä kahden edestä. Nuori mies voi kaivaa esiin taulukon, jonka mukaan nuorten miesten energiantarve jo perusaineenvaihduntaan on suurempi kuin toisilla. Vanhus voi vastustaa osuutensa pienentämistä vedoten siihen, että vaikka vanhana energiaravintoaineiden tarve pieneneekin, suojaravintoaineiden tarve pysyy entisellään. Tilanne vaikeutuu entisestään jonkun esittäessä lääkärintodistuksen ylivilkkaasta aineenvaihdunnastaan.

Jo pelkän omenan oikeudenmukaisesta jakamisesta voidaan esittää eriäviä mielipiteitä. Suomessa eri hallinnonalat ja poliittiset puolueet kiistelevät vuosittain resurssienjakoperusteista valtion ja kuntien budjetteja laatiessaan. Mikä on oikeudenmukainen osuus yhteisestä kakusta vaikkapa sosiaali- ja terveystoimelle? Kuinka sosiaali- ja terveystoimen sisällä resurssit pitäisi jakaa? Mikä olisi oikeudenmukainen osuus vanhuspalveluihin? Kuinka osuus jaetaan omais-, koti- ja laitoshoidon kesken? Kuinka arvioidaan Iidan ja Aatun toisistaan poikkeava kotihoidon volyymin tarve? Entäpä Aatun hoidon tarpeen arviointi hänen entisestään ikääntyessään?

Varsinkin rawlsilaiset näyttävät olevan tasa-arvon tai resurssien suhteen tasajaon kannattajia. Heidän mukaansa oikeudenmukaista on jakaa resurssit mahdollisimman tasan tai ainakin varmistaa se, että resurssien jakautuessa epätasaisesti myös heikoimmilla olevien asemaa parannetaan. Suomessa tätä ajatusta toteutetaan selkeimmin progressiivisella verotuksella ja sosiaalisilla tulonsiirroilla. Lasten vastuu omista vanhemmistaan näiden ikäännyttyä lopetettiin lailla 1970-luvun alussa. Eläkejärjestelmän syntyminen 1950-luvulta lähtien ja muut sosiaaliset tulonsiirrot (esim. asumistuki ja toimeentulotuki) perustuvat hyvin rawlsilaiseen ajatukseen heikoimmilla olevien aseman parantamisesta. Vanhuspalvelujen järjestäminen on kuntien vastuulla ja se maksetaan verovaroilla. Tästä asiaintilasta toimintamahdollisuusteoreetikotkin ovat varmasti tyytyväisiä.

Toimintamahdollisuusteorialla on mielestäni kuitenkin paljon annettavaa vanhuspalvelujen sisältöjä kehitettäessä. Aikaisempi tavoite “lisää vuosia elämään” on muuttunut muotoon “lisää elämää vuosiin”. Ihmiset Suomessa elävät yhä vanhemmiksi ja yhä kauemmin toimintakykyisinä. Arviolta joka toinen Suomessa tänään syntyvä tyttölapsi elää yli satavuotiaaksi. Väestörakenteen vanhenemisen mukanaan tuomat negatiiviset ilmiöt ovat kuitenkin jo lähitulevaisuuden asia. Aiemmin tässä luvussa mainittu huoltosuhteen heikkeneminen on suurin vanusväestön elämänlaatua uhkaava tekijä. Yhä pienemmillä taloudellisilla resursseilla täytyy hoitaa yhä suurempi joukko ikääntyneitä. Tässä toimintamahdollisuusteorialla voisi olla paljon annettavaa. Kun resurssit pienenevät, voidaan (tai on pakko) keskittyä aitoihin toimintamahdollisuuksiin. Vanhuspalveluissa huomiota on syytä kiinnittää rakenteiden sijaan sisältöihin. Toimintamahdollisuusteoria on sisällönluomisessa elementissään, sillä kaikenlainen erilaisuus ihmisten kesken on sen ytimessä. Vanhuspalvelukenttä on moniarvoinen ja moniääninen. Diversiteetille rawlsilaisuutta sensitiivisempi toimintamahdollisuusteoria voi antaa ajatuksia tulevaisuudessa tarvittavaan hyvän vanhuuden määrittelytyöhön.

Oikeudenmukaisuusteorioiden on vastattava neljään kysymykseen ihmisten kesken jaettavaa hyvää koskien, joten teen tässä kohden yhteenvetoa vertailun Rawlsin ja Nussbaumin teorioiden välillä. Teorioiden on vastattava kysymyksiin mitä jaetaan, miten jaetaan, keiden kesken jaetaan ja kuka tai mikä vastaa jaon oikeudenmukaisuudesta. Rawls siis jakaisi resursseja, Nussbaum toimintamahdollisuuksia. Nussbaum on vahvemmillä, sillä on itsestään selvää, että ihmisten kyky muuttaa saamansa resurssit haluamukseen asioiksi vaihtelee suuresti. Kysymykseen miten jaetaan Nussbaumin vastaus on suffisientarismi eli jokaisen on saatava riittävä osuus yhteisestä hyvästä. Riittävyyden kynnyksen määrittely on hankalaa. Rawlsin vastaus on egalitarismi eli tasajako sillä lisäyksellä, että tasajaon ei tarvitse toteutua, mikäli heikoimmassa asemassa olevien tilanne kuitenkin paranee. Rawlsin tapa jakaa tuntuu toteuttamiskelpoisemmalta, vaikka se ainakin implisiittisesti hyväksyy esimerkiksi tuloerojen kasvun.

Kysymykseen keiden kesken jaetaan Nussbaum vastaa, että ihan kaikkien, jopa eläinyksilöiden. Rawls rakensi teoriansa koskemaan ensi sijassa kooperatiivisia ihmisiä eli niitä, jotka jakamisen lisäksi osallistuvat myös tuottamiseen. Lisäksi Rawlsin ajatus oikeudenmukaisuuden sopimuksellisuudesta jättää implisiittisesti sopimuksen ulkopuolelle

ihmiset, joilla ei ole kompetenttia toimia sopimuksen osapuolina. Rawlsin teoriassa esimerkiksi syvästi dementoituneen vanhuksen asema ei ole yksiselitteinen. Toisaalta hän on aiemmin elämässään osallistunut yhteisen hyvän tuottamiseen, joten hänellä on oikeus myös jako-osuuteen. Toisaalta häntä ei dementoitumisen jälkeen voi enää pitää kompetenttina sopijaosapuolena, joten hän on jaosta ulkona. Nussbaumin ajatus tuntuu eettisesti perustellummalta kaikkea elämää tasapuolisesti kunnioittaessaan.

Jaon oikeudenmukaisuudesta huolehtiminen on Rawlsilla selkeämmin yhteiskunnan tehtävä. Yhteiskunnan oikeudenmukaisuus on instituutioiden oikeudenmukaisuutta. Toimintamahdollisuusteoreetikkona Nussbaumilla korostuu myös ihmisen sosiaalisen ympäristön merkitys toimintamahdollisuuksien toteutumisen kannalta eli myös yksilöillä on vastuuta oikeudenmukaisuuden toteutumisessa. Palaan tähän eroon loppuluvussa viitatessani Avishai Margalit'in ajatteluun.

Ajatellaan luvun lopuksi uusiksi Rawlsin ajatusleikki alkuasetelmasta ja tietämättömyyden verhosta. Siinähan rationaaliset ihmiset valitsevat oikeudenmukaisuusperiaatteet yhteiskunnalle tietämättä omaa asemaansa tuossa yhteiskunnassa. Valinta tapahtuu tietämättömyyden verhon takana. Uudessa ajatusleikissä alkuasetelma ja tietämättömyyden verho korvataan loppuasetelmalla ja auki olevalla tietoisuuden verholla. Rationaaliset ihmiset miettivät ihmiselämän loppuasetelmaa (vanhuutta) sen valossa, mitä näkevät avoinna olevan tietoisuuden verhon takana (vanhustenhuollon nykytila). Heillä on valta tehdä muutoksia vanhustenhuollon periaatteisiin ja käytäntöihin. He voivat muuttaa loppuasetelmaa ja he ovat rationaalisina ihmisinä tietoisia siitä, että tulevaisuudessa hekin ovat ihmisiä loppuasetelmassa. Millaiset oikeudenmukaisuuden periaatteet vanhustenhuollolle terveesti itsekkäät rationaaliset toimijat valitsevat?

Tässä luvussa sanotun perusteella Nussbaum mielestäni vastaa perustellummin kysymyksiin oikeudenmukaisuuden sisällöstä. Resurssit on muutettava aidoksi toimintamahdollisuuksiksi ennen kuin voidaan puhua oikeudenmukaisuuden toteutumisesta. Nussbaumin teoriaa puoltavat myös hänen näkemyksensä oikeudenmukaisuuden alasta (kaikki elolliset olennot) ja siitä, että myös yksilöillä on vastuu oikeudenmukaisuuden toteutumisesta. Nussbaumin teoriassa hankalin kohta on sitoutuminen suffisientiarismiin ja kynnyskysymykseen, mutta tulen jatkossa osoittamaan yhden mahdollisen tien ulos siitä. Olen nyt perustellut toimintamahdollisuudet

oikeudenmukaisuuden ”valuuttana” resurssien sijaan. Seuraavaksi tutkin Nussbaumin käsitystä keskeisistä toimintamahdollisuuksista. Nussbaumin esittämä pohdinta ihmisarvosta osoittaa mielestäni myös sen, miksi toimintamahdollisuusteoria hyvin luontevasti vastaa kysymykseen ihmisen hyvästä.

4 Nussbaum ja toimintamahdollisuudet

Tässä luvussa käsittelen filosofi Martha C. Nussbaumin toimintamahdellisuusteoriaa. Erityisesti tarkastelen Nussbaumin esiin nostamia keskeisimpiä inhimillisiä toimintamahdollisuuksia. Nussbaumin mukaan keskeisimmät toimintamahdollisuudet ovat niitä, jotka ihminen välttämättä tarvitsee elääkseen laadukasta ja elämisen arvoista elämää (Nussbaum 2011a, 18). Nussbaumin näkemys elämisen arvoisesta elämästä perustuu hänen näkemykseensä ihmisarvosta/arvokkuudesta, joten käyn senkin läpi tässä luvussa. Aion myöhemmin tässä tutkimuksessa muokata Nussbaumin toimintamahdollisuuslistaa sosiaaligerontologiseen suuntaan miettimällä toimintamahdollisuuksien merkitystä etenkin laitoksissa asuvan vanhusväestön kannalta. Jotkin toimintamahdollisuudet, kuten terveys, ovat varmasti tärkeitä kaikkien ihmisten kannalta. Pohdin onko olemassa joitakin leimallisesti vanhuudessa keskiöön nousevia toimintamahdollisuuksia. Jos tällaisia toimintamahdollisuuksia on, kuinka ne voitaisiin ottaa huomioon vanhustenhuollon suunnittelussa ja käytännön toteuttamisessa?

Selvitän aluksi lyhyesti, mitä toimintamahdollisuudet Nussbaumin mukaan ylipäätään ovat. Toimintamahdellisuusteoriasta voi käyttää kolmea englanninkielistä käsitettä: capability approach, capabilities approach ja the human development approach. Vaikka erään Nussbaumin teoksen (2011a) nimessä esiintyykin jälkimmäinen, hän mieluiten käyttää omasta teoriastaan keskeisimmistä nimitystä kahdesta syystä. Ensinnäkin ihmisen kehitykseen viittaava nimitys on liian suppea, sillä Nussbaum on huolissaan myös eläinten toimintamahdollisuuksien (lajityypillinen käyttäytyminen) toteutumisesta. Toiseksi monikkomuoto capabilities kuvaa paremmin ihmiselämän moninaisuutta ja ihmisille tärkeiden asioiden kirjoa (Nussbaum 2011a, 18–20.)

Toimintamahdollisuudet ovat Nussbaumille vastauksia kysymykseen, mitä ihminen voi tehdä ja olla (Nussbaum 2011a, 20). Ne ovat aitoja mahdollisuuksia valita ja toimia. Näin ajateltuna toimintamahdollisuudet voi nähdä vapauksina tai tietynlaisena perusvapautena. Ihmisen perusvapaus on vapaus valita olemisensa. Toimintamahdollisuudet muodostuvat yksilön omien ominaisuuksien ja poliittisen, sosiaalisen ja taloudellisen ympäristön kohtaamisissa. Sivistynyt yhteiskunta huomioi toimintamahdollisuuksien molemmat aspektit. Yksilöiden kykyä hyödyntää toimintamahdollisuuksia voi parantaa esimerkiksi koulutuksen avulla. Toisaalta yhteiskunnan on oltava instituutioiltaan ja käytänteiltään

toimintamahdollisuuksien toteuttamista tukeva. Yhteiskunta ei saa esimerkiksi olla joitakin väestöryhmiä syrjivä.

Toimintamahdollisuudet ovat ihmisarvon ja elämisen arvoisen elämän perusedellytys. Ihmiset arvostavat elämässä erilaisia asioita ja pyrkivät erilaisiin elämänpäämääriin. Siksi toimintamahdollisuuksien tulee olla juuri mahdollisuuksia. Sivistynyt yhteiskunta tarjoaa kansalaisille yhdenvertaiset puitteet omiin elämänpäämääriin pyrkiessään. Nussbaumin mukaan holhoava yhteiskunta ei ole tavoittelun arvoinen. Yhteiskunta voi ja sen pitääkin esimerkiksi valistaa kansalaisia tupakoinnin vaaroista, mutta tupakoinnin kieltäminen olisi holhoamista ja ihmisen suvereenin itsemääräämisoikeuden loukkaamista. (Nussbaum 2011a, 17–32.)

Ihmisen suvereeni itsemääräämisoikeus on mielestäni tarkemman pohtimisen arvoinen asia. Joidenkin toimintamahdollisuusteoreetikoiden, esimerkiksi Richard Arnesonin, mukaan valtiolla on oikeus politiikallaan ohjata ihmisiä terveellisempiin elämäntapoihin (Nussbaum 2011a, 26). Suomessakin on keskusteltu itse aiheutettujen terveysongelmien hoidon korvattavuudesta. Tulevaisuudessa keskustelu luultavasti kiihtyy yhteiskunnan huoltosuhteen heikentyessä. Esimerkiksi Suomen jatkuvasti koveneva tupakkalainsäädäntö herättää ajatuksia valtiollista holhoamista koskien. Vuoden 2012 alusta tupakkatuotteita tai niiden kuvia/logoja ei enää saa olla näkyvillä tupakanmyyntipisteissä. Tätä uudistusta on perusteltu mm. sillä, että ihmiset kaupassa ostavat näkemiään tuotteita. Terveydelle haitallista tupakkaa valtio ei siis soisi ihmisten ostavan. Ymmärrettävää kyllä. Mutta miksi terveydelle haitalliset alkoholijuomat tai makeiset ovat myyntipisteissä näkyvillä? Pitäisikö voi ja sokeri olla kaupoissa piilossa? Miksi huumausaineiden käyttö ja hallussapito on rangaistavaa, alkoholin ei? Pitäisikö terveysriskejä sisältävät harrastukset, esimerkiksi kamppailulajit, kokonaan kieltää? Nussbaumin mukaan ei. Valtion ainoa holhoava tehtävä on holhota ihmisiä joutumasta valtion holhoustoimien kohteeksi (Nussbaum 2011, 26–27.) Myös oikeus tehdä omat virheensä voidaan katsoa perusoikeudeksi.

Vanhustenhoidossa kysymys holhoamisesta ei välttämättä asetu samalla tavalla kuin kansalaisoikeuksista yleisellä tasolla puhuttaessa. Monet muistisairaavat vanhuksat ovat kykenemättömiä huolehtimaan erilaisista itsemääräämisoikeuden kannalta perustavanlaatuisista toiminnoista, esimerkiksi rahan käyttämisestä tai suostumuksesta tiettyyn lääkehoitoon. Usein vastuu vanhuksen talousasioiden hoidosta siirtyy

edunvalvojalle, joka voi olla lähiomainen tai viranomainen. Väärinkäytösten ehkäisemiseksi olisi ehkä hyvä, jos edunvalvontaan aina osallistuisivat molemmat mainitut tahot. Hoidollista holhoamista voitaisiin ennaltaehkäistä nykyistä järjestelmällisemmällä hoitotestamenttien tekemisellä. Nyrkkisääntönä pitäisi olla, että ihminen itse tekee oman tulevan hoitonsa päälinjaukset ennen mahdollista kognitiivisen toimintakyvyn laskua. Itse en tosin ole täysin varma, voiko esimerkiksi muistisairaana vanhuksen kohdalla puhua laisinkaan holhoamisesta. Oman kokemukseni perusteella ko. tapauksessa kyse ei välttämättä ole holhoamisesta, vaan hoidosta, hoivasta ja huolenpidosta. Aito välittäminen ei ole holhoamista. Holhoaminen yleensä hävittää kohteeltaan toimintamahdollisuuksia, hoivaaminen parhaimmillaan lisää niitä.

Nussbaumin toimintamahdollisuudet perustuvat hyvin selvästi Aristoteleen ajatuksiin luonteen hyveistä ja käytännöllisestä järjestä. Juha Sihvolan (1998, 32) mukaan Aristoteleen käsitykseen onnellisesta elämästä kuului mm. poliittista osallistumista, taloudenhoitoa, elämää perheen ja ystävien seurassa, elämän iloista nauttimista ja omien erityiskykyjen kehittämistä. Aristoteleen hyvän elämän ja Nussbaumin ihmisarvoisen elämän väliin voisi hyvinkin laittaa = merkin.

4.1 Ihmisarvo

Nussbaumin (2007, 159) mukaan Rawlsin kantilainen käsitys inhimillisestä arvokkuudesta on lähtökohtaisesti väärä sulkiessaan ihmisen eläimellisen, biologisen puolen pois persoonan määrittelystä. Kantilaisessa traditiossa ihmisen persoonuus on määrittynyt puhtaasti hänen rationaalisuutensa kautta. Tällöinhän vaille täyttä persoonuutta jäisivät monet ihmisryhmät kuten pikkulapset, jotkin kehitysvammaiset tai vakavasti muistisairaana vanhuksia. Nussbaum ottaa lähtökohdaksi Aristoteleen zoon politikon- näkemyksen eli sen, että ihminen on poliittinen *eläin*. Myös Aristoteleen sielukäsitys näkyy mielestäni selvästi Nussbaumin käsityksessä ihmisen keskeisimmistä toimintamahdollisuuksista. Aristoteles (Sihvola 1994, 45) jakoi ihmissielun rationaaliseen ja irrationaaliseen osaan, joista jälkimmäinen jakautui vielä eläin- ja kasviosaan. Kasvisielun tehtävänä oli ravinnonotto ja lisääntyminen. Eläinsielun tehtäviä olivat haluaminen, liikkuminen, aistiminen ja mielikuvien muodostus. Näin ollen irrationaalinen sielunosa pitää ihmisen

elossa ja liikkeessä. Seuraavassa luvussa esittelemäni Nussbaumin toimintamahdollisuuslista huomioi tasapuolisesti myös ihmisen ”irrationaaliset” tarpeet. Rationaalisuus on siten Nussbaumille vain yksi aspekti inhimillisessä olemassaolossa, eikä edes vain ihmiselle kuuluva asia eläinten joukossa. Sosiaalisuus on ihmiselle yhtä tärkeää kuin rationaalisuus eikä myöskään inhimillisiä perustarpeita voi jättää sivuun inhimillisestä arvokkuudesta ja hyvinvoinnista puhuttaessa.

Rawlsilaisessa yhteiskuntasopimusperinteessä arvokkuus on pohjimmiltaan sopimuksenvaraista ja sen perusta on ainakin implisiittisesti tulojen ja varallisuuden jakautumisessa/jakamisessa. Nussbaumin ajattelussa sosiaalisen oikeudenmukaisuuden perusta ei löydy jaettavasta vaan jakajista itsestään. Mahdollisuus inhimillisten perustarpeiden tyydyttämiseen on oikeudenmukaisuuden lähtökohta, sillä inhimillisesti hyvään elämään kuuluvat sekä tarpeet että kyky ja aito mahdollisuus tyydyttää niitä. Ihmisen arvokkuus ei saa olla sopimuksenvarainen asia, sillä kaikilla ihmisillä ei ole kompetenssia toimia sopimuksen osapuolina (Nussbaum 2007, 159–160.) Nussbaumin ajattelussa aistittavissa oleva Rawlsin alkuasetelman kritiikki ei mielestäni tässä kohden oikein pure. Rawlsin teoriassa rationaaliset toimijat päätyvät turvaamaan heikompiensa aseman pelätessään itse joutuvansa huonompaan asemaan. Nussbaumin teoria voi käytännössä johtaa siihen, että tietty osa ihmisistä (eliitti?) määrittää kaikille yhtäläiset rajat, joiden sisällä ihmisen elämä on elämisen arvoista.

4.2 Keskeisimmät toimintamahdollisuudet

Nussbaumin jo 1980- luvulla eksplikoima lista on kulkeutunut vähäisin muutoksin vuonna 2011 ilmestyneeseen teokseen *Creating Capabilities* (33–34), vaikka Nussbaum sanookin listan olevan viitteellinen ja tarpeen mukaan muutettavissa oleva. Nussbaumin (2011a, 31) mukaan listalla olevat asiat ovat kuitenkin elämisen arvoisen elämän kannalta kaikkein keskeisimpiä. Lista on intuitiivinen ja sen vuoksi Nussbaumin mukaan universaali. Se ei ole sitoutunut mihinkään tausta-aatteeseen. Ainoa aate, johon toimintamahdollisuusteorian mukana on sitouduttava, on pluralismi. Nussbaum näkee tälle sitoutumiselle kuusi syytä (Nussbaum 2007, 78–81).

Ensinnäkin, niin kuin jo mainitsin, lista on avoin ja jatkuvasti täydennettävissä ja muutettavissa. Toiseksi asiat listalle pitää kirjata melko abstraktilla ja yleisellä tasolla, jotta paikallisille variansseille jää tilaa. Esimerkkinä tästä Nussbaum käyttää Saksan ja Yhdysvaltojen sananvapauslakeja. Saksassa antisemitistinen puhe on historiaan liittyvien syiden vuoksi kielletty ja Yhdysvalloissa sallittu, kunhan ei aiheuteta julkista häiriötä. Molemmat lähestymistavat ovat hyväksyttäviä paikalliset olosuhteet huomioon ottaen. Kolmanneksi on huomattava, että lista on tehty puhtaasti oikeuspoliittiseksi eikä siten sitoudu mihinkään tiettyyn uskonto- tai aatesuuntaan. Neljänneksi lista on sidottu *toimintamahdollisuuksiin* aktuaalisen toiminnan sijaan. Näin ollen siinä puhutaan mahdollisuuksista välttämättömyyksien sijaan. Esimerkiksi äänioikeus on mahdollisuus, ei pakko. Samoin ihmiset voivat hyväksyä hyvinkin erilaisia uskonnollisuuden ilmenemisen muotoja, mutta heitä ei saa pakottaa osallistumaan. Terveellisiä elämäntapoja voi suositella, mutta epäterveellisistä valinnoista ei pidä rangaista. (Nussbaum 2007, 78–81.)

Viidenneksi monet pluralismia suojaavista asioista löytyvät listalta, kuten sananvapaus, yhdistymisvapaus ja omantunnonvapaus. Kuudenneksi mitään valtiota ei saa pakottaa hyväksymään listaa sosiaalisen oikeudenmukaisuuden perustaksi. Listaa on syytä suositella kaikille, mutta valtioihin kohdistuvat taloudelliset tai sotilaalliset pakotteet tulevat Nussbaumin mukaan kyseeseen vain mikäli tapahtuu rikoksia ihmisyyttä vastaan. Nussbaumin listan seuraamista voidaan pitää alkuna sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteutumiselle. Lähtökohtana on intuitiivisesti konstruoitu inhimillinen arvo ja tuon arvon mukainen elämä. Inhimillisellä arvolla ei ole mitään tekemistä hyötyarvojen kanssa, eikä se sinänsä ole sopimuksenvarainen. Ihmisarvosta ei sovita, se otetaan annettuna, mutta arvon toteutumisen mahdollistumisesta voidaan ja pitääkin sopia. (Nussbaum 2007, 78–81.)

Käyn ensin lyhyesti läpi Nussbaumin listan, ja tutkimukseni metodologian esittelyn jälkeen mietin sen sopivuutta suomalaiseen vanhustenhuoltoon.

Itse suomentamani Nussbaumin keskeisten toimintamahdollisuuksien lista on seuraavanlainen:

1. *Elämä.* Ihmisillä on mahdollisuus elää inhimillisesti normaalimittainen elämä; ilman ennenaikaista kuolemaa, niin kauan kuin elämä tuntuu elämisen arvoiselta.

2. *Terveys.* Ihmisillä on mahdollisuus hyvään terveyteen, lisääntymiskykyyn, riittävään ravintoon ja asiaankuuluvaan suojaan.
3. *Ruumiillinen koskemattomuus.* Ihmisillä on aito mahdollisuus liikkumiseen paikasta toiseen; ihmiset ovat turvassa väkivallalta mukaan lukien seksuaalinen väkivalta ja perheväkivalta. Ihmisillä on mahdollisuus toteuttaa seksuaalisuuttaan ja he voivat itse päättää lisääntymiseen kuuluvista asioista.
4. *Aistit, mielikuvitus ja ajattelu.* Ihmisillä on mahdollisuus käyttää aistejaan, kuvitella, ajatella ja järkeillä. Näiden inhimillisten kykyjen kehittämiseksi ihmisillä on oltava mahdollisuus koulutukseen, joka sisältää ainakin lukutaidon ja matematiikan perushallinnan. Ihmisillä on mahdollisuus harjoittaa mielikuvitustaan ja ajatteluaan haluamallaan tavalla, työssä ja muissa yhteyksissä. Ihmisillä on mahdollisuus ilmaista poliittisia, taiteellisia ja uskonnollisia näkemyksiään. Ihmisillä on mahdollisuus miellyttäviin kokemuksiin ja hyödyttömän kivun välttämiseen.
5. *Tunteet.* Ihmisillä on mahdollisuus kiintyä itsensä ulkopuolisiin asioihin ja ihmisiin; mahdollisuus rakastaa toisia ihmisiä, surra, ikävöidä, olla kiitollinen ja oikeutetusti vihainen. Lapsen tunnemaailman kehitystä ei saa vääristää peloilla ja huolilla.
6. *Itsenäinen päättely.* Ihmisillä on mahdollisuus muodostaa käsitys hyvästä ja suunnitella sen pohjalta omaa elämäänsä. (Tämä sisältää uskonnon- ja omantunnonvapauden turvaamisen).
7. *Osallisuus.* (A) Ihmisillä on mahdollisuus elää yhdessä toisten kanssa ja olla sosiaalisessa vuorovaikutuksessa sekä mahdollisuus tunkea empatiaa. (B) Ihmisillä on mahdollisuus elää yhteisössään itseään kunnioittavasti ja ilman nöyryytyksiä. Heillä on mahdollisuus elää samanarvoisina toisten kanssa rodusta, sukupuolesta, seksuaalisesta suuntautumisesta, etnisistä seikoista, kastista, uskonnosta tai alueellisesta alkuperästä riippumatta.
8. *Muut lajit.* Ihmisillä on mahdollisuus elää kosketuksissa eläinten, kasvien ja koko muun luonnon kanssa.
9. *Leikki.* Ihmisillä on mahdollisuus nauraa, leikkiä ja virkistäytyä.
10. *Oman ympäristön kontrolli.* (A) Poliittinen. Ihmisillä on mahdollisuus osallistua omaan elämäänsä liittyvään poliittiseen päätöksentekoon. Tähän kuuluvat sanan- ja yhdistymisvapaus. (B) Materiaalinen. Ihmisillä on yhtäläinen omistusoikeus. Heillä on yhtäläinen mahdollisuus henkisesti palkitsevaan työhön ja kunnioitukselle perustuvaan työyhteisöön. (Nussbaum 2011, 32–34.)

Luin läpi YK:n ihmisoikeuksien julistuksen vertaillakseni sitä Nussbaumin toimintamahdollisuuslistaan ("United Nations Human Rights". YK:n www- sivusto 4.1.2012). Niissä on jonkin verran samoja asioita, esimerkiksi oikeus elämään, vapauteen, henkilökohtaiseen turvallisuuteen, liikkumisvapauteen, ajatuksen- ja uskonnonvapauteen sekä kokoontumis- ja sananvapauteen. On kuitenkin olemassa myös melko selkeä ero. YK:n julistus käsittelee suurimmaksi osaksi selkeitä yksilön oikeuksia yhteiskuntaan nähden eli sen tarkoitus on suojata yksilöä hallinnon toimilta. Ajatus on hyvin rousseaulainen - yhteiskuntasopimuksen tehtävä on suojata yksilöitä joutumasta toisen tahdon alaiseksi (Rousseau 1997, 51–54). YK:n julistuksessa yksilön oikeudet ovat melko suoraan yhteiskunnan selvärajaisia velvollisuuksia. Nussbaumin listalla oikeudet ovat aidosti oikeuksia, sillä siitä ei aina löydy selkeää oikeus - velvollisuus jakoa. Toki Nussbaumin listakin sisältää ainakin implisiittisesti ajatuksen, että valtion velvollisuus on turvata listalla olevat toimintamahdollisuudet. Nussbaumin listan voisi periaatteessa supistaa yksiartikkelaiseksi ihmisoikeuksien julistukseksi: 1. ja viimeinen artikla: jokaisella ihmisellä on oikeus ihmisarvoiseen elämään.

Annan lukijalle vertailukohdaksi Nussbaumin listaan Juha Sihvolan näkemyksen siitä, millaista Aristoteleen mukaan olisi hyvä elämä. Ajatusten sukulaisuus on ilmeinen.

"Onnellisuus edellyttää mahdollisuutta ja valmiutta elää mahdollisimman täydellinen ihmiselämä ilman kohtuuttomia riskejä, olla terve, tyydyttää ravinnon, suojan ja sukupuolisuuden perustarpeet, käyttää ja kehittää aisteja sekä kuvittelun ajattelun kykyjä, opiskella ja muotoilla kattava tiedollinen maailmankuva, luoda tunnesiteitä muihin ihmisiin, ottaa osaa oman ja yhteisön elämän suunnitteluun ja elää tasapainoisessa suhteessa luontoon" (Sihvola 1998, 32).

5 Tutkimuksen metodologiasta

Tutkimuksessani on kyse sekä filosofian että sosiologian opinnäytetyöstä, joten minun on osoitettava hallitsevani molempien tieteenalojen tutkimusmenetelmiä. Filosofian alalla keskeisiä tutkimusmenetelmiä on kolme: lukeminen, lukeminen ja lukeminen. Lukemiseen on hyvä liittyä myös luetun ymmärtämistä ja olisi suotavaa, että luettu materiaali herättää lukijassa omia ajatuksia. Tätä tutkimusta varten olen lukenut pääasiassa Aristoteleen, John Rawlsin, Amartya Senin ja Martha Nussbaumin tekstejä sekä heidän kommentaarejaan. Lisäksi olen perehtynyt siihen, mitä sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta ylipäätään voidaan sanoa. Tutkimukseni historiallinen perusta seisoo Aristoteleen leveillä hartioilla. Tutkimuksessani olen kommentoinut edellä mainittuja tekstejä ja jatkossa tulen pohtimaan niiden implikaatioita nimenomaan nykyisen ja tulevan suomalaisen vanhustenhuollon oikeudenmukaisuuden perusteisiin.

Sosiologian puolella tutkimusmenetelmäksi valikoitui kvalitatiivinen tutkimus ja erityisesti etnografia. Sosiaalista oikeudenmukaisuutta empiirisesti tutkiakseen on käärittävä hihat ja mentävä sinne, missä tapahtuu. Seuraavissa alaluvuissa esittelen sosiologisen metodini ja perustelen valintani.

5.1 Etnografia

Etnografia on termi, joka ei tyhjene muutamalla kuvailevalla lauseella. Jari Metsämuuronen (2000, 19) onkin todennut, että etnografiaa käytetään silloin kun on tarvis ja tilanteisiin, joihin se sopii. Jonkinlainen käsiteselvennys on kuitenkin paikallaan. Etnografian historialliset juuret löytyvät antropologiasta (esim. Nikkonen, Janhonen & Juntunen 2001, 44–48 ja Eskola & Suoranta 1998, 104–105) ja termin sananmukainen käänös tarkoittaakin kansan kuvaamista (kirjoittamalla). Etnografia voidaan nähdä tutkimusmetodina tai tutkimusta kautta linjan jäsentävänä teoriana eli metodologiana (Lappalainen 2007, 9–10). Väljästi tulkittuna etnografisesta tutkimusotteesta voidaan puhua silloin, kun tutkimusaineiston keruu tapahtuu kauttaaltaan sosiaalisen todellisuuden luonnollisissa olosuhteissa. Sirpa Lappalaisen (mt., 11) mukaan etnografialle ominaisia piirteitä ovat kohtuullisen aikaa kestänyt kenttätyö, aineistojen, menetelmien ja analyyttisten näkökulmien monipuolisuus, tutkimuksen suorittaminen niissä olosuhteissa,

joissa tutkimukseen osallistuvat ihmiset elävät sekä osallistumisen, havainnoinnin ja kokemuksen keskeinen merkitys tutkimusprosessissa.

Keskeinen ero etnografian ja muiden kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien välillä on tutkijan itsensä positiolla. Tutkija on tutkimuskohteensa sisällä niin ruumiillisesti kuin väistämättä emotionaalisestikin. Bethel Ann Powersin (1995, 181) mukaan empatia on etnografille yhtä tärkeää kuin metodologian hallitseminen. Tutkija on kentällä paitsi tutkija myös tutkimusväline. Tästä näkökulmasta nousee heti kysymys tutkimustulosten luotettavuudesta ja yleistettävyydestä. Knut Pippingin (1978, 20) mukaan osallistuvan havainnoijan näkökulma tutkimuskohteeseen on aina välttämättä jollakin tapaa vinoutunut. Pipping tutki sotilasoikeuden elämää jatkosodan aikana ja kertoi itse sisäistäneensä sotilaallisen käyttäytymisen mallin ja arvioineensa komppanian miesten toimintaa omaksumansa mallin sisältä käsin.

Tutkijan positio etnografisessa tutkimuksessa sai minutkin pohtimaan tutkimustulosten yleistettävyyttä ja luotettavuutta. Eskolan ja Suorannan (1998, 67–68) mukaan kaikessa laadullisessa tutkimuksessa tulisi puhua teoreettisesta tai olemuksellisesta yleistettävyydestä. Silloin keskiöön nousevat aineistosta tehtävät tulkinat. Yleistettävyyden perustuu tulkintojen kestävyteen ja syvyyteen, ei aineiston kokoon ja siitä laskettuihin tunnuslukuihin. Hanna Vilkan (2005, 158–159) mukaan laadullisen tutkimuksen luotettavuus ei liity tutkimustulosten tarkkuuteen vaan tutkimuksen toteuttamiseen. Viime kädessä luotettavuuden kriteeri on tutkija itse ja hänen rehellisyytensä. Luotettavuuden arvioinnin kohteena ovat tutkijan tekemät teot, valinnat ja ratkaisut. Tutkijan on tekstissään pystyttävä kuvaamaan ja perustelemaan tekemänsä ratkaisut ja hänen on myös jatkuvasti arvioitava ratkaisujensa tarkoituksenmukaisuutta tai toimivuutta tavoitteiden kannalta. Tutkimuksen kirjallinen loppuraportti (dokumentointi) nousee luotettavuustekijänä arvoon arvaamattomaan. Tutkimuksen luotettavuuteen liittyy läheisesti vaatimus tutkimuksen arvovapaudesta tai puolueettomuudesta. Tutkijalla on aina (oltava) ennakkokäsityksiä tutkimuskohteestaan, hänellä voi olla rooli tutkittavan yhteisön jäsenenä, hänellä on tietty yhteiskunnallinen asema, sukupuoli, ikä ja tietyt arvot ja vakaumukset. Tutkijan arvot vaikuttavat väistämättä hänen tekemiinsä valintoihin. Vilkan (mt. , 160) mukaan tutkimusta voi kuitenkin pitää arvovapaana, kun tutkija paljastaa tutkimukseen vaikuttavat arvonsa eli tekee kaikki asiat tutkimuksessa niin sanotusti läpinäkyväksi. Pohdintani oman tutkimukseni luotettavuudesta esitän loppuluvussa.

Tarja Pösö (1993, 29) sanoo väitöskirjassaan Hammerleyhin ja Atkinsoniin viitaten, että etnografia tuo läheisesti näkyviin ne rutiiniset tavat, joilla ihmiset selviävät ja toimivat arkisessa elämässään. Tämä huomio virittää etnografian etnometodologisella komponentilla. Tarja Pösö (1993, 28–32) kuvaa etnometodologiaa/etnometodologista etnografiaa tutkimusmetodina Robert M. Emersoniin viitaten. Ensinnäkin etnometodologit ovat kiinnostuneempia toimijoiden käytännöistä kuin heidän ajattelustaan. Tässä suhteessa tutkimukseni voi nähdä etnometodologisena, sillä toiminnan havainnointi (puhe käsitettynä toiminnaksi) on tärkein tutkimusaineiston lähteeni. Mikäli olisin halunnut kiinnittää huomiota toimijoiden toiminnalleen antamiin merkityksiin tai heidän intentioihinsa, olisin valinnut metodikseni haastattelun. Voin tunnustautua etnometodologiksi myös suhteessani tutkimuskenttään. Näen käyttämäni metodin tutkimukseni keskeisenä osana ja niin analyysin lähteenä kuin kohteenakin. Jaan etnometodologioiden näkemyksen, jonka mukaan kuvaukset eivät ole kuvausta tutkijan ulkopuolisesta (substanssista) vaan siitä, missä tutkijakin on läsnä ja osallisena.

Omaa ajatteluaani yhdistää etnometodologiaan myös suhtautuminen yhteiskuntatieteelliseen teorian muodostukseen. Pösö (1993, 30) sanoo Emersoniin viitaten, että etnometodologia pyrkii universaalin teorianmuodostuksen sijasta spesifimpään teoreettiseen tutkimuskohteensa kuvaamiseen. Oma näkemykseni teorian asemasta tutkimuksessani on samansuuntainen. Teoria tosin toimii mielestäni välittäjänä kahteen suuntaan. Ensinnäkin tarkastelen universaaleiksi tarkoitettuja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden teorioita empiriaa vasten alistamalla Rawlsin ja Nussbaumin näkemykset paikallisesti käytännön koeteltaviksi. Toiseksi mietin universaalia teorianmuodostusta omien havaintojeni pohjalta havaintojen teoreettisen yleistettävyyden merkityksessä. Ajatus on Aristoteleen etiikasta tuttu yksittäistapausten merkityksen tunnustaminen. Millä ehdoilla ja millaisin seurauksin jokin kuvaamani käytäntö voitaisiin ottaa yleisesti hoivaeettiseksi maksimiksi? Vai onko ajatus absoluuttisista yleistyksistä kerta kaikkiaan unohdettava?

Etnometodologian perustaja Harold Garfinkel testasi teorioitaan moninaisilla käytännön kokeilla, joista osan kuvaus löytyy Heritagen (1996) teoksesta suomennettuna. Garfinkelin tieteellinen toimintatapa oli ensin havainnoida arkimaailmaa, johtaa siitä teoreettisia yleistyksiä ja lopulta hakea teoreettisille konstruktioilleen vahvistus käytännöllisillä kokeilla. Voisiko tämä toimia filosofiassa? Filosofia jaetaan perinteisesti teoreettiseen ja

käytännölliseen filosofiaan, mutta kuinka käytännöllistä käytännöllinen filosofia lopulta on? Ajatellaan vaikka käytännölliseen filosofiaan kuuluvaa etiikkaa. Varsin ansiokasta eettistä teoriaa voidaan kyllä tuottaa nojatuolissa istumalla, se on kiistatonta. Teorioiden käytännölliset implikaatiot on mielestäni kuitenkin tutkittava, mikäli teoreetikko haluaa pitää teoriaansa varteenotettavana vaihtoehtona esimerkiksi sosiaalista oikeudenmukaisuutta koskevien teorioiden joukossa. Miksei filosofikin välillä voisi vaihtaa pikkutakin haalareihin ja käydä kentällä katsomassa, millaisten kipupisteiden kautta teoria käytännössä kulkee. Yhdyn Nussbaumin (1996, 34) esittämään näkemykseen lääketieteen ja filosofian välisestä analogiasta. Yhteiskunnan moraalista tilaa diagnosoivan filosofin on luontevaa ottaa kantaa myös lääkitykseen.

Tässä sanotun perusteella oma tutkimukseni näyttäisi olevan kvalitatiivista ja etnografista (etnometodologista) filosofisesti sävyttynyttä sekä teoria- että aineistovetoista sosiaalitutkimusta. Näyttävät pitävän paikkansa Marita Russon kevään 2011 metodologiakurssilla lausumat sanat; jokainen kvalitatiivista tutkimusta tekevä tutkija joutuu jokaisen tutkimuksensa kohdalla keksimään metodologian uudelleen ensimmäisen kerran.

5.2 Intersubjektiivisuuden ongelma

Nikkonen, Janhonen ja Juntunen esittävät (2001, 52–53) Hammersleyhin ja Atkinsoniin viitaten etnografian olevan etupäässä ”toisen” tutkimista. Heidän mukaansa etnografian päämääränä on tuon toisen kokemusten ja sosiaalisen todellisuuden kuvaaminen siten kuin tuo toinen itse ne näkee/kokee. Voidaan kuitenkin hyvällä syyllä kysyä, voiko etnografi koskaan päästä todella selville toisen mielen sisäisistä asioista. Esimerkiksi Sirpa Lappalaisen (2007, 10) mukaan etnografian on tunnustettava ettei tutkittavan tieto voi koskaan olla täysin tutkijan tietoa.

Intersubjektiivisuuden ongelmaa ei sosiologiassa kuitenkaan tarvitse nähdä filosofisena ongelmana, johon olisi löydettävä selkeä periaatteellinen epistemologinen ratkaisu. John Heritagen (1996, 64–70) mukaan fenomenologisen sosiologian isä Alfred Schutz käsitteli intersubjektiivisuuden saavuttamista ja ylläpitämistä käytännöllisenä ongelmana, jonka ratkaisut löytyvät husserlilaisesta elämismaailmasta ja schutzilaisesta arkikokemuksesta.

Ihmiset jatkuvasti olettavat, että heidän kokemuksensa maailmasta ovat suurin piirtein yhtäpitävät ja toimivat tuon oletuksensa pohjalta omia toimiaan suunnitellessaan, toteuttaessaan ja arvioidessaan. Tällainen arkiymmärrystason määrittely on mielestäni riittävä päästäksemme intersubjektiivisuuden suosta takaisin pitkospuille ja välttämätön, jotta emme jatkuvasti ole vaarassa luiskahtaa sinne takaisin. Voimme vielä vahvistaa pitkospuita Anssi Peräkylän (1990, 146) näkemyksellä, jonka mukaan etnografisesti suuntautunut tutkija on kiinnostunut ihmisten tekemisistä, ei siitä mitä heidän mielessään mahdollisesti liikkuu.

Toisten tekemisen tai toiminnan havainnointiin Schutz esittää mielenkiintoisen näkökannan (kts. Heritage 1996, 70). Schutzille toiminta on toimijan ennalta suunnitellun projektin toteuttamiseen perustuvaa käyttäytymistä. Tästä seuraa, että aluksi vain toimija itse tietää toimiensa merkityksen ja havainnoitsijan tehtäväksi jää päätellä toiminnan kulloinkin näkyvästä osasta ja sen kontekstista, mikä projekti toimijalla kulloinkin on meneillään. Havainnoitsijan päätelmät toisen pyrkimyksistä ovat siten väistämättä kontingenteja ja myöhemmin korjattavissa ja muokattavissa olevia. Lisäksi ainakin sosiaalinen toimija on yleensä yhden askeleen havainnoitsijaa edellä, sillä havainnoija ei yleensä voi odottaa toimijan vievän toimintaansa loppuun saakka ennen kuin ryhtyy päättämään mihin toimija pyrkii. Havainnoijan on tuotettava responssinsa ottamalla riski - hänen reaktionsa voi perustua tulkintaan, joka saattaa osoittautua vääräksi. Etnografisen havainnoijan on hyvä pitää mielessään tämä Schutzin ajatus.

Ajatellaanpa kolmea erilaista tutkijatyyppeä havainnoimassa ruokailutilannetta ikääntyvien palvelutalon ruokasalissa. Ensimmäinen on "ulkopuolinen tarkkailija", joka istuu mahdollisimman huomaamattomana jossakin ruokasalin nurkassa ja havainnoi salin tapahtumia. Hän näkee ruokailijoita tulossa ja menossa, toiset hoitajien avustamina, ja hoitajia jakamassa ruokatarjottimia pöytiin ja pöydistä pois. Välillä joku hoitajista lähtee viemään tarjotinta asukashuoneeseen ja palaa hetken kuluttua. Mitä tämä havainnoija voi havainnoida? Ruokailutilanteen rauhallisuutta/kiireisyyttä. Hoitajien vuorovaikutusta asukkaiden kanssa (ystävällisyys, välittömyys) tai toistensa kanssa. Hän voi havainnoida toimintaa, mutta toimijoiden toimilleen antamat merkitykset tai toiminnan intentiot jäävät hänelle arvoituksiksi. Tällainen havainnointi on paikallaan, mikäli tutkija on kiinnostunut esimerkiksi jonkin tapahtuman/ilmiön uusiutumisen taajuudesta tai ihmisten reaktioista tiettyyn asiaan. Menetelmä olisi sopiva esimerkiksi sen tarkkailuun, kuinka usein joku

hoitohenkilökuntaan kuuluva käy asukashuoneissa.

Toinen tutkijatyyppejä on osallistuva havainnoija. Hän näkee saman kuin ensimmäinenkin tutkija, mutta sen lisäksi keskustelelee hoitajien ja asukkaiden kanssa, vie ehkä ruokatarjottimia pöytiin ja siten voi saada tietoa toiminnasta syvällisemmin. Mielestäni tutkijan tieto tutkimuskohteestaan silloin tihenee. Minun käyttämästäni aineistonkeruumenetelmästä Martti Grönfors (2010, 154–170) on käyttänyt termiä täydellinen osallistuminen. Tutkija on silloin tutkimansa yhteisön jäsen joko luonnostaan tai sinne “väräytyneenä”. Edellisestä tunnettu suomalainen esimerkki on Knut Pippingin (1978) sotilasosastoa koskenut tutkimus. Tutkimusyhteisönsä väräytyneen tutkijan perspektiivistä tehdystä tutkimuksesta hyvä esimerkki on Timothy Diamondin tutkimus *Making Gray Gold* (1992). Diamond on ollut yksi oman tutkimukseni suurimmista innoittajista, sillä hän kävi apuhoitajakoulutuksen ja pestautui ikääntyneiden hoitokoteihin tekemään tutkimusta.

Palataan kuitenkin hetkeksi ruokasaliin. Täydellisesti osallistuva tutkijatyyppejä (hoitajana muiden joukossa) ymmärtää tutkimusyhteisönsä toimintaa aivan uudella tavalla, sillä hän tietää tarkasti miksi mitään tapahtuu. Hänellä on käytössään aistiensa lisäksi tietonsa, ruumiillisuutensa, emootionsa ja kokemuksensa ja mahdollisuus niiden reflektointiin. Talon ostaminen on ruokasalitalanteelle oivallinen analogia. Ulkopuolinen tarkkailija tekee ostopäätöksen katseltuaan taloa ulkopuolelta. Osallistuva havainnoija tekee kierroksen sisällä ja päättää sen jälkeen. Täydellisesti osallistuva tutkija *asuu* talossa tietyn pituisen ajanjakson ennen ostopäätöstään. Kenellähän lienee ostopäätöksentekohetkellä paras tuntuma talon asuttavuuteen?

Oma tutkimusmenetelmäni, lähihoitajana toimiminen palvelutalossa on sekin mielestäni yksi perusteltu vastaus intersubjektiivisuuden ongelmaan. Tutkimusaiheeni on sosiaalinen oikeudenmukaisuus. Tutkimuskysymykseni koskee hoidon eettisyyttä palvelutalossa, tutkimusotteeni on etnografinen ja hoitajat keskeisiä eettisiä toimijoita ja välittäjiä asukkaiden ja hoivajärjestelmän välillä. Kuka tässä tapauksessa on paras informantti? Mielestäni hoitaja. Omakohtainen hoitajan positioni tutkimusta tehdessäni ei välttämättä päästänyt minua yhtään lähemmäksi kenenkään toisen hoitajan mieltä, mutta hoitajuus sinänsä ja sen merkitys palvelutaloyhteisön eettisten pelisääntöjen luomisen kannalta valottui minulle varmasti syvällisemmin näin kuin ulkopuolisen tarkkailijan positioista.

5.3 Osallistuminen ja tutkijan rooli

Martti Grönforsin (2010, 154–170) mukaan yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa havainnointiin liittyy useimmiten osallistuminen oleellisena osana. Osallistumisen intensiteetin aste vaihtelee suuresti tutkimustehtävän, tutkimuskohteen ja tutkijan persoonan mukaan. Oma osallistumiseni tutkimusyhteisön elämään oli varmasti intensiivisimmästä päästä. Päädyin valitsemaan menetelmään monestakin syystä. Ensinnäkin ko. menetelmällä tehtyä tutkimusta on tehty varsin vähän. Angloamerikkalaisessa kulttuurissa tehtyä tutkimusta löytyy jonkin verran 1960–1970-luvuilta lähtien, mutta suomalaista hoitajan positiosta tehtyä tutkimusta en löytänyt. Palvelutalo/vanhainkotimaailmassa on täälläkin toki tehty tutkimusta, mutta eri menetelmillä. Pidän tätä alusta asti lähtökohtaisesti hyvänä asiana, sillä saatoinkin aloittaa niin sanotusti puhtaalta pöydältä. Asian kääntöpuolena minulta puuttui kotimainen lähde- ja verrokkiaineisto.

Toiseksi metodivalintaani vaikutti tutkimusaiheeni. Ajattelin, että palvelutalon todellisia, arkipäiväisiä eettisiä käytäntöjä olisi paras tutkia eettisiä kysymyksiä herättäviä tilanteita itse kokemalla. Kenttäjakson aikana jouduin toisinaan pohtimaan omaa tai muiden hoitajien toimintaa “eettisen kritiikin valossa” ja miettimään vaihtoehtoisia toimintatapoja. Työntekijänä sain ajoittain henkilökohtaisesti tuntee asukkaiden tarpeiden ja toiminnan resurssien kohtaamattomuudesta aiheutuvaa painetta. Sain sisältä käsin näkemyksen siitä, missä määrin palvelutalon arki rytmittyy asukkaiden tai hoito-organisaation tarpeiden mukaan.

Kolmas syy valita tutkimusmetodini liittyy persoonaani, luonteeseeni, ihmis- ja maailmankuvaani ja koko tähänastiseen elämänpolkuuni. Vaikka toisinaan käytänkin pikkutakkia, olen pohjimmiltani “haalarimies”. Tähänastiselta työuraltani löytyy mm. peltisepän, suntion ja lähihoitajan töitä. Tältä pohjalta nousee tutkimusintressini - tarkastella eettisiä teorioita ja ohjeistuksia arkisen elämisen maailman kannalta. Akateemiset tutkijat ja lähihoitajat elävät samassa maailmassa, mutta kentällä joskus tuntui, että todellisuuden eri ulottuvuuksilla. Kvanttifysiikan termein noiden ulottuvuuksien törmäyttämisen seurauksena saattaisi löytyä aivan uudenlaisia sosiaalisen todellisuuden alkeishiukkasia. Varsinkin, mikäli tutkija tekisi tietoisesti normeja rikkovia interventioita tutkimusyhteisönsä elämään.

Neljäs syy valita metodiksi intensiivinen osallistuminen liittyi siihen, että monet ulkopuolisiksi koetut tutkijat ovat tutkimusyhteisöissään törmänneet ns. onnellisuusmuuriin. Se tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että asioista puhutaan kaunistellen. Vieraaksi koetulle ihmiselle ei haluta kertoa ikäviä asioita omasta yhteisöstä, olipa kyseessä sitten näkökulmasta riippuen työ- tai asuinyhteisö. Intensiivisellä läsnäolollani uskon onnistuneeni onnellisuusmuurin ylittämässä.

Tutkimusmetodini oli antoisuutensa lisäksi haasteellinen varsinkin kun kyseessä oli ensimmäinen kenttäjaksoni tutkijana. Lähihoitajan työ sinänsä oli minulle entuudestaan tuttua, sillä olen työskennellyt kaksi vuotta hoitajana ikääntyneiden palvelutaloissa. Työn tuttuus oli seikka, jonka ansiosta lopulta uskalsin valita menetelmäni. Ajattelin, ettei työn opetteluun kulu aikaa ja energiaa, joten voin alusta asti katsella toimintaa tutkijan silmin. Kohteekseni valitsin minulle entuudestaan tutun talon samasta syystä (ja myös siksi, että tutulle palvelutalon johtajalle oli helpompi ehdottaa tutkimusta hänen talossaan). Toki sekä asukas- että hoitajakunta oli lähes kokonaan vaihtunut siitä, kun talossa viimeksi työskentelin, mutta tilat olivat tutut.

Tutkimusympäristön tuttuus on sekä etu että haitta tutkimuksen tekemisen kannalta. Bethel Ann Powersin artikkeli Hendersonin ja Vesperin toimittamassa teoksessa *The culture of long term care* (1995) antoi aikanaan paljon ajateltavaa oman tulevan kenttätöni suhteen. Powers on koulutukseltaan gerontologinen sairaanhoitaja ja antropologi. Artikkelinsa alussa hän kertoi haasteista, joita koki tutkijana toimittuaan aiemmin sairaanhoitajana. Yhden haasteen Powers kertoi olleen tehdä tutusta vierasta ja vieraasta tuttua. Tällä hän tarkoitti sitä, että hän aktiivisesti joutui tutkijana pohtimaan aikaisempien työkokemustensa vaikutusta tutkimustyöhönsä. Sairaanhoitajana hänellä oli vaara ottaa havaitsemiaan asioita itsestäänselvyytenä ja tehdä oletuksia aikaisemman tietonsa pohjalta. Näitä vaaroja hän vähensi kurinalaisella havaintomuistiinpanojen tekemisellä. Toisen haasteen muodosti asukasperspektiivin näkeminen vanhusten asumisyksikössä, joka muistutti hänen aikaisempia työpaikkojaan sairaanhoitajana. Hyvin samanlaisia vaikeuksia koin itsekin kenttäjaksoni aikana. Tuttuuden aiheuttamaa harhaa vähensin tietoisesti tekemällä havaintomuistiinpanoissani ja varsinkin sen rinnalla pitämässäni kenttäpäiväkirjassa usein kysymyksiä. Asukasnäkökulmaa hain keskustelemalla asukkaiden kanssa ja miettimällä usein miltä minusta tuntuisi jos olisin tuo asukas tuossa tilanteessa.

Grönforsin (2010, 155) mukaan osallistuvalla havainnoitsijalla on kentällä kaksoisrooli tutkimustyössään. Hänellä on ihmisen rooli ja tutkijan rooli, jotka ainakin jossain määrin voidaan pitää erillään. Roolien painottuminen riippuu paljolti tutkittavien tutkimukseen suhtautumisesta. Suhtautumiseen puolestaan vaikuttavat mm. tutkittavien sosioekonominen asema, koulutustaso, yhteiskunnallinen asema ja heidän maailmankuvansa ylipäätään. Omaan roolikirjooni kuuluivat ihmisen ja tutkijan roolien lisäksi työntekijän/hoitajan sekä filosofin roolit. Asukkaat pitivät minua alusta alkaen selvästi hoitajana. Olin toimittanut asukkaille tutkimusinfon tutkimuksestani ennen kenttäjakson alkua ja työssä heidät ensi kerran tavatessani kerroin kaikille tutkimuksesta henkilökohtaisesti. Kognitiivisen tai psyykkisen toimintakyvyn alenemien vuoksi uskon suuren osan asukkaista unohtaneen tutkijan roolini saman tien ja osa ei varmasti sitä ymmärtänyt alun perinkään. Tästä lisää tutkimusetiikkaa käsittelevässä osassa. Toisten hoitajien suhtautuminen minuun muuttui myös koko ajan hoitajapainotteisemmaksi. Alussa sain pari puolileikillistä kommenttia siitä, että hoitajien olisi syytä olla varuillaan minun lähelläni ollessaan, mutta pian olin hoitaja toisten joukossa. Esimiestason ihmiset pitivät minua selkeämmin tutkijana koko kenttäjakson ajan luultavasti jo siksi, että näkivät minua lähihoitajakollegoja harvemmin.

Oma suhtautumiseni rooleihini oli monimuotoisempi. Joskus koin, että toinen roolini vaikuttaa toiseen. Kerran huomasin epäkohdan ja työntekijänä olisin heti halunnut puuttua siihen. Tutkijan minäni kuitenkin kehotti tarkkailemaan tilannetta ja seuraamaan, mitä epäkohdan suhteen tapahtuu. Kyseessä ei tietenkään ollut akuuttia puuttumista vaativa vakava epäkohta ja nopeasti siihen reagoitiinkin. Toisinaan taas tutkijan minäni sai väistyä ihmisminäni tietä, kun esimerkiksi työtoveri kertoi hyvin henkilökohtaisia työhön liittyviä asioita. Filosofin roolini korostui joskus esimerkiksi kahvi- ja ruokapöytäkeskusteluissa. Minun selvästi odotettiin ottavan kantaa johonkin ajankohtaiseen asiaan (esim. Utøyan tragedia) ja sanomisiani kuunneltiin selvästi tarkemmin kuin silloin, kun olin töissä vanhuspalveluissa ilman filosofian ja sosiologian opiskelijan statusta.

Kenttäjakson aikana en kokenut roolieni monimuotoisuutta ongelmaksi, pikemminkin päinvastoin. Kun tunnistin ja tunnustin monet roolini, saatoin myös katsella tutkimusympäristöäni monin silmin.

5.4 Havainnoista kirjoitukseksi

Varsinkin yhteiskunta- ja humanistisissa tieteissä tieteellisiksi teksteiksi hyväksytään nykyisin tyyliltään hyvin vaihtelevia kirjoituksia. Takana ovat ajat, jolloin tieteellisen tekstin normatiivisiin ideaaleihin kuului objektiivisuus ja kirjoittajan minän häivyttäminen teksteistä. Toki tieteellisen tekstin on edelleenkin oltava asiakielistä, argumentoivaa ja intertekstuaalista, mutta kirjoittajan häivyttäminen passiivin tai verbin kolmannen persoonan taakse ei enää ole itsestäänselvyys. Muutos on ollut varsin nopea. Paula Sajavaara kirjoitti tieteellisen kirjoittamisen paljon luetussa oppaassa (nyt jo 14. painos menossa) vuonna 1997:

“Konventiot muuttuvat tieteellisessäkin kielenkäytössä. Persoonaton ilmaisutapa näyttää nykyään jonkin verran horjuvan. Yhtenä syynä voi olla tutkimusotteiden monipuolistuminen. Ensimmäisen persoonan ilmaantumisesta on puolustettu sillä, että kirjoittaja on vastuussa tekemistään valinnoista ja ratkaisuista. Tämän vastuullisuutensa hän näyttää sillä, että ei mene kömpelön persoonattomuutta tavoittelevan ilmaisutavan taakse”. (Sajavaara teoksessa Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2008, 295).

Minna-Riitta Luukka puolestaan kirjoittaa uudemmassa tieteellisen kirjoittamisen oppaassa vuodelta 2002:

”Tieteelliseksi tekstiä ei tee ryppyotsaisuus, persoonattomuus, passiivisuus, koukeraisuus, monimutkaisuus, pitkävirkkeisyys, vaikeaselkoisuus... ..vaikeaselkoisuudella ei varmasti ole mitään tekemistä syvällisen ajattelun kanssa”. (Luukka 2002).

Yhteiskuntatieteissä kvalitatiivisten tutkimusten tutkimusraportit ovat olleet suunnannäyttäjiä kirjoitustyylien monipuolistumisessa. Kvalitatiivisen tutkimusperinteen sisällä on vielä nähtävissä, kuinka etenkin etnografioissa on etsitty vaihtoehtoisia esittämisen muotoja ja erilaisia lajityyppejä (Salo 2007, 231). Erilaisten tyylien kokeilu juuri etnografiassa on varsin ymmärrettävää, sillä tutkimuskentän kokemukset eivät välttämättä kovin helposti käänny tekstiksi. Tässä opinnäytetyössä käytän tietoisesti kokeilumielessä kahta erilaista kirjoitustyyliä. Lähteisiin perustuva filosofinen teksti on perinteisempää tieteellistä proosaa, kenttäkokemuksiani peilaavat osiot on kirjoitettu henkilökohtaisemmalla otteella. Otteet havainto- ja kenttäpäiväkirjasta olen siirtänyt sellaisenaan puhekielisyyksineen autenttisuuden varmistamiseksi ja tutkimusraportin luotettavuuden parantamiseksi.

Etnografin tuottama tutkimusteksti on väistämättä aiemmin tapahtuneen yksi mahdollinen rekonstruktio. Tutkija ilmaisee yhden mahdollisen näkökulman ja antaa yhden, mahdollisen uskottavan, tulkinnan tutkimalleen ilmiölle. Tutkijan on vakuutettava lukija olemalla uskottava. Tutkimuksen uskottavuuteen vaikuttaa tutkimuksen kuvauksen ja argumentaation lisäksi tutkijan kielellinen kyky. Epäselvästi sanottu on usein myös epäselvästi ajateltu. Etnografian uskottavuuteen vaikuttaa myös tutkijan kyky kuljettaa itsensä toimijana läpi tekstin eli kertojajäsenen valinta. Kun tutkimustulokset perustuvat tutkijan omiin kenttähavaintoihin, on yksikön ensimmäisen persoonan käyttö kertojajäsenenä mielestäni perusteltua. (Kinnunen & Löytty (toim.) 2002.)

Ulla-Maija Salon (2007, 240) mukaan kirjoittaminen voi olla myös tutkimisen menetelmä. Kirjoittaminen vaatii ajattelemista ja analysointia ja voi siten johtaa uusien ajatusten keksimiseen. Kirjoittamisen voisi nähdä myös tutkijan ja aineiston dialogina. Etnografista tutkimusraporttia kirjoittaessa tutkija reflektoi kenttäkokemuksiaan, tavallaan astuu kokemustensa ulkopuolelle ja voi löytää niistä uusia merkityksiä.

Etnografisessa tutkimuksessa kirjoittamisen merkitys korostuu tietysti jo ennen tutkimuksen lopulliseen muotoon kirjoittamista. Kentällä tehtävät havaintomuistiinpanot ja niiden puhtaaksikirjoittaminen ovat tärkeä osa tutkimusprosessia. Kentällä havaintomuistiinpanoja tehdään eri tavoin havainnointimenetelmästä ja tutkijasta riippuen. Lappalainen kumppaneineen teki kouluetnografiaa, joten he istuivat oppituntien aikana pulpeteissa ja kirjoittivat satoja sivuja havaintomuistiinpanoja luokkahuoneiden tapahtumista. Osallistuvan havainnoitsijan mahdollisuus tehdä muistiinpanoja on sitä rajoitetumpi mitä enemmän hän osallistuu toimintaan. Itse en kenttäjaksolla pystynyt lainkaan tekemään laajoja muistiinpanoja työpäivien aikana työtehtävien vuoksi, joten muistiinpanotekniikakseni kehittyi luonnostaan avainsanojen ylöskirjaaminen. Käytännössä se tarkoitti, että kirjasin pieneen taskussa kulkevaan vihkoon muutamalla sanalla jotakin mielenkiintoisesta tapahtumasta tai ajatuksestani ja heti töistä kotiin palattuani kirjoitin havaintomuistiinpanot laajemmin tietokoneella. Samaa vihkoa käytin myös muistaakseni tehtäviäni hoitajana. Emersonin, Fretzin ja Shaw`n teoksessa *Writing Ethnographic Fieldnotes* (1995, 19–26) on yksityiskohtaisia neuvoja kyseisen kirjaamistekniikan (jotting) käyttöä koskien. Esimerkkinä omat vihkomerkintäni 7.7.2011 iltavuorossa:

- N:n GM
- N:lla jäät. pakk.
- tarinan varjolla p-taloon tuominen (omaiset)
- N:n jääkaappi
- pienet palvelukset
- N:n patteri
- päivävaippoja N:lle
- N:n ”tunnustus”
- kahvittelut

Havaintovihkossa kirjaimen N paikalla oli asukkaan nimen alkukirjain. Suomeksi yllä olevalla listalla on seuraavia asioita: ”muista mitata erään asukkaan verensokeri. Toiselle asukkaalle on omainen tuonut jäätelöä pakastimeen. Muistuta niistä illalla, koska asukas ei välttämättä itse muista. Kirjoita päiväkirjaan siitä, kuinka palvelupäällikkö kertoi ihmisten tuovan vanhoja omaisiaan palvelutaloon sanoen näille kyseessä olevan tilapäisen ratkaisun, vaikka tietävät kyseen olevan lopullisesta. Seuraa erään asukkaan jääkaapin lämpötilaa, on valittanut sen olevan liian lämmin. Kirjoita päiväkirjaan pienistä palveluksista, joita hoitajat tekevät asukkaille myös vapaa-aikoinaan. Esimerkiksi lotot. Tarkista yhden asunnon lämpöpatteri. Asukas sanoo sen olevan lämmin, vaikka on hellettä. Vie iltakäynnillä yhteen asuntoon päivävaippoja kellarista. Eräs asukas (skitsofreenikko, jolla on välillä hyvin roisit puheet) sanoi minulle haluavansa seksiä. Kirjoita seksuaalisuuden ilmenemisistä päiväkirjaan. Join iltakahvit kahden asukkaan luona”.

Ennen kenttäjakson alkua keskustelin tutkimusmetodistani professori Marjo Kurosen kanssa. Hän kehotti aluksi kirjoittamaan mahdollisimman laajasti muistiin kaikenlaisia havaintojani ja tekemisiäni tutkimusympäristössä kahdesta syystä. Ensinnäkin on parempi kirjoittaa ylimääräistä kuin liian vähän ja toiseksi hän uskoi minun oppivan keskittämään huomiotani tutkimukseni kannalta oleellisiin asioihin kenttäjakson kuluessa. Kirjoitinkin alussa yksityiskohtaisesti havaintopäiväkirjaan mitä kenenkin asukkaan kanssa olin tehnyt, mutta pian jätin kaikki rutiinien kuvaukset pois ja kirjoitin keskimäärin 1-3 tapahtumasta tai mieleeni nousseesta kysymyksestä työvuoroa kohden. Esimerkki yhdestä tapahtumasta havaintopäiväkirjan materiaalina 6.7.2011:

”Eräs asukas soitti illalla ja sanoi, että hänellä on iltalääkkeissä väärä lääke. Selvitin asian hänen kanssaan. Asukas väitti, että aiemmin eräs tabletti oli

pinnaltaan aivan sileä, nyt siinä oli jakouurre. Sanoi lääkettä vääräksi ja kieltäytyi ottamasta sitä. Kävin asukkaan kanssa tarkistamassa hänen dosenttinsa. Siinä oli jokaisen illan kohdalla samanlainen tabletti kuin ko. tabletti. Lääke mennyt hänellä lääkelistan mukaan jo puolitoista vuotta. Joko asukas muisti väärin tai tabletin ulkonäkö on juuri muuttunut esim. rinnakkaislääkkeen hankkimisen vuoksi. Kysyn asiasta sairaanhoitajalta”.

Professori Kuroselta sain myös ajatuksen kenttäpäiväkirjan pitämisestä havaintopäiväkirjan rinnalla. Kenttäpäiväkirjaan kirjoitin henkilökohtaisista tuntemuksistani työhön ja tutkimukseen liittyen. Kirjoitin siihen myös esimerkiksi ajatuksiani graduni rakenteesta, vaihtoehtoisista tutkimuskysymyksistä ja teoreettisista näkökulmista. Kahden päiväkirjan ajatuksena oli havaintomateriaalin pitäminen jollakin tapaa erillään omista emootioistani ja ennakoasenteistani, jotka väistämättä vaikuttivat toimintaani kentällä. Ainakin jossain määrin koen onnistuneeni tehtävässä. Havaintopäiväkirjassa reflektoin kentän tapahtumia ja kenttäpäiväkirjassa reflektoin havaintopäiväkirjan kirjoittamista. Tätä tekstiä kirjoittaessa reflektoin aiempia reflektointejani, joten kenttähavaintoni kulkevat kolmen reflektion kautta lopputyöhöni. Tällä menetelmällä uskon alistavani havaintoni ja ajatukseni riittävän painavan sisäisen kritiikin alaisiksi. Ulkoinen kritiikki jää lukijalle. Annan kenttäpäiväkirjan sisällöstä näytteitä, joissa reflektoin kokemaani ja pohdin tutkimustani:

4.6.2011:

”Palvelutalomaailma alkaa tuntua eettisesti hyvin paljon monimutkaisemmalta maailmalta kuin kuvittelin. Yhtä eettisesti oikeaa toimintamallia ei ole. Asukkaat ovat hyvin erilaisissa tilanteissa kaikin puolin. Harkitsen pelkästään jollakin tapaa ongelmallisten tilanteiden ottamista tarkastelun kohteeksi. Voinko sanoa jotain palveluasumisen etiikasta erityistilanteisiin keskittymällä?”.

Ja seuraavana päivänä 5.6.2011:

”Asukkaat ovat kaikki erityisen yksilöllisessä elämäntilanteessa, vaikka saman p-talon jakavatkin. Pitäisikö näkökulmaa muuttaa siten, että onko yleispätevä ikäihmisten hoidon etiikka edes mahdollinen? Eettiset pohdinnat työssä ovat aina tapauskohtaisia. Voiko tarkkaa ohjeistusta siis edes antaa? Entä toimintamahdollisuusteorian mahdollisuus? Voiko jonkinlaisen suhteellisen pysyvän minimin eettisesti kestäväälle hoidolle määrittää? Tämä voisi olla hedelmällinen lähestymistapa.

Mielessä on myös gradun rakenne. Pitäisikö se selkeästi jakaa kahteen päälukuun? Ensin sosiologinen tutkimus, sitten filosofiset pohdinnat vanhusten hoidon etiikan mahdollisuuksista. Vai aloittaako arvojen

tutkiskelulla, sitten empiria ja lopuksi filosofinen diskussio? Mietitään”.

Kenttäpäiväkirja ”inspiraationjohtimena” 17.7.2011:

”Selontekovelvollisuus hoidon etiikan pohjana tuntuu kiehtovalta ajatukselta. Selontekovelvollisuus ylipäättään. Onko dementoitunut tai skitsofreenikko selontekovelvollinen? Kenelle hoitajat ovat selontekovelvollisia? Selontekovelvollisuuden ja toimintamahdollisuusteorian suhde? Olisiko synteesi mahdollinen? Hyvään elämään tarvittavan minimin määrittäminen? Kuka selontekovelvollinen, jos ihminen ei itse kykene? Filosofit? Asiantuntijat? Kuinka paljon ja miksi juuri kyseisen arvon mahdollistaminen yhteiskunnan tehtävä? Ihmisen oma vastuu / holhoaminen?

Täytyy pohtia gradussa myös etiikan ja moraalin välistä eroa. Etiikka on metamoraalia?”.

5.5 Tutkimuksen eettisyys

Eettisten kysymysten pohtiminen ja ratkaiseminen on olennainen osa jokaista tieteellistä tutkimusta. Arja Kuulan (2006, 11) mukaan etiikka moraalisisina valintoina ja päätöksinä kattaa koko tutkimusprosessin aina aiheen valinnasta tutkimuksen tulosten vaikutuksiin saakka. Matti Heikkilän (2002, 165–176) mukaan yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa vaikeita eettisiä kysymyksiä voi nousta aiheiden arkaluontoisuudesta ja tutkijan omasta positiosta. Suomessa Tutkimuseettinen neuvottelukunta on antanut tieteelliselle tutkimukselle selkeät ohjeet hyvän tieteellisen käytännön noudattamisessa (Kuula 2006, 34–35). Tutkija itse on viime kädessä vastuussa tutkimuksensa etiikasta, joten käsittelen seuraavaksi oman tutkimukseni eettisiä kysymyksiä.

Kun tutkimusaiheeni on ikääntyneiden hoivan etiikka, jouduin eettiseen pohdintaan heti tutkimusaiheen valinnasta lähtien. Etiikkaan tutkimusaiheena on syytä suhtautua pietteillä, sillä eettisistä kysymyksistä puhuttaessa liikutaan herkällä alueella. Tutkijan tulo organisaatioon tutkimaan organisaation käytäntöjen eettisyyttä voi tuntua tungettelevalta tai kiusalliselta. Kun keväällä 2011 valitsin tutkimusaiheekseni hoivaetiikan ja oikeudenmukaisuusnäkökulman, pelkäsin kentälle pääsyn olevan vaikeaa tutkimusaiheeni vuoksi. Pelkooni vaikutti myös julkisuudessa käyty keskustelu vanhusten hoidon heikkouksista. Tunnustan olleeni jännittynyt, kun soitin aiemmalta työuralta tutulle palvelutalon johtajalle ehdottaakseni tutkimusta hänen talossaan. Olin yllätynyt ja helpottunut, kun hän välittömästi innostui ajatuksesta. Sovimme tapaamisen, jossa esittelin

hänelle tutkimusideani tarkemmin ja hän suostui palkkaamaan minut lähihoitajaksi kenttäjakson ajaksi. Virallisen tutkimuslupapyyntöni tein kunnan vanhuspalveluista vastaavalle virkamiehelle ja sain häneltä kirjallisen suostumuksen. Tutkimuslupapyyntössä ilmoitin yhteystietoni, tutkimuksen aiheen, aineistonkeruun menetelmät sekä aineiston käsittelyyn, säilyttämiseen ja tuhoamiseen liittyviä tietoja.

Virallisen tutkimusluvan saamisen jälkeen jouduin pohtimaan palvelutalon työntekijöiden ja asukkaiden informointia. Haasteen muodostivat kaksoisroolini hoitajana ja tutkijana sekä asukkaiden ymmärryskyky, joka saattoi olla heikentynyt kognitiivisen tai psyykkisen toimintakyvyn alenemien vuoksi. Mietin lähinnä sitä, pitäisikö minun jatkuvasti muistuttaa työntekijöitä ja asukkaita tutkijan roolistani. Graduohjaajani pyysi yhdeltä Tutkimuseettisen neuvottelukunnan jäseneltä mielipidettä informoinnin suhteen. Neuvottelukunnan jäsenen mukaan riitti, että kenttäjakson alussa tekisin kaikille selväksi, että työskennellessäni teen samalla tutkimusta. Päädyin siihen, että vein ennen kenttäjakson alkua sekä hoitajien että asukkaiden ilmoitustauluille tutkimusinfopaperin (liitteenä). Hoitajien infopaperiin laitoin omani ja ohjaajani yhteystiedot, mikäli heillä olisi kysyttävää ennen kenttäjakson alkua. Paperista löytyi myös tutkimuksen tarkoitus, metodi ja tutkittavien anonyymiuden varmistamiseen liittyvää tietoa. Asukkaiden infon kirjoitin suuremmalla fonttikoolla ja yksinkertaisemmin mainittujen toimintakyvynvajeiden vuoksi ja jätin yhteystiedot pois, sillä olisimme ohjaajani kanssa saattaneet alkaa saada puheluja psykogeriatrisilta asukkailta. Mainitsin kuitenkin paperissa, että minulta voi kysyä tutkimuksestani aina tavatessamme.

Infopaperien lisäksi palvelutalon johtaja kertoi henkilökunnalle etukäteen tulostani kuukausikokouksessa ja kenttäjakson alettua kerroin jokaiselle hoitajalle tutkimuksestani vielä henkilökohtaisesti. Samoin tein asukkaiden kanssa. Erikseen en jokaiselta asukkaalta ja työntekijältä lupaa pyytänyt, sillä organisaation johdon lupa oli riittävä. Saatoin katsoa informoinnin vastaavan suostumusta, sillä Kuulan (2006, 100) mukaan tutkimuksesta informointi muodostaa käytännössä suostumuksen sisällön, johon nojautuen tutkittavat tietojaan, ajatuksiaan ja mielipiteitään antavat. En myöskään kerännyt tutkimustani varten suoria tunnistetietoja tai henkilötietoja, joten siihenkään en erikseen lupaa tarvinnut. Tässä suhteessa kaksoisroolini oli eettisesti mielenkiintoinen. Hoitajana pääsin päivittäin näkemään esimerkiksi kirjatessani hoitotoimenpiteitä asukkaiden henkilötietoja ja hyvin arkaluontoisiakin terveystietoja. Hoitajana tein mm. listauksen asukkaiden diagnooseista

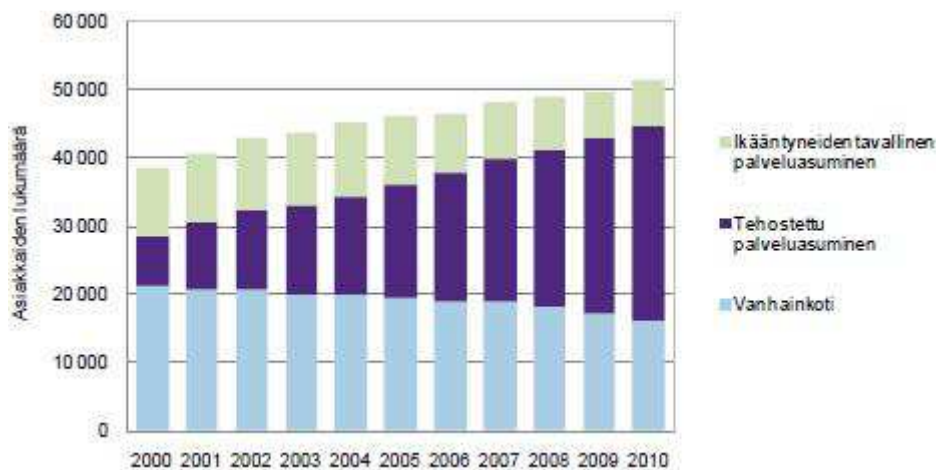
muuta hoitohenkilökuntaa varten. Omiin havaintomuistiinpanoihin en kuitenkaan kirjoittanut minkäänlaisia suoria tunnistetietoja, joskus mainitsin asukkaan terveydentilasta, jos se oli mielestäni relevanttia jonkin tilanteen ymmärtämiseksi. Kentällä kirjoittamissani avainsanoissa saattoi olla jonkun asukkaan kutsumanimi, mutta sekin korvautui puhtaaksikirjoitusvaiheessa termillä asukas tai joskus nais/miesasukas.

Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa etiikka liittyy paitsi aineiston keräämiseen ja käyttöön myös tutkimustulosten julkaisemiseen. Tutkimuksen julkistaminen saattaisi esimerkiksi vähentää tai lisätä ennakkoluuloja eri väestöryhmien kesken. Jos tutkimustuloksen julkaiseminen vaikka lisäisi ennakkoluuloja, olisiko vastuu tutkijalla, tutkimuksen tilaajalla vai sen julkaisijalla? Pitäisikö jättää julkaisematta? Mielestäni ei, sillä hyvien tieteellisten käytäntöjen mukaan tehty tutkimus kertoo jotakin yhteiskunnan tilasta. Ei ole tutkijan vika, jos tutkimus paljastaa epäkohtia yhteiskunnassa. Se on pikemminkin ansio.

6 Empiirisen tutkimuksen ympäristö

Suoritin kenttätutkimusjakson 1.6. - 31.7.2011 keskisuomalaisessa kunnan organisaatioon kuuluvassa palvelutalossa. Palvelutalo sijaitsi kunnan keskustaaajamassa. Kyseessä oli minulle aiemmalta työuraltani tuttu tehostetun palveluasumisen yksikkö. Tehostettu palveluasuminen tarkoittaa sitä, että hoitohenkilökuntaa on asukkaiden käytettävissä ympärivuorokautisesti. Stakesin (”Sosiaalihuollon laitos- ja asumispalvelut”. Stakesin verkkosivut 6.6.2012) mukaan tehostetun palveluasumisen asiakasmäärä on viime vuodet ollut jatkuvassa kasvussa, vaikka laitos- ja asumispalveluja saavien prosentuaalinen osuus 75- vuotta täyttäneistä onkin pysynyt ennallaan. Ilmiö selittyy sillä, että 75- vuotta täyttäneitä on väestön ikääntymisen vuoksi keskuudessamme yhä enemmän. Vuoden 2010 lopussa vanhainkodeissa ja tehostetun palveluasumisen yksiköissä oli yhteensä 44 726 asiakasta, ja kasvua edelliseen vuoteen verrattuna oli 4,5 prosenttia. Tehostetun palveluasumisen asiakasmäärä vuoden 2010 viimeisenä päivänä oli 28 644. Vanhainkotien asiakasmäärä väheni edellisvuodesta 6.1 %, kun tehostetun palveluasumisen määrä samaan aikaan nousi 11.5 %. Tehostetun palveluasumisen volyymin kasvu näkyy selvästi kuviossa 1 tämän alaluvun lopussa.

Asiakkaiden keski-ikä Suomessa oli 83,2 vuotta. Naisia vanhainkotien ja tehostetun palveluasumisen asiakkaista oli 72,3 prosenttia. Omassa kenttäkohteessani asukkaiden keski-ikä oli valtakunnallista keski-ikää alempi, sillä iso osa asukkaista oli hoidossa kognitiivisten tai psyykkisten syiden vuoksi suhteellisen nuorena. Sukupuolijakauma oli keskimääräistä naisvoittoisempi suhdeluvun ollessa 28:7 naisten hyväksi eli naisia oli lähes 80 % asukkaista. Kerron asukkaista tarkemmin hieman jäljempänä.

Kuvio 1. Ikääntyneiden sosiaalihuollon laitos- ja asumispalvelujen asiakkaat yhteensä vuosien 2000–2010 lopussa (”Sosiaalihuollon laitos- ja asumispalvelut”. Stakesin verkkosivut 6.6.2012).

6.1 Hallinnollinen ympäristö

Kenttätutkimuskohteeni oli suoraan kunnalliseen sosiaali- ja terveystoimeen kuuluva tehostetun palveluasumisen palvelutalo, eli kunta maksoi minunkin palkkani tutkimusjakson aikana. Ikääntyneiden asumisen tukipaletti koostuu Suomessa sosiaali- ja terveydenhuollon erilaisista palveluista. Tarkasteltaessa ikääntyneille tarkoitettua laitoshoidtoa ja sitä korvaavia palveluja kokonaisuutena otetaan sosiaalihuollon laitos- ja asumispalveluiden lisäksi huomioon terveydenhuollon pitkäaikaishoidon ja säännöllisen kotihoidon asiakkaat. Vuoden 2010 lopussa näitä palveluja sai 75 vuotta täyttäneistä 103 716 henkilöä, mikä oli 23,8 prosenttia vastaavanikäisestä väestöstä (”Sosiaalihuollon laitos- ja asumispalvelut”. Stakesin verkkosivut 6.6.2012). Selvä suuntaus ikäihmisten hoidossa nykyisin on laitospaikkojen purkaminen ja varsinkin kotihoidon kehittäminen. Tämä tavoite on kirjattu myös Kataisen hallituksen hallitusohjelmaan (Kataisen hallitusohjelma 2011, 60). Terveyskeskusten vuodeosastoja suljetaan ja vanhainkoteja muutetaan palvelutaloiksi. Toivoa sopii, että muutosta ei ajeta eteenpäin hinnalla millä hyvänsä taloudellisista ja ideologisista syistä. Hyvässä muistissa on vielä 1990- luvulta alkanut mielenterveyspotilaiden hoidon painopisteen siirtäminen laitoshoidosta avohoitoon. Myös vanhusväestön kohdalla nopea muutos laitoshoidosta kotihoitoon saattaa pahimmillaan johtaa monissa tapauksissa suoranaiseen heitteillejättöön. Seuraava taulukko todistaa suuntausta laitoshoidosta kotihoitoon.

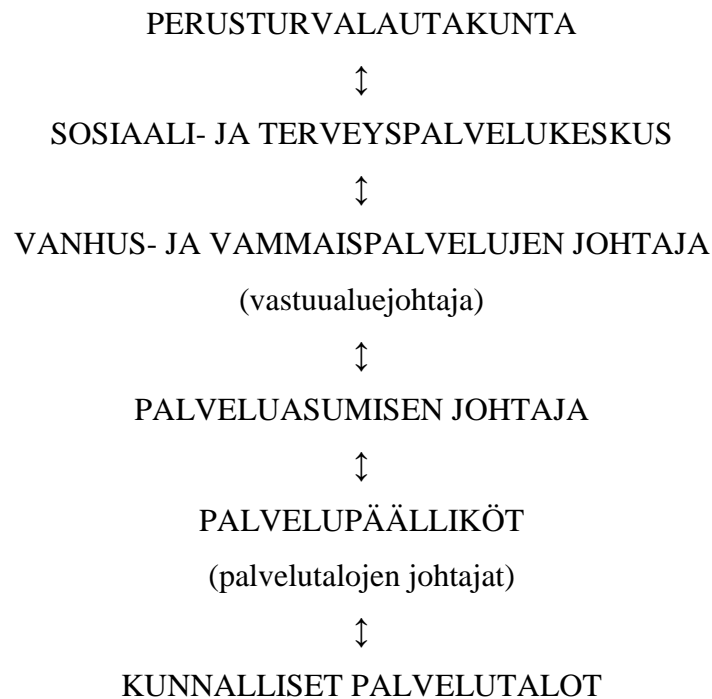
Taulukko 1. Sosiaalihuollon laitos- ja asumispalvelujen ja terveydenhuollon pitkäaikaishoidon sekä säännöllisen kotihoidon asiakkaat 2010.

	asiakkaita 31.12.2010	+/- 2009 %	75 v täyttäneet	% 75 täyttäneistä
Sosiaalihuollon laitos – ja ympäri vuorokautiset asumispalvelut	58 324	4,3	38 851	8,9
vanhainkodit	16 082	– 6,1	14 022	3,2
tehostettu palveluasuminen	28 644	11,5	24 434	5,6
kehitysvammalaitokset ja autettu asuminen	7 810	2,9	178	0,0
muu ympäri vuorokautinen palveluasuminen	5 806	4,2	217	0,0
Terveydenhuollon pitkäaikaishoito	10 163	– 16,5	7 078	1,6
terveyskeskusten vuodeosastot	8 174	– 18,1	6 649	1,5
sairaaloiden pitkäaikaishoito	1 909	– 9,5	429	0,1
Sosiaalihuollon ei- ympäri vuorokautiset asumispalvelut	14 033	– 0,2	5 967	1,4
Muut asumispalvelut, ei- ympäri vuorokautiset	14 033	– 0,2	5 967	1,4
Säännöllisen kotihoito palvelut	68 865	5,3	51 820	11,9
Kaikki palvelut yhteensä	151 403	2,7	103 716	23,8

(”Sosiaalihuollon laitos- ja asumispalvelut”. Stakesin verkkosivut 6.6.2012).

Tutkimuskohteeni kuului siten nopeasti lisääntyvään tehostettuun palveluasumiseen, mutta samalla nopeasti marginalisoituvaan julkishallinnolliseen palvelutalokenttään. Kunnat ovat siirtäneet ikääntyneiden asumispalvelujen tuottamisen pääosin yksityisille toimijoille, joilta ne ostavat palvelut omilla tilaaja-tuottaja- malleillaan. Ostopalvelukäytännöt ovat hyvin kirjavia, mutta eivät tämän tutkimuksen aihe.

Kunnan organisaatiossa hallinnollisesti tutkimuskohteeni sijoittui seuraavalla tavalla:

Palvelutalon tiloissa toimii myös lähialueen senioreja palveleva päiväkeskus, jossa on omat kunnan palkkaamat työntekijät. Toimintaa talon ulkopuolisille asiakkaille on kahdesti viikossa niin sanottuina palvelupäivinä. Palvelupäivinä asiakkaille on mahdollisuus seurusteluun, viriketoimintaan, ruokailuun, saunomiseen sekä kampaajan ja jalkahoitajan palveluihin. Muina kuin palvelupäivinä päiväkeskuksen työntekijät ovat talon asukkaiden käytettävissä ja päiväkeskuksen väki järjestikin tutkimusjaksolla asukkaille monenlaista tekemistä toriretkistä makkaran grillaamiseen ja monenlaiseen virkistystoimintaan. Palaan virkistystoiminnan järjestämiseen tarkemmin tutkimustulosluvussa.

Päiväkeskuksen lisäksi palvelutalon tiloissa toimii niin sanottu turvapartio ja siellä sijaitsee myös vuorosairaanhoitajien tukikohta. Turvapartion tehtävänä on vastata ympäri kunnan aluetta tuleviin turvapalveluasiakkaiden hälytyksiin. Turvapalvelun ostaneilla asiakkailla on kotonaan käytössä turvaranneke, jonka kautta he saavat ympärivuorokautisesti yhteyden hoitavaan tahoon. Minullakin on aiemmalta työuralta kokemusta turvapartiossa olemisesta ja olin siinä mukana muutamana päivänä myös tutkimusjakson aikana. Yleisin hälytyksen syy oli asiakkaan kaatuminen kotona ja kyvyttömyys päästä yksin takaisin jaloilleen. Käytännössä turvapartio toimii yksinkertaistettuna siten, että ongelman ilmetessä asiakas painaa kotonaan turvarannekkeensa yhteysnappia. Tällöin hän saa puheyhteyden Helsingissä sijaitsevaan keskukseseen, josta soitetään turvapartiotyöntekijöille meidän palvelutaloomme. Turvapartiotyöntekijä arvioi asian kiireellisyyden ja saattaa soittaa ko. alueen kotihoitoon, josko nämä voisivat tarkistaa tilanteen asiakkaan luona. Mikäli kotihoito ei pysty hälytykseen vastaamaan tai tilanne vaatii välitöntä tarkistusta, lähtevät turvapalvelutyöntekijät autolla kohteeseen. Talossamme oli kaikkien turvapalveluasiakkaiden kotiavaimet. Turvapalvelutyöntekijät ovat lähihoitajia, jotka hälytysten ulkopuolella osallistuvat palvelutalon asukkaiden hoitoon. Turvapartion muodostaa kaksi lähihoitajaa kello 07 – 21.30 välisenä aikana, öisin parina ovat sairaan- ja lähihoitaja. Myös palvelutalon omat sairaanhoitajat osallistuvat tarpeen mukaan turvapalvelutehtäviin. Ote havaintopäiväkirjasta 14.7.2011:

”Olin tänään turvapalvelun käytettävissä (samalla kerroksissa). Kävimme hoitamassa kolme turvahälytystä päivän aikana. Yksi johtui siitä, että asiakas ei ollut ilmoittanut lähdöstään palvelutaloon lahipaikalle. Kaksi oli kotona kaatumistapauksia. Ensimmäisessä nostettiin naisiasiakas lattialta ja katsottiin, että hän pärjää liikkumisessaan eikä saanut ilmeisiä vammoja kaatumisestaan. Toinen tapaus olikin vaativampi. Menimme pariskunnan asuntoon. Mies oli kaatuneena vessassa. Autoimme hänet vessanpöntölle ja jäimme katsomaan, kuinka miehen liikkuminen sen jälkeen sujuu. Se ei sujunut ollenkaan, lopulta jouduimme kantamaan miehen vuoteeseen. Toinen polvi oli hyvin turvoksissa, ollut vaimon mukaan jo jonkin aikaa. Kotisairaanhoito käynyt viimeksi kesäkuun alussa. Kotipalvelua ei ole. Päätimme kollegan kanssa kutsua ambulanssin, sillä kotona pärjääminen näytti mahdottomalta. Vaimo toisteli, ettei mies lähde mihinkään. Vaimo oli itse ollut aiemmin kolme viikkoa terveyskeskuksessa ja kertoi sen olleen

hirvittävä kokemus. Ei halua miehelleen sellaista. Sanoi itse hoitaneensa miestä kotona pelkän sisun avulla. Nyt vaimon selkä oli jo kipeytymässä. Ambulanssi tuli reilun puolentunnin odotuksen jälkeen. Ampparit saivat pariskunnan vakuuttuneeksi ensiavussa käynnin tarpeellisuudesta. Vaimo sanoi heti lähtevänsä mukaan”.

Vuorosairaanhoitajien toimipisteen läsnäolo hyödytti myös palvelutaloa, sillä sairaanhoitajia saattoi konsultoida palvelutalon asukkaiden suhteen myös viikonloppuisin, kun talon omat sairaanhoitajat olivat vapaalla. Vuorosairaanhoitajien tehtävä oli vastata kunnallisen kotihoidon asiakkaiden sairaanhoidollista osaamista vaativista tehtävistä. Öisin yksi vuorosairaanhoitaja siis muodosti lähihoitajan kanssa turvapartion.

Palvelutalon tukitoiminnot olivat kaikki ulkoistettu. Palvelutalon siivouksesta vastasi yksityinen siivousalan yritys, samoin kiinteistönhoidosta. Ruokapalvelu ostettiin myös yksityiseltä. Lämmin ruoka tehtiin muualla keittiöhenkilökunnassa ja kuljetettiin palvelutaloon, jossa oli yksityisen puolen keittiöhenkilökuntaa paikalla kello 06.30 – 17.30. Vaikka siivous- ja keittiöhenkilökunnalla olikin yksityiset työnantajat, he havaintojeni mukaan selvästi kuuluivat hoitajien kanssa samaan työyhteisöön. He tunsivat asukkaat ja osasivat opastaa minuakin alussa heidän hoitonsa ja erityispiirteidensä suhteen. Vuosien kuluessa on varmasti monta tietämättömyydestä johtuvaa konfliktia tai ongelmatilannetta vältetty osaavan tukitoimien henkilökunnan ansiosta.

6.2 Fyysinen ympäristö

Tutkimuskohteessani palvelutalon fyysiset tilat omistaa kunnan organisaatiosta aiemmin yksityistetty vuokra-asuntoja tarjoava kiinteistöyritys. Fyysisesti palvelutalo koostuu kolmesta erillisestä rakennuksesta. Kahden asuinrakennuksen, A- ja B- talojen välissä on päiväkeskusrakennus. A- ja B- talot ovat hallinnollisesti samaa yksikköä, mutta käytännössä ne toimivat samassa pihapiirissä varsin itsenäisesti. Molemmissa on oma hoitohenkilökuntansa ja niiden asukkaat eroavat toisistaan selvästi toimintakykynsä osalta. Kuvaan vain lyhyesti B- taloa, sillä työskentelin itse kenttäjakson ajan A- talossa yhtä päivää lukuun ottamatta. B- talo on kolmikerroksinen, hiljattain täydellisen remontin läpi käynyt asuinrakennus. Remontissa talon jokaisesta kerroksesta tehtiin yksi yhtenäinen

ryhmäkoti, jossa jokaisella asukkaalla on oma huone (kahdessa huoneessa oli kesällä 2011 kaksi asukasta). Ryhmäkoteissa asuu psyykkiseltä ja kognitiiviselta toimintakyvyltään selvästi heikentyneitä ihmisiä. Kahdesta ylemmästä kerroksesta ei pääse asukkaiden oman turvallisuuden vuoksi ulos ilman henkilökunnan apua. Suurimmalla osalla asukkaista on vakavia mielenterveysongelmia tai vakavaa muistisairautta. He ovat siksi jatkuvasti valvottavia. Kerroksissa on asukashuoneiden lisäksi yhteinen oleskelu- ja ruokailutila sekä hoitajien työpiste, josta löytyvät tietokoneet, lääkkeet ja hoitotarvikkeet. Ensimmäisessä kerroksessa oli myös pieni kuntosali. Sekä hoitajat että asukkaat pysyttelevät B- talossa ulkoilujen ulkopuolisen ajan oikeastaan aina talon seinien sisällä. Minäkin näin B- talon hoitajia tutkimusjaksoni aikana pääosin vain vuorojen vaihdon yhteydessä, sillä kaikkien hoitajien sosiaalityöt ovat samassa paikassa A- talon kellarissa.

Päiväkeskusrakennus on yksikerroksinen tiiliverhoiltu rakennus asuintalojen välissä. Päiväkeskusrakennukseen kuljetaan molemmista päistä, sekä A- että B- talojen puolelta. Pääovi on A- talon puoleisella seinällä. Ovesta tullessa vastassa on isohko aulatila, jossa on istuimia, kirjahylly ja muita hyllyköitä sekä muutama tietokone kenen tahansa ikäihmisen vapaasti käytettävissä. Kahden kuukauden aikana en nähnyt koneita koskaan käytössä. Pääovesta tullessa oikealla puolella ensimmäisen oven takana ovat hoitajien taukotila, avopalveluohjaajan toimisto sekä vuorosairaanhoidtajien ja turvapalvelun yhteinen toimistotila. Hoitajien taukotilaa käytetään myös kuukausikokousten ja tiimipalaverien pitämiseen. Pääovelta katsottuna oikealla puolella on mainittujen tilojen jälkeen ruokasali, jota käyttävät A- talon kaikki asukkaat ja B- talon ensimmäisen kerroksen asukkaat, samoin palvelupäiväläiset. Ruokasalin yhdessä nurkassa on oleskelutila televisioineen ja radioineen. Osa ruokasalista on erotettavissa omaksi tilakseen haitarioven avulla. Pääovelta katsottuna ruokasalin kauimmaisessa päässä on tiski, jolla ruoka aterioiden aikana on tarjolla ja tiskin takana ovat keittiötilat.

Pääovelta katsottaessa vasemmalla puolella ovat järjestyksessä varastokomero, yleisövässat, naulakot, päiväkeskusohjaajien työhuone sekä hoitajien työhuone. Hoitajien työhuoneessa on A- talon sairaanhoidajan työpiste ja lähihoitajien tukikohta, jossa meillä olivat kaikki lääkkeet, hoitotarvikkeet, tietokoneet kirjaamiseen ja muut toimistotarvikkeet sekä kaikki hoitamiseen ja talon toimintaan liittyvä paperimateriaali kuten perehdytyskansio, palo- ja pelastussuunnitelma ja erilaisia ohjeistuksia ensiavun

antamisesta tilanteeseen, jossa asukas on kadonnut. A- talon hoitajien tukikohta on päiväkeskusrakennuksessa, sillä A- talossa ei sille sopivaa tilaa ole.

Päiväkeskusrakennus ja A- talo yhdessä muodostivat varsinaisen fyysisen työpaikkani tutkimusjaksoni aikana. A- talossa on kolmessa kerroksessa yhteensä 35 yksiötä, jossa hoidettavamme asuivat. Ulko-ovesta tullessa heti vasemmalla on hissi, oikealla siivouskomero. Hissi oli palvelutalon tarpeisiin nähden liian pieni, sillä sinne mahtui vain yksi pyörätuoli kerrallaan. Ruoka-aikoihin se aiheutti auttamattomasti jonotusta. Asukkaat valittivat usein myös sitä, että kerrokseen tullessaan hissi saattoi jäädä kerroksen lattiaan nähden liian alas, jolloin hissistä poistuessa joutui ikään kuin ylittämään korkean kynnyksen rollaattorin kanssa. A- talon ja päiväkeskuksen ulko-ovien kynnykset olivat myös jatkuvan tyytymättömyyden aihe. Katsoin rakenteita sen verran, että kynnyksistä pääsisi eroon vain ovet kokonaan vaihtamalla. Kynnyks- ja hissiongelmat on esimiesten tiedossa. Hissin ovelta katsottuna kussakin kerroksessa on pitkä suora käytävä, jonka molemmilla seinillä on ovia asukkaiden yksiöihin. Minkäänlaisia yhteisiä oleskelutiloja ei rakennuksessa ole. Kerroksesta toiseen pääsee myös hissiltä katsottuna oikealla seinustalla olevia portaita pitkin. Kellarikerroksessa ovat saunatilat, vaatehuoltotilat, asukkaiden häkkivarastot, talon varastotiloja ja henkilökunnan sosiaalitilat.

Asukkaiden yksiöt ovat tupakeittiöitä eli ne ovat yhtä avonaista tilaa, jossa yhdellä seinällä on keittiövarustus astiakaappeineen, helloineen, jääkaappeineen ja tiskipöytineen. Jokaisessa asunnossa on myös wc- ja suihkutila sekä parveke, ensimmäisessä kerroksessa pieni piha. Asukkaat olivat kalustaneet yksiönsä omilla tavaroillaan. Asuntojen puhtaudesta vastasi yksityisen siivousfirman laitoshuoltaja, siisteydestä vastasimme me hoitajat päivittäisillä käynneillämme.

Fyysisesti A- talo on suhteellisen toimimaton nykyiseen käyttötarkoitukseensa nähden. Talo olisi erinomainen toimintakyvyltään suhteellisen itsenäisten vanhusten senioritaloksi. Ongelmia ilmenee, jos asukkaiden joko kognitiivinen tai fyysinen toimintakyky on selvästi alentunut. Nykyisin talo on profiloitumassa psykogeriatrinen vanhusten hoitopaikaksi. Profiloitumiseen liittyen ensimmäinen ongelma on siinä, että talossa on 35 erillistä asuntoa, mutta ei lainkaan tiloja hoitajille, jolloin asukkaiden valvonta on hyvin hankalaa. Mitä enemmän asukkailla on psyykkisiä ongelmia, sitä enemmän he tarvitsisivat hoitohenkilökunnan läsnäoloa. Toinen ongelma on siinä, että rakennuksessa ei ole lainkaan

asukkaille yhteisiä tiloja. Yksinäisyys ei monien tutkimusten mukaan ole lainkaan hyväksi vanhusten mielenterveydelle. Ote havaintopäiväkirjasta 11.6.2011:

”Suurimmalla osalla kolmosen asukkaista suurin hoivan tarve tuntuu olevan puhumisen tarve. Osallisuus on arvo, jonka toteutumista voisin tältä osin seurata”.

Kolmas ongelma on asukkaiden turvallisuuden takaaminen. Jokaisella käytävällä on kyllä turvakamera, mutta niiden kuvaa ei kukaan koko ajan seuraa. Lisäksi asukkaat pääsevät ulos aina halutessaan. Asuntojen oviin saa kyllä hälyttimen, joka ilmoittaa hoitajan puhelimeen oven avautumisesta. 35 ovea koko päivän hälytys päällä johtaisi kuitenkin käytännössä vain koko hälytysjärjestelmän ylikuormittumiseen. Tutkimusjaksoni aikana ilmeni teknisiä ongelmia jo silloin, kun eräs levoton asukas toistuvasti avasi ja sulki omaa oveaan tietämättä menisikö sisään vai ulos. Eräs asukas tuli kaupungilta takaisin poliisikyydissä poistuttuaan talosta hoitajien huomaamatta. Joulukuussa 2010 suoritettun valvontakäynnin pöytäkirjassa lukeekin, että talo ei sovellu karkailevien dementikkojen asuinpaikaksi. Valvontakäynnillä olivat pöytäkirjan mukaan mukana vanhuspalvelujen vastuualuejohtaja ja asumispalveluista vastaava viranhaltija. Ote havaintopäiväkirjasta 5.7.2011:

”Tänään aamupäivällä poliisi toi yhden dementoituneen asukkaamme takaisin palvelutaloon. Oli lähtenyt keskustaan ”hoitamaan asioita”, mutta oli hätääntynyt, kun ei tiennyt lopulta minne oli menossa. Joku ystävällinen ihminen oli ilmoittanut poliisille sekavasta vanhuksesta. Tällaisia tapauksia on mahdoton välttää, kun asukkailla on vapaa kulku asunnoistaan ulos. Käytössä on ovihälytin, joka hälyttää hoitajien kännykkään aina kun asukkaan ulko-ovi aukeaa. Systeemi ei kuitenkaan ole aukoton inhimillisten tekijöiden vuoksi. Välillä (aamut, ruokailut) hälytyksiä tulee paljon, hoitajat ovat töissään ja kuittaavat saamansa hälytyksen pois. Hälytin voi myös olla epähuomiossa jätetty kytkemättä päälle”.

Talo ei sovellu myöskään somaattisesti kovin sairaiden asuinpaikaksi. Mainitsin jo ongelmat hissien ja kynnysten suhteen. Kynnykset hankaloittavat myös parvekkeille ja takapihoille pääsyä. Lisäksi wc-tilat ovat ahtaat pyörätuolin käytön kannalta.

Eräs merkittävä ongelma fyysisen rakennuksen suhteen ilmeni tutkimusjaksoni aikana. Talossa ei ole koneellista ilmanvaihtoa. Asukkaiden yksiöt sijaitsevat rakennuksen

käytävän varrella siten, että niihin ei saa tehtyä läpivetoa asuntojen viilentämiseksi. Rakennus on sijoittunut siten, että se on suorassa auringonpaisteessa aamusta iltaan. Varsinkin ilta-auringon puoleiset toisen ja kolmannen kerroksen asunnot olivat hellesäällä iltaisin tukahduttavan kuumia. Monessa asunnossa lämpömittari näytti iltavuoron aikana jopa kolmeakymmentä lämpöastetta. Ikävä tilanne ei ole nykyisen hoito-organisaation syytä, mutta toivoisi hoitavan tahon yhdessä kiinteistön omistavan tahon kanssa puuttuvan päättäväisesti asiaan. Keskustelin tilanteesta toisten työntekijöiden kanssa. He sanoivat ongelman olevan esimiesten tiedossa jo aiemmilta vuosilta. Koneellisen ilmanvaihdon jälkiasentaminen on varmasti kallis operaatio. Sen puuttuessa asukkaille voisi mielestäni kuitenkin kustantaa esimerkiksi tehokkaat tuulettimet huoneisiin ja sälekaihtimet ikkunoihin. Nyt niidenkin hankkiminen on asukkaiden itsensä vastuulla. Me hoitajat saatoimme torjua kuumuuden aiheuttamia ongelmia lähinnä tarjoamalla asukkaille useammin juomista. Ote havaintopäiväkirjasta 11.6.2011 iltavuorosta:

”Helteen vuoksi osa asunnoista oli illalla tukalan kuumia. Toisen sivun asuntoihin paistaa aurinko iltapäivästä myöhään iltaan. Asuntojen lämpötila nousee yli kolmenkymmenen asteen. Eräs rouva kysyi minulta, kuinka vanhuksia voidaan pitää tällaisissa olosuhteissa. Sanoin itsekin ihmetteleväni asiaa ja lupasin viedä sen esimiehelleni”.

6.3 Sosiaalinen ympäristö

Tutkimuskohteeni sosiaalinen ympäristö muodostui luonnollisesti ennen kaikkea asukkaista ja hoitohenkilökunnasta. Näitä ryhmiä voisi mielestäni kutsua palvelutalon primääriryhmiksi, koska palvelutalon arki muotoutuu näiden ryhmien vuorovaikutuksessa. Sekundääriryhmiä ovat esimerkiksi omaiset, tukipalvelujen työntekijät, vapaaehtoiset ja yhteistyökumppanit eli ryhmät, jotka eivät ole palvelutalossa läsnä ympärivuorokautisesti.

Asukkaita A- talossa siis oli kaikkiaan 35, joista naisia 28 ja miehiä 7. Asukkaiden ikä vaihteli noin seitsemästäkymmenestä lähes sataan. Asukkaat olivat pääsääntöisesti monisairaita, mutta heidän toimintakykynsä skaala oli hyvin laaja. Esimerkiksi eräs miesasukas ei ollut palvelujen piirissä muuten kuin siivouksen ja päiväkahvin osalta, muuten hän toimi itsenäisesti. Toimintakyvyltään heikoin oli rouva, jolla oli diagnosoitu Parkinsonin tauti, Alzheimerin tauti ja verenpainetauti. Voisi sanoa, että kaikki ikääntymiseen liittyvät toimintakyvyn ongelmat olivat palvelutalossa edustettuina. Koska

palvelutalo oli erikoistumassa psykogeriatrisiin asiakkaisiin, psyykkisiä ongelmia oli diagnosoitu viidellätoista asukkaalla. Yleisimpiä psyykkisiä sairauksia olivat masennus (5), skitsofrenia (4) kaksisuuntainen mielialahäiriö (2). Loput (4) olivat erilaisia harhaluuloisuus- ja ahdistuneisuushäiriöitä. Muistisairausdiagnoosi oli kuudella asukkaalla, mutta suurimmalla osalla heistä oli arkea haittaavaa kognitiivisen toimintakyvyn laskua. Älyllinen kehitysvamma oli todettu kolmella asukkaalla. Somaattisista sairauksista yleisimpiä olivat sydän- ja verisuonisairaudet (19), hengitystiesairaudet (8) ja diabetes (6).

Sosioekonomiselta taustaltaan valtaosa asukkaista oli työväestöön (maalouustyö mukaan luettuna) kuuluvia tai sairauden/vamman vuoksi työmarkkinoiden ulkopuolella olleita. Vain yksi asukas oli tietääkseni akateemisesti koulutettu. Koska asukkaita oli yhteensä 35, mahtui joukkoon koko ihmisluonteiden kirjo, jota erilaiset sairaudet vielä kirjavoittivat entisestään. Jotkut asukkaista viettivät ruokailujen ulkopuolisen ajan yksin asunnoissaan, toiset olivat lähes koko päiväkeskuksen aukiolon ajan ruokasalin oleskelutilassa. Jotkut olivat hoitoonsa varsin tyytyväisiä, toiset arvostelivat sitä välillä ankarastikin. Koska asukkaamme olivat pitkän elämän jo eläneitä ja monin tavoin sairaita ihmisiä, voisi sanoa, että palvelutalossamme oli nähtävänä F. E. Sillanpäästä lainatakseni koko ihmiselon ihanuus ja kurjuus.

Oma vuorovaikutukseni asukkaiden kanssa oli mielestäni asiallista ja toisinaan hyvin välitöntäkin. Toisinaan hoitotyön ohessa nautin hyvästä keskustelusta, joskus tunnustan harmistuneeni asukkaan käyttäytymisestä. Annan havaintopäiväkirjastani kaksi esimerkkiä. Ensin hankala kohtaaminen heti ensimmäisenä työpäivänäni 1.6.2011 iltavuorossa:

”Soitan ovikelloa ja menen avaimella sisään. Sisäpuolella sanon iltaa kuuluvalla äänellä, sillä asukas katsoo telkkaria ja ääni on säädetty kovalle. Asukas sulkee telkkarin ja kysyy kuka tulee. Sanon nimeni. Asukas kysyy, eikö naishoitajia ole paikalla. (asukas oli nainen, lisäys 8.6.2012). Sanon ettei ole. Asukas siirtyy rollaattorin avulla kylppäriin iltatoimiin samalla huonon kuntoon valittaen. Hän istuu kylppäriin oven sisäpuolella olevalle muovijakkaralle, jonka on peittänyt pyyhkeellä. Yritän mennä hänen ohitseeseen kylpyhuoneeseen, mutta asukas laittaa käden eteen ja huutaa ettei sinne vielä mennä. Lattialla jakkaran edessä on kolme keskeltä taitettua pikkupyyhettä päällekkäin. Asukas ottaa tohvelit jalastaan, vetää pyyhkeiden lähemmäs ja laittaa jalkansa sen päälle. Hän sanoo, että ensin otetaan päällyspaita pois ja laitetaan eteisen kaappiin henkariin. Vastaan, että selvä on. Asukas alkaa riisua paitaa ja minä otan käteeni henkarin valmiiksi. Kun asukas huomaa tämän, hän hermostuu silminnähden ja huutaa minulle, että ei sitä henkaria

vielä saa ottaa, vasta kun paita on päältä pois. Laitan henkarin takaisin ja odotan että asukas saa paidan pois päältänsä. Otan henkarin uudestaan ja asukas huutaa suuttuneena, että ei sitä henkaria vaan keltainen. Mutisee, että kaikenlaisia tänne lähetetään. Sanon asukkaalle korostetun rauhallisesti ja kuuluvalla äänellä, että minä kuulen kyllä huutamattakin. Tämä rauhoittaa asukkaan käytöstä silminnähden ja loput iltatoimet sujuvat leppoisemmin jutellen”.

Pääosin kohtaamiset olivat kuitenkin aivan toisenlaisia. Päiväkirjaote 12.6.2011 iltavuorosta:

”Tänään oli rauhallinen ilta, jäi paljon aikaa asukkaiden kanssa seurusteluun. Erään pyörätuolissa olevan naisasukkaan kanssa kokeiltiin, kuinka pyörätuolitanssi sujuu. Pyörähdeltiin ruokasalissa muutaman kerran radiosta tulevan musiikin tahtiin. Sen päälle söimme asukkaan ostamia mansikoita. Erään toisen asukkaan kanssa söin suklaata ja kolmannen kanssa keiteltiin iltakahvit hänen asunnossaan”.

Toinen palvelutalon primääriryhmä olimme me hoitajat. A- talon sairaanhoitaja oli paikalla pääsääntöisesti arkisin kello 07 – 15. Lähihoitajia oli arkisin aamuvuorossa 4 – 6 päivystä riippuen (sauna- ja pesupäivinä enemmän) ja iltavuorossa aina kolme. Viikonloppuisin sekä aamu- että iltavuoroissa oli kolme hoitajaa. Lisäksi turvapartion toinen hoitaja oli A- talossa aina, kun turvapartio ei ollut varsinaisessa työssään. Öisin talossa oli yksi hoitaja.

Talossa oli palkkalistoilla viitisentoista vakituista lähihoitajaa, joista kaksi oli miehiä. Kenttäjaksoni sattui kesälomien aikaan, joten osa vakituisesta väestä oli koko jakson ajan lomalla. Minun lisäksi talossa oli kaksi kesätyöntekijää sijaistamassa vakituisten lomaa. Toinen heistä oli sairaanhoitajaopiskelija, toinen opiskeli lähihoitajaksi. Molemmat olivat olleet talossa ennen kesää opintoihinsa liittyvissä harjoitteluissa ja olivat varsin päteviä.

Sekundääriryhmistä näkyivät eniten päiväkeskustyöntekijät, keittiöemännät, laitoshuoltaja ja tekstiilihuoltaja. Omaisia tapasin yllättävän harvoin, mikä tietysti voi johtua osaltaan kesäajasta ja omaisten mahdollisista kesälomasuunnitelmista. Arkipäivisin oli kaksi päiväkeskustyöntekijää järjestämässä tekemistä sekä talon asukkaille että palvelupäiväläisille. Päiväkeskustyöntekijät tunsivat talon asukkaat oikein hyvin ja minä koinkin heidän läsnäolonsa myönteisenä sekä hoitajien että asukkaiden kannalta. He auttoivat meitä hoitajia aina lounasaikaan kaikissa ruokailuun liittyvissä toimissa. Joskus päiväkeskustyöntekijä saattoi puhumalla saada vastahakoisella tuulella olevan asukkaan

ottamaan lääkkeensä. Asukkaat selvästi pitivät päiväkeskustyöntekijöistä, jotka usein järjestivät sisältöä heidän päiviinsä.

Vaikka ruokapalvelu olikin ulkoistettu, samat keittiöemännät onneksi vastasivat palvelutalon asukkaiden ruokahuollosta. Emännät tunsivat asukkaat ja päinvastoin. He tiesivät asukkaiden mieltymykset ruoan suhteen ja osasivat neuvoa ainakin meitä kesälomansijaisia. Emäntiä oli kaksi töissä päivittäin siten, että toinen tuli aikaisin keittämään aamupuuron ja lähti iltapäivällä pois. Toinen tuli vuoroon ennen lounasaikaa ja lähti päivällisen jälkeen. Näin heitä oli kaksi keittiössä hektisimpään eli lounasaikaan.

Laitoshuoltaja ja tekstiilihuoltaja olivat talossa arkisin kello 8–16. Kiinteistönhuoltoyhtiöstä kävi huoltomies tarpeen mukaan. Laitoshuoltaja oli jo pitkään talossa työskennellyt, mutta siivoustyön ulkoistamisen mukana kunnan organisaatiosta ulkoistettu nainen. Tämän ihmisen asukkaiden tuntemus oli omaa luokkaansa. Hän oli jo vuosikausia tavannut asukkaita kahden kesken siivotessaan näiden asuntoja. Laitoshuoltajien hallussa on varmasti niin paljon hiljaista tietoa elämästä ko. laitoksessa, että sitä kannattaisi alkaa systemaattisesti hyödyntämään.

Yhteistyökumppaneita ei kesäajasta johtuen juuri tutkimusjaksoni aikana näkynyt. Kiinteistöt omistava taho oli mukana asukkaiden kesäjuhlassa juhannuksen aikaan. Vakituista yhteistyökumppaneista seurakunta ja SPR loistivat poissaolollaan.

6.4 Toiminnallinen ympäristö

Kuvatakseni tutkimani palvelutalon toiminnallista ympäristöä kerron pääpiirteissään aamu- ja iltavuorojen kulusta. Yövuoroja en tehnyt, sillä yöhoitajat ovat oma vakituinen ryhmänsä, eikä öisin muutenkaan tapahdu palvelutalon toiminnan kannalta oleellisia asioita. Asukkaiden ja hoitajien arki rytmittyi samojen tapahtumien mukaan. Aamuvuoro alkoi yöhoitajan antamalla raportilla noin kello 07–07.20. Tämän jälkeen alkoi aamutoimien tekeminen asukkaiden kotona ja aamupalan ja aamulääkkeiden jakaminen. Osalle asukkaista jaettiin aamiainen kotiin, osa kävi syömässä päiväkeskuksen ruokalassa. Tämä asia oli asukkaiden itsensä päätettävissä. Aamutoimiin kuului insuliinin, astma- ja muiden lääkkeiden antamista, aamupesuja asuntojen kylpyhuoneissa, vaippojen vaihtoa, päivävaahteiden pukemista sekä sängyn petaamista, tuulettamista ja roskien pois viemistä.

Muutama asukas selviytyi aamutoimistaan itsenäisesti, toiset tarvitsivat apua kaikissa toimissa. Suurin osa oli toimintakyvyltään siinä välissä. Suurin osa asukkaista oli aamuisin jo valmiiksi hereillä heti seitsemän jälkeen. Toiset halusivat nukkua hieman pidempään, jolloin heidän aamutoimensa jätimme viimeisiksi. Kahden asukkaan kohdalla herääminen oli lähes joka-aamuinen ongelma (talon rutiinien kannalta). Näistä toisella aamiainen jäi toisinaan kokonaan syömättä, sillä emännät pitivät sitä tarjolla kello yhdeksään asti. Tämän asukkaan kanssa oli sovittu, että yhdeksän jälkeen saa vain aamulääkkeet. Aamutouhuja kesti siis noin kello yhdeksään, jonka jälkeen hoitajat pitivät kahvipaussin.

Loppu aamupäivä lounaaseen asti kului erilaisissa hoitotehtävissä. Nyrkkisääntönä oli, että tietyt hoitajat hoitivat tietyn asuinkerroksen asukkaita. Asukkaita suihkutettiin ja keskiviikkoisin ja torstaisin saunotettiin. Vuodevaatteita vaihdettiin, asukkaiden omia astioita tiskattiin ja hoidettiin eteen tulevia tilanteita. Omahoitajat hoitivat tarvittaessa omien asukkaidensa juoksevia asioita. Jotkut asukkaat ulkoilivat omatoimisesti, toisia vietiin ulos heidän sitä halutessaan. Joku kävi hoitajan saattamana asioimassa kaupungilla. Sairaanhoitaja teki asukkaiden kanssa omia hoidollisia töitään. Päiväkeskuksessa saattoi olla viriketoimintaa asukkaille.

Lounasaika oli porrastetusti kello 11.30–12.30 välisenä aikana. Porrastus tarkoitti sitä, että asunnoistaan ruokalaan saatettavia asukkaita haettiin syömään hieman eri aikoina. Tämä siksi, että osa asukkaista tuotiin syömään pyörätuolilla ja lähes kaikilla loppuilla oli rollaattori käytössään, joten pöytien välit ruokalassa saattoivat käydä ahtaiksi. Kaikki asukkaat tulivat tai tuotiin lounaalle ruokasaliin ja osalle tämä oli päivän ainoa poistuminen omasta asunnosta. Juuri sen vuoksi käytännöstä pidettiin tiukasti kiinni ja lounaan kotiin sai vain erityistapauksessa. Osa asukkaista haki itse ruokatarjottimensa ruokalan tiskiltä, osalle hoitajat veivät sen pöytään. Lounasaikaan useimmilla asukkailla meni myös lääkärin määräämiä lääkkeitä.

Lounaan ja päiväkahvin välisenä aikana hoitajat pitivät oman ruokatuntinsa ja kirjasivat aamupäivän tapahtumia. Asukkaiden kanssa seurusteltiin ja ulkoiltiin. Toiset asukkaat kävivät ruokalevolla.

Kahviaikaan noin kello 13.30–14 me jaoimme iltapalat asukkaiden jääkaappeihin ja kahvin kotiin niille, jotka eivät sitä halunneet käydä ruokasalissa juomassa. Kello 14 alkoi raportti

iltavuoroon tulleille. Aamuvuorolaiset lähtivät kotiin yleensä 14.30–16 välisenä aikana omien työvuorolistojensa mukaan.

Iltavuoron aluksi suihkutettiin asukkaita, jotka olivat halunneet pesunsa iltapäiville. Omahoitajat hoitivat tarvittavia omien asukkaidensa asioita, asukkaiden kanssa seurusteltiin ja tehtiin kaikkia eteen sattuvia tehtäviä. Päivällisaikaan kello 16–17 kaksi hoitajista meni ruokakärryn kanssa A- taloon jakamaan päivällistä niille, jotka halusivat syödä sen kotonaan. Yksi iltavuorolainen vastasi ruoan jaosta ruokalassa syöville. Turvapartio avusti, mikäli sattui olemaan talossa.

Päivällisen jälkeen päiväkeskus hiljeni ja ulko-ovet menivät lukkoon kello 18, koska illalla päiväkeskusrakennus oli usein tyhjä kaikkien hoitajien ollessa asunnoissa. Hoitajat valmistelivat iltalääkkeitä ja suunnittelivat iltakierroksensa asukkaiden luona. Jokainen kolmesta iltavuorolaisesta vastasi yhdestä asuinkerroksesta ja turvapartiolainen auttoi jokaista tasapuolisesti. Iltatoimet asukkaiden luona alkoivat noin kello 18 ja jatkuivat kello yhdeksään asti. Iltakäynnit koetettiin järjestää asukkaiden toivomina aikoina. Iltakäynteihin kuului iltalääkkeiden antaminen, iltapalan esiin laittaminen, tarvittaessa pesuissa avustaminen ja vaippojen vaihto, yöpukujen pukeminen ja seurusteleminen. Illan lopulla hoidimme kirjaamiset. Iltakäynneillä oli enemmän aikaa käytettävissä/asukas, joten minäkin usein kahvittelin tiettyjen asukkaiden kanssa. Iltakäynnin aikana asukkaat usein olivat puheliaita, sillä hoitajan iltakäynti oli monelle ainoa ihmiskontakti illan aikana päiväkeskuksen ollessa kiinni ja yhteistilojen talosta puuttuessa. Yöhoitaja tuli töihin kello 21.15, jolloin annoimme hänelle raportin ja lähdimme kotiin.

Näin kuluivat päivät palvelutalossa pääpiirteissään. Joskus rutiinia sekoitti grillaaminen ulkona, kesäjuhla tai retki jonnekin. Joskus joku psyykeltään sairaista asukkaista aiheutti hämminkiä, joskus erästä karkailevaa asukasta etsittiin lähialueilta. Toisinaan asukkaan kanssa odoteltiin ambulanssia, toisinaan odoteltiin asukasta kotiin. Voisi sanoa, että päivien rakenne pysyi samana sisällön (onneksi) vaihdellessa. Malliksi otteita havaintopäiväkirjastani:

8.6.2011 aamuvuoro

”Yksi asukas lähti terveyskeskuksen kautta sairaalaan huonovointisuutensa vuoksi. Yksi on jo terveyskeskuksen vuodeosastolla hengitysvaikeuksien

takia”.

13.6.2011 aamuvuoro

”Tein toisen hoitajan kanssa aamutoimet 1. kerroksessa. Aamutoimien jälkeen suihkutin erään asukkaan ja vaihdoin usealle puhtaat petivaatteet. Ne vaihdetaan joka kolmas viikko tai tarpeen mukaan kerros kerrallaan. Päivä sujui yllättävän hyvin ottaen huomioon, että yksi hoitaja oli osan päivästä asukkaan kanssa hammaslääkäreissulla ja toinen hoitaja toisen asukkaan kanssa röntgenissä. Kunnialla kuitenkin selvittiin”.

21.6.2011 iltavuoro

”Eräällä psykogeriatriisella asukkaalla oli huono päivä. Häneen ei saanut juuri kontaktia ja hän tiuski minulle aivan asian vierestä. Sanoi esim. ettei hän käytä ehkäisytabletteja, vaikka muut niin puhuvat. Pillereistä ei ollut aiemmin mitään puhetta eivätkä ne liittyneet tapaamistilanteisiimme millään tavalla. Asukas oli hyvin kiihtynyt. Määrätietoisesti poistuin tilanteista. Esim. asunnosta poistuessani kuulin hänen möykkäävän yksinään lähdettyäni. Toisinaan hän kuuluu tekevän sitä pitkin yötä, jolloin seinänaapurina oleva toinen psykoger. asukas häiriintyy.

Erään asukkaan kanssa on sairaanhoitajalla ollut vääntöä vatsanpehmikkeiden käytöstä. Asukas saattaa ottaa nestemäistä vatsanpehmikettä jopa 100 ml vuorokaudessa, joka on suosituksiin nähden ihan liikaa. Suoli ei varmasti toimi enää luonnollisesti totuttuaan moisiin määriin vatsanpehmikettä. Saikku tilasi miehelle jauhemaista, miedompaa pehmikettä, mutta mies ei halua edes kokeilla sitä. Väittää ettei se toimi kuitenkaan. Jos hoitajat eivät anna pehmikettä tarpeeksi miehen mielestä, sisar tuo sitä lisää. Tänään mies on kuvannut kokeilla iltaisin otettavia pehmikekuulia jauheen lisäksi. Aika näyttää miten käy”.

23.6.2011 iltavuoro

”Vuoro alkoi asukkaiden kesäjuhalla. Esiintyvä taiteilija soitti kannelta ja laulatti yhteislauluja. Oman tervehdyksensä toivat perusturvalautakunnan jäsen ja kiinteistön omistajan edustaja. Päälle tarjoihtiin kakkukahvit. Toimin tilaisuudessa kahvinkaatajana”.

5.7.2011 aamuvuoro

”Eräs asukas aiheuttaa nyt hoitajille paljon päänvaivaa. Asukas on tyytymätön kaikkeen. Vaatii päästä terveyskeskuksen vuodeosastolle ilman selvää fyysistä syytä. Lääkäri tapasi hänet eilen, eikä nähnyt lähetteeseen aihetta. Ongelma on ilmeisen psykologinen. Asukkaalle jäänyt päälle kaiken näkeminen negatiivisena. Valittaa joka tilanteessa jokaisesta asiasta. Kyttää sairaanhoitajaa tämän oven takana. Skitsofrenia diagnoosi, mutta ei syytä psyk. lähetteeseen. Hoitajille ja asukkaalle raskas tilanne. Nyt vain ilmeisesti odotellaan, että asukkaan mieliala kohoaa itsestään?”.

ja 14.7.2011 aamuvuoro

”Eräs jo pitkään terveystieteiden vuodeosastolle tai psykiatriseen sairaalaan halunnut asukas sai tänään lääkärinä selkävoiton. Lääkäri kirjoitti asukkaalle lähteen tk:n vuodeosastolle tarkkailujaksolle. Hoitajille tämä oli helpotus. Asukas on ollut viime ajat todella tyytymätön kaikkeen. Viime kesänä oli ollut samanlainen tilanne, joka oli lauennut, kun asukas sai lopulta toivomansa lääkitysmuutoksen. Mielenkiintoisia tilanteita etiikan kannalta”

15.7.2011 iltavuoro:

”Asukkaat olivat makkaranpaistossa, kun menin töihin. Arjen rutiineja särkevät tapahtumat näyttävän aina olevan mieluisia. Näin paljon hymyileviä ihmisiä.

Kaksi asukasta on parhaillaan lomalla omaisten luona. Se tuntuu varmasti myös mukavalta vaihtelulta. Ainakin toinen asukkaista puhui minulle paljon asiasta ennen lähtöään. Omaisia ylipäätään näkyy paikalla varsin vähän”.

16.7.2011 iltavuoro:

”Yhden asukkaan vointi oli niin huono, että tilasimme vuorosairaanhoidattajan konsultoituamme hänelle ambulanssin. Nestettä oli kertynyt jalkoihin paljon ja hengitys oli vaivalloista. Ennen ambulanssin tuloa asukas oli pitkällään, jolloin hänen paineensa ja saturaationsa paranivat. Ensihoitajat konsultoivat puhelimitse lääkäriä ja päätyivät jättämään asukkaan kotiin. Pidämme häntä viikonlopun kotihoidossa rasituksen välttämiseksi ja toivomme, että pari päivää sitten tehty neste-poistolääkityksen nosto alkaa vaikuttaa. Mikäli tilanne ei kohene, soitetaan auto uudelleen. Asukas oli onnellinen siitä, ettei tarvitse lähteä”.

7 Kentällä ihmisenä, hoitajana ja tutkijana

Alkuvuodesta 2011 käsiini osui Timothy Diamondin teos *Making Gray Gold* (1992). Diamond on yhdysvaltalainen sosiologi, joka kävi apuhoitajakurssin voidakseen tehdä vanhusten hoitokoteihin liittyvää tutkimusta hoitajan positiosta käsin. Samoihin aikoihin tutustuin Neil J. Hendersonin ja Maria D. Vesperin toimittamaan teokseen *Culture of long term care: nursing home ethnography* (1995), jossa antropologit ja sosiologit kertovat kokemuksistaan ikääntyneiden pitkäaikaishoidon tutkimuksessa. Näiden teosten pohjalta syntyi ajatus hyödyntää omaa lähihoitajan koulutustani ja työkokemustani ikääntymistutkimuksessa. Suomalaista hoitajan positiosta käsin tehtyä tutkimusta en löytänyt, joten minua hieman jännitti esitellä ajatukseni metodista tutkimukseni sosiologiohjaajalle. Ohjaajani kuitenkin innostui asiasta, joten päätin ennakkoluulottomasti mennä metodologisen intuitioni mukaan. Olen tyytyväinen lopputulokseen, vaikka epäilyn hetkiäkin oli. Esimerkki kenttäpäiväkirjasta 25.6.2011:

”On mennyt jo monta päivää vähäisin muistiinpanoin. Epäilyttää jo metodinvalintani. Haukkasinko liian ison palan toimiessani yhtä aikaa tutkijana ja lähihoitajana. Muista headnotes”.

Huhtikuussa 2011 soitin aiemmalta työuraltani tutulle palvelutalon johtajalle ja esittelin ajatukseni tutkimukseen liittyen. Myös tämä henkilö innostui ajatuksesta, joten alle kahdessa kuukaudessa olin kentällä tekemässä havaintoja. Ajan ennen kenttäjaksoa käytin metodologiaan liittyvien tekstien lukemiseen ja lukeminen jatkui myös kenttäjakson aikana. Tutkimukseen liittyvät konkreettiset toimeni ennen kenttätutkimusjakson alkua olen kuvannut jo aiemmin alaluvussa Tutkimuksen eettisyys.

Tein kenttätutkimusjaksoni aikana lähihoitajana yhteensä 43 työpäivää, joista 25 oli aamuvuoroja, 17 iltavuoroja ja yksi tuplavuoro (aamu + ilta). Työtunteja näiden vuorojen aikana kertyi yhteensä 334,5, joten sain mielestäni varsin kattavan kuvan siitä, mitä palvelutalon arjessa tapahtuu. Tutkimusjaksoni sattuessa kesä-heinäkuulle henkilökunnan koostumus oli hieman normaalista poikkeava kesälomien ja meidän sijaisten vuoksi. Tapasin kuitenkin kaikki vakituiset työntekijät jossain vaiheessa kesää.

Havaintomuistiinpanoja kertyi lähes viisikymmentä sivua rivivälillä yksi ja sen lisäksi vajaat kymmenen sivua omia ajatuksiani ja tunteitani koskevaa kenttäpäiväkirjaa. Paperille saatu materiaali on kuitenkin vain pieni osa kaikesta tutkimusmateriaalistani.

Tutkimusympäristöni oli metodini vuoksi iso osa elämäni kahden kuukauden ajan. Se oli työpaikkani, josta saamallani palkalla elin elämäni. Se oli tutkimuskohteeni, jota päivittäin analysoin monelta eri näkökannalta. Tutkimusympäristöni oli luonnollisesti myös iso osa sosiaalista elämäni ja inhimillisen olemassaolon kokemustani. Havaintopäiväkirjasta viimeisenä työpäivänä 31.7.2011:

”Tunnepitoinen päivä. Sain kaksi korttia ja monet kommentit (asukkailta, lisäys 12.6.2012), että yksi parhaista lähtee. Onnistuin siis lähihoitajana. Kuinka onnistuin tutkijana jää nähtäväksi. Hieman haikea, mutta helpottunut olo. Jätin kolmesta asukkaasta viestin lääkärikonsultaatiota varten. Etiikkaa tutkiessa tein intuitiivisesti oikean ratkaisun, kun päätin hankkia empirian työskentelemällä lähihoitajana. Nyt kaikki asiakastilanteet ovat osa minua. Voin sanoa jotakin siitä, mitä lähihoitaja tuntee erilaisissa yhteyksissä. Olen ollut hoitajana, en vain havainnoitsijana. Sanon vain havainnoitsijana, sillä hoitajan ajatteluun pääsee sisään vain ”alapesuja tehdessä” ja väittelemällä manipulatiivisen asukkaan kanssa. Lähihoitajat ovat kulmakivi. Jos heitä ei mobilisoida toimintamahdollisuusteorian taa, se jää sanahelinäksi”.

Tätä raporttia viimeistellessä on kulunut vuosi kentällä olosta. Havainto- ja kenttäpäiväkirjoja lukiessa nousevat kuvat tilanteista vielä kirkkaina mieleen. Muistiinpanoja lukiessa muistan myös tunnetiloja. Muistan alkuaikojen hätäilyni siitä, saanko tarpeeksi havaintomateriaalia. Muistuttelin usein itseäni tyyliin: ”havainnoi nyt hyvä mies, kun kerran kentälle olet päässyt”. Tunnustan, että toisinaan jätin tietoisesti tutkijan näkökulman pois ja olin palvelutalossa ainoastaan hoitajana. Näin toimin välttääkseni henkistä ylikuormitusta, sillä näin nelikymppisenä tunnistan ja tunnustan omat rajani ja emotionaalisen epämukavuusalueeni. Jämäkkä empaattisuus tai empaattinen jämäkkyyks oli minulle hoitajana jaksamisen perusedellytys. Ihmisenä jaksoin sallimalla itselleni väliaikaisia helpotuksia eri roolieni suhteen. Tutkijana toimimista helpotti itselleni antamani lupa tehdä virheitä; olihan kyseessä ensimmäinen oikea kenttätutkimukseni.

Arastelin myös hoitajakollegoiden suhtautumista minuun tietoisina tutkijan statuksestani. Pelkäsin ehkä jääväni hieman ulkopuoliseksi muiden lähihoitajien joukossa. Pelkoni oli turha. Pääsin lähelle ja sain ystäviäkin. Koin lähihoitajien olevan tyytyväisiä siihen, että heidän työnsä herättää kiinnostusta akateemisella taholla. Minua ei pidetty urkkijana, vaan äänitorvena. Havaintopäiväkirjasta 7.7.2011:

”Minulla on tunne, etteivät hoitajat ajattele minua ensisijaisesti tutkijana. Olen enemmän toisiin tutustuessani jutellut enemmän heidän kanssaan”.

Suhteeni yksittäisiin asukkaisiin olivat jo heidän lukumäärästään johtuen moninaiset. Toisiin suhde oli välittömämpi kuin toisiin. Kaikkien kanssa minulla oli sama ammatillinen vuorovaikutus, mutta muun vuorovaikutuksen intensiteetin kirjo oli laaja. Eräs naisasukas esimerkiksi piti omalta puoleltaan suhteen hyvin etäisenä kaikkiin hoitajiin. Hän ei koskaan itse aloittanut keskustelua kanssani. Eräs Alzheimeriin sairastunut asukas ei jo sairautensa vuoksi juuri saanut kontaktia ihmisiin. Toisessa ääripäässä oli minulle entuudestaan tuttu miesasukas, jonka kanssa kävimme pitkiä keskusteluja yliopistouudistuksesta yleisradion historiaan ja maaotteluun Suomi - Neuvostoliitto vuosina 1939–1944. Monia hankalia kohtaamisia psyykkisesti sairaiden asukkaiden kanssa oli, mutta se kuului työnkuvaan. Enemmän jäi kuitenkin mukavaa muisteltavaa. Ote havaintopäiväkirjasta 10.7.2011:

”Eilistä rauhallisempi päivä. Suhteet joihinkin asukkaisiin selvästi kehittyvät ja syvenevät. Tuntuu hyvältä, kun asukkaat ottavat itse kontaktia, kutsuvat kahville ja antavat pikkupalkkioita kuten karkkia tai hedelmiä. Erään naisasukkaan kanssa meillä on jo lähes ystävyysuhde. Hän pitää jämäptiästäni ja palvelualltiudestani ja minä pidän hänen luonteestaan. Selvästi sivistynyt ihminen. Meillä on omia ”pikkusalaisuuksia” jopa koskien hänen sukulaisiaan. Toinen mummo sanoo minua omaksi pojakseen, kolmas pyytää päivittäin kahville. Eräs miesasukas on alkanut oma-aloitteisesti keskustella kanssani. Aiemmin hän puhui vain kysyttäessä. Tällainen kehitys on sekä voimavara että riski. Henkilökohtaisempi suhde asukkaisiin lisää työn mielekkyyttä, mutta voi samalla helposti tuoda työn kotiin. Täytyy tarkkailla tätä asiaa loput kolme viikkoa. Kesä on mennyt todella nopeasti”.

Kenttätutkimusjaksoni palvelutalossa oli ikimuistoinen ja hyvin opettavainen. Tein kaksi kuukautta työtä, jota tuhannet ja taas tuhannet ihmiset tekevät päivittäin (”Perustietoa SuPerin jäsenistä”. SuPer ry:n verkkosivut. 12.6.2012). Suihkutin ja saunotin ihmisiä, tein pikkupesuja, vaihdoin vaippoja ja vaatteita, pyykkäsin, huolehdimme ihmisten ravitsemuksesta ja lääkehoidosta, siistin asuntoja, petasin puhtaaksi, seurustelin, väittelin ja perustelin, mittasin ja punnitsin, kirjasin tapahtumia, soittelin viranomaisille ja omaisille, konsultoin, toimin saattajana ja niin edelleen.

Kaiken konkreettisen toiminnan lisäksi minä jatkuvasti ihmettelin, kyselin ja kyseenalaistin, analysoin, yritin ymmärtää ja hain uusia näkökulmia. Mietin

vanhustenhuollon nykytilaa ja tulevaisuutta. Hahmottelin palvelutaloa suurempia kokonaisuuksia ja myös yksilötason käsitteistöä. Epäilin, joskaan epäilyn metodini ei (kaikkeksi onnekseni) yltänyt Descartesin tasolle.

Tekemisen ja ajattelemisen lisäksi olin läsnä. Tämä oli kenttäjaksoni vaikein osio. Halusin hoitajana ja ihmisenä olla ihmisille läsnä, mutta säilyttää samalla tutkijan reflektion mahdollistavan etäisyyden ihmisiin, asioihin ja ilmiöihin. Läsnäolon ja reflektion yhdistäminen onnistui ainakin kohtuullisesti havaintomuistiinpanojen avulla. Työvuoron aikana olin läsnä ja merkitsin ylös tilanteita pintapuolisesti. Heti työvuoron päätyttyä kirjasin tapahtumista laajemmin havainto- ja kenttäpäiväkirjaan. Näiden merkintöjen kautta pystyn refleктоimaan tapahtunutta vielä tänäkin päivänä. Koska valtaosa kokemuksistani tallentui vain korvien väliselle kovalevyllle, paljon dataa on jo menetetty ikuisiksi ajoiksi. Luotan kuitenkin siihen, että riittävästi dataa on jäljellä ja sähköiseen muotoon varmuuskopioituna tämän tutkimuksen loppuunsaattamiseksi.

Kokeilemani äärimmäisen intensiivinen tutkimusaineiston hankkimisen metodi tuntuu minulle sopivalta. Toivon mukaan pääsen vielä tulevaisuudessakin metodiani työstämään. Filosofiseen analyysiin perustuvien käsitteiden empiirinen testaaminen saattaa tulevaisuudessa yleistyä merkittävästi yhteiskuntafilosofisessa tutkimuksessa (Wolff & De-Shalit 2010). Ensimmäinen oma panokseni tähän diskurssiin on seuraava tutkimustulosluku kokonaisuudessaan.

8 Tutkimustuloksena vanhusväestön toimintamahdollisuudet

Tässä luvussa muunnan aiemmin esittelemäni Nussbaumin keskeisimpien toimintamahdollisuuksien listan erityisesti pitkäaikaishoidossa olevan vanhusväestön toimintamahdollisuuksien listaksi omien kenttäjakson kokemusteni ja havaintomuistiinpanojeni pohjalta. Nostan mukaan myös yleisemmän tason esimerkkejä vanhusväestön toimintamahdollisuuksien arvioimiseksi ja muun väestön toimintamahdollisuuksiin vertailemiseksi. Lisään listalle uusia toimintamahdollisuuksia oman vanhustenhoitokokemukseni pohjalta. Listaani voi pitää paitsi alustavana vanhusväestön keskeisten toimintamahdollisuuksien kartoituksena, myös apuvälineenä vanhustenhuollon yleisten päämäärien pohdinnassa. Listani kautta osallistun myös keskusteluun siitä, millaista on elämisen arvoinen elämä vanhuusiässä. Oman listani ja Nussbaumin listan vertailemiseksi lisään Nussbaumin muotoilun alaviitteeksi molemmilta löytyvien toimintamahdollisuuksien kohdalla.

8.1 Elämisen arvoinen elämä¹ ja oikeus kuolemaan

Jokaisella vanhuksella pitää olla mahdollisuus hoitotestamentin (hoitotahto) laatimiseen viimeistään siinä vaiheessa, kun hän muuttaa kotoa pitkäaikaishoitoon. Vielä parempi olisi, jos hoitotestamentin tekeminen lisättäisiin parhaillaan eduskunnan käsittelyssä olevaan vanhuspalvelulakiin (”Luonnos laiksi iäkkään henkilön sosiaali- ja terveystalvelujen saannin turvaamisesta”. Sosiaali- ja terveysministeriön verkkosivusto 21.6.2012). Käytännössä hoitotahdon kartoitus voitaisiin määrätä tehtäväksi lakiluonnoksessa olevan palvelutarpeen arvioinnin yhteydessä. Hoitotestamentin tekeminen ei luonnollisestikaan olisi pakollista, ainoastaan sen ehdottaminen. Tarkoituksena on, että vanhus ennen mahdollista kognitiivisen toimintakyvyn laskua itse määrittää itselleen elämisen arvoisen elämän kriteerit. Hoitotestamentissa voi määrätä esimerkiksi elvytyskiellosta ja luonnollisen kuoleman sallimisesta. Sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE julkaisi joulukuussa 2011 varovaisen myönteisen kannanoton eutanasiaa koskien (”Lausunnot ja kannanotot 2011”. Etenen verkkosivusto 5.1.2012). Lausunnossa aivan oikein painotetaan, että eutanasia ei voi tulla kyseeseen muistihäiriöisten tai muutoin kognitiivisesti heikentyneiden potilaiden kohdalla, eikä se koskaan voi olla ratkaisu

¹ *Elämä*. Ihmisillä on mahdollisuus elää inhimillisesti normaalimittainen elämä; ilman ennenaikaista kuolemaa, niin kauan kuin elämä tuntuu elämisen arvoiselta.

geriatrian tai pitkäaikaishoidon ongelmiin. Ajoissa tehty hoitotestamentti on mielestäni kuitenkin tärkeä pitkäaikaishoidossa olevien oman oikeusturvan kannalta. Hyvän elämän mahdollisuuteen liittyy mielestäni myös mahdollisuus hyvään kuolemaan. Eutanasiakeskustelua herätellään jälleen. Vanhusväestön oikeuksista kiinnostuneiden tahojen on syytä olla alusta asti keskusteluissa mukana. Yle uutisoi 22.2.2012 eutanasiakeskustelun jo alkaneen Etenen lausunnon pohjalta. Saattohoitoon erikoistuneen Terhokodin johtaja LL Juha Hänninen avasi keskustelun puhumalla eutanasian sallimisesta joidenkin harvojen, lääketieteelliseen hoitoon reagoimattomien potilaiden kohdalla. Lääkäriliitto vastasi jyrkän kielteisellä kannalla. Loppukeväällä 2012 keskustelu siirtyi jo eduskuntapuolueiden välille. Eutanasian puolustajiksi ilmoittautuivat Vihreät, vastustajiksi Kristillisdemokraatit ja Perussuomalaisten ”katolinen siipi” eli puheenjohtaja Soini. Keskustelu on joka tapauksessa avattu.

Oman kokemukseni mukaan erilaisten hoitotahtojen tekeminen on jo nyt yleistymään päin. Kenttäjaksopaikassani elvytyskieltopäätös oli jo lähes puolella asukkaista. Voisiko ihminen hoitotahdossaan määrätä eutanasian suoritettavaksi sen jälkeen, kun objektiivisesti arvioiden hänen itsensä määrittämät elämisen arvoisen elämän kriteerit eivät enää hänen kohdallaan täyty? Kysymys on vaikea, mutta todellakin pohtimisen arvoinen.

Oman arvioni mukaan kuolemiseen suhtautuminen on viime vuosina muuttunut vanhusten pitkäaikaishoidossa. Aiemmin lähes poikkeuksetta kuoleman todennäköinen läheisyys tarkoitti ihmisen siirtoa sairaalaan tai terveyskeskukseen. Kuolema oli hyvin institutionalisoitu tapahtuma tai ilmiö. Nykyisin yhä useammassa pitkäaikaishoidon paikassa periaatteena on loppuun eli kuolemaan saakka hoitaminen. Osaltaan tähän on varmasti vaikuttanut lisääntynyt elvytyskieltojen ja muiden hoitotahtojen määrä. Ihmisiä ei enää entiseen malliin siirretä pitkäaikaishoidosta terveydenhuollon puolelle pidettäväksi hengissä ”keinolla millä hyvänsä”. Toisaalta määrätietoinen laitoshoidon purkaminen on vähentänyt vanhusten määrää esimerkiksi terveyskeskusten vuodeosastoilla ja terveyskeskussairaaloissa. Kehitys on johtamassa kuoleman arkipäiväistymiseen pitkäaikaishoidossa. Palvelutalossa, jossa tällä hetkellä teen lähihoitajakeikkaa, kuoli tammi-maaliskuussa 2012 neljä asukasta omissa vuoteissaan. Kuoleman tietynlaisen arkipäiväistymisen voi nähdä myönteisenä ilmiönä. Kuolema on elämän luonnollinen osa. Uskoakseni useimmat vanhukset ymmärtävät tämän oikein hyvin. En puhuisi kuolemaan

alistumisesta vaan valmistautumisesta, ja valmistautumista helpottaa kuoleman ”muutto” sairaaloista palvelutaloihin. Ote havaintopäiväkirjasta 23.6.2011:

”Elämäänsä kyllästynyt asukas valitti taas suureen ääneen sitä, että haluaisi kuolla, mutta miksi ei täältä pääse pois. Ei uskalla sanojensa mukaan itsemurhaakaan tehdä. Eräs miesasukas sanoi myös joutavansa jo kuolemaan. Vastaukseni oli kysymys: Joko tuntuu riittävän tätä lajia? En halua alkaa kauhistelemaan tai ihmettelemään asukkaiden kuolemapuheita. Ne ovat mielestäni varsin luonnollisia ikä ja ympäristö huomioon ottaen”.

Myös omaisille vanhuksen kuoleminen pitkäaikaisessa, tutussa hoitopaikassa tuttujen hoitajien läsnä ollessa on varmaankin helpompaa. Hoitajilta kuoleman yleistyminen työpaikalla vaatii sekä ammatillisuutta että inhimillisyyttä. Hoitajakoulutuksessa kuoleman kohtaamisesta on varmasti syytä puhua nykyistä enemmän.

8.2 Terveys²

Vanhuus ei ole sairaus, mutta vanhuuteen liittyy monenlaista terveydentilan ja toimintakyvyn heikentymistä. Toimintamahdollisuusteoria tunnistaa ja tunnustaa tästä seikasta johtuvan kompensatiotarpeen perustelluksi. Heikentynyt terveydentila aiheuttaa ihmiselle taloudellisia kustannuksia. Pitkäaikaishoidon asukasmaksujen tarkistaminen ja yhdenmukaistaminen on varmasti paikallaan, samoin maksujen sisältöjen uudelleen miettiminen.

Luvussa kolme valotin Norman Danielsin ajatuksia terveyden merkityksestä ihmisen kaikkien elämänpäämäärien toteutumisen kannalta. Siksi terveyserojen kaventaminen on keskeinen tasa-arvotekijä. Suomessa sosioekonomiset terveyserot ovat Terveyden- ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) mukaan suuret verrattuna muuhun Eurooppaan (”Sosiaaliryhmien välillä on terveyseroja”. THL: n verkkosivusto. 10.1.2012). Esimerkiksi toimihenkilömies elää keskimäärin 7–8 vuotta pidempään kuin työntekijämies. Eliniän odotteessa on suuria eroja myös alueellisesti ja sukupuolten välillä. Naisten osuus vanhusten pitkäaikaishoidossa onkin selvästi miehiä suurempi. Omassa tutkimuskohteessani suhdeluku oli naisille 28:7. Useat valtakunnalliset toimijat ovat

² *Terveys*. Ihmisillä on mahdollisuus hyvään terveyteen, lisääntymiskykyyn, riittävään ravintoon ja asiaankuuluvaan suojaan.

aloittaneet yhteishankkeen Terveys 2015 terveysterojen kaventamiseksi Suomessa (mainittu sivusto).

8.2.1 Lääkehoito

Etenen raportin (Etene 2008, 9) mukaan kotona asuvilla vanhuksilla on jatkuvassa käytössä keskimäärin 4–5 lääkevalmistetta. Laitoksissa asuvilla vanhuksilla lääkkeitä on 8–10. Kuopio 75+ tutkimuksen (Kivelä & Räihä 2007, 3) mukaan laitoshoidossa olevien vanhusten käytössä olevien lääkkeiden määrä oli vuonna 1998 keskimäärin 7,5, vuonna 2003 jo 10,9. Vanhuksen muuttaessa pitkäaikaishoitoon hänen lääkityksensä on syytä käydä tarkasti läpi geriatrian erikoislääkärin kanssa päällekkäisyyksien ja haittavaikutusten eliminoimiseksi. Kokonaislääkitys on syytä tarkistaa säännöllisin väliajoin. Geriatrian erikoislääkärin asiantuntemus on välttämätön, sillä vanhuksen elimistö käsittelee ja kuljettaa lääkeaineita nuoremmasta väestöstä poikkeavalla tavalla vanhuuden fysiologisten muutosten vuoksi (Kivelä & Räihä 2007, Nurminen 2010). Lääkevaikutuksien jatkuvan seurannan merkitys korostuu ikääntyneillä, sillä lääketutkimukset poikkeuksetta tehdään nuoremmilla ihmisillä. Psykyen lääkkeillä ei saa korvata henkilökunnan määrää tai laatua.

Olen kuullut useammalta eri palvelutalojen sairaanhoitajalta, että kuuriluontoisiksi tarkoitettut lääkkeet jäävät vanhusten kohdalla helposti pysyviksi, ellei lääkehoidon kestoa selvästi rajoiteta jo lääkettä määrättäessä. Hyvästä esimerkistä käyvät tulehduskipulääkkeet, joita vanhukset paljon muuta väestöä runsaammin käyttävät. Esimerkiksi lääkärin johonkin tiettyyn kipuun määräämä särkylääke jää helposti pysyvästi lääkelistalle. Resurssien pitäisi olla sellaiset, että lääkäri aina ikääntyneen potilaan kohdalla tarkistaa kokonaislääkityksen. Peiliin voivat katsoa myös pitkäaikaishoidon sairaanhoitajat ja me lähihoitajat. Meilläkin on lupa ihmetellä merkillisyyksiä asiakkaitten lääkelistoissa. Varsinkin tarvittaessa otettavien lääkkeiden käyttöä voi asiantunteva hoitohenkilökunta vähentää pientä vaivaa näkemällä. Kenttäjaksopaikassani eräs rouva jätti ahdistukseen tarvittaessa määrätyn lääkkeen usein kokonaan ottamatta, kun hoitajilla oli aikaa jutella hetki hänen kanssaan tai käydä pienellä kävelyllä. Ote havaintopäiväkirjasta 15.6.2012:

”Eräs psykoasukas kertoi minulle paljon olostaan ja tuntemuksistaan. Aiemmin oli ollut hyvin pahalla päällä, mutta minun käydessäni jutteli hyvin

asiallisesti ja kertoi tarkasti oman näkemyksensä terveysongelmistaan. Kiitti, kun sai keventää sydäntään”.

Tutkimuskohteessani lääkäri kävi talossa viikoittain. Me lähihoitajat ilmoitimme sairaanhoitajalle asukkaiden toiveista lääkärin suhteen ja tietysti myös omista asukkaiden terveydentilaan liittyvistä havainnoistamme. Käsittelimme tällaisia asioita yhdessä raporteilla vuoronvaihtojen yhteydessä ja sairaanhoitaja vei viestiä ajatuksistamme lääkärille. Talon lääkäriellä oli geriatria erityisosaamista.

Lääkehuolto toimi siten, että asukkailla oli tilisopimus tiettyyn apteekkiin, josta lääkkeet toimitettiin palvelutaloon tilausten perusteella. Reseptilääkkeiden tilaamisen hoiti sairaanhoitaja, joka myös jakoi lääkkeet asukkaiden dosetteihin. Me lähihoitajat annoimme lääkkeet doseteista asukkaille lääkärin määrääminä aikoina. Lääkkeitä dosetista ottaessamme vertasimme aina lääkkeiden määrää asukkaan lääkelistaan sairaanhoitajan lääkkeenjaon oikeellisuuden varmistamiseksi. Käsikauppalääkkeitä ja esimerkiksi kosteusvoiteita tilasimme apteekista me lähihoitajat asukkaiden tarpeiden mukaan.

Oikeudenmukaiseen lääkehoitoon kuuluu tietysti myös toimiva lääkekorvausjärjestelmä. Lääkärin tarpeelliseksi katsoman lääkkeen pitää olla potilaan saatavilla hänen varallisuudestaan riippumatta.

8.2.2 Ravitsemus

On syytä huomata, että vaikka vanhan ihmisen energiaravintoaineiden tarve pienenee, suojaravintoaineiden tarve pysyy ennallaan. Riittävä suojaravintoaineiden saanti on tärkeää terveyden ylläpitämisen kannalta. Pitkäaikaishoidossa minua ei niinkään huolestuta asiakkaille tarjottavan ravinnon laatu tai määrä, vaan henkilökunnan määrän riittävyys ruokailutilanteissa. Olen itsekin kokenut lähihoitajana työtehtävien määrän ja henkilökunnan määrän kohtaamattomuudesta syntyvää painetta. Ruokailutilanteen rauhallisuus viestii mielestäni ennen kaikkea asiakkaiden arvostamisesta. Kiireisessä ruokailutilanteessa ruokailussa apua tarvitsevat voivat tulla ajan mittaan aliravituiksi. Myös ”terveysterrori” on mielestäni vanhusväestön osalta turhaa. Toisille laitoksissa asuville vanhuksille saattaa kerman lisääminen kahviin tai kulutusmaidon nauttiminen aterialla olla elämänlaatua lisäävä tekijä. Ruokalistaaja suunniteltaessa vanhusväestön makutottumukset

on syytä ottaa huomioon. Olen lukuisia kertoja ollut todistamassa pizzojen ja paellojen päätymistä biojäteastioihin.

Tutkimuskohteessani ruoka toimitettiin valmiina yksityiseltä keskuskeittiöltä, jolta ruokaa toimitetaan monenlaisille asiakkaille päiväkotilapsista vanhuksiin. Ruokien ”ikäryhmäperusteinen” räätälöinti on tällöin käytännössä mahdotonta. Paikoissa, joissa ruoka valmistetaan talon omassa keittiössä, voidaan asiakasryhmän erityislaatu paremmin huomioida. Tutkimuskohteessani ruoka oli joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta varsin hyvälaatuista. Olen aiemmin työskennellyt myös paikassa, jossa ruokatarjottimen asettaminen asukkaan eteen joskus suorastaan hävetti ruoan ulkonäöllisen epämääräisyyden vuoksi.

Kenttätutkimuspaikassani asukkaiden erityisruokavaliot joutuivat uudelleenarvioinnin kohteeksi tutkimusjaksoni aikana. Mediasta olen saanut käsityksen, että näin on tapahtunut valtakunnallisestikin kaikissa ruokaa tarjoavissa julkisissa organisaatioissa päiväkodeista ja kouluista vammais- ja vanhuspalveluihin. Tavallista ruokaa kalliimpien erityisruokavalioiden perusteet on tarkistettu ja ”turhia”, mieltymyksiin liittyviä erityisruokavaliota on purettu. Meilläkin erään asukkaan ruokakortista poistui ”ei kalaa” merkintä, koska kalan syömiselle ei ollut lääketieteellistä tai vakaumuksellista estettä. Erään asukkaan ruokavaliota vaihtui laktoosittomasta tavalliseen, koska laktoosittomalle ruokavaliolle ei löytynyt lääkärin määräystä. Täysin yksilölliset ruokalistat laitoksissa ovat tietysti käytännön syistä pelkkää utopiaa, mutta joitakin yleisiä suosikkiruokia voisi listoilla useammin kierrättää.

Yksi ruokailuihin liittyvä epäkohta tutkimuskohteessani oli ilmeinen. Uuden asukkaan muuttaessa taloon hänelle käytännössä väkisin myytiin koko ateriapaketti. Siihen kuuluvat aamiainen, lounas, päiväkahvi, päivällinen ja iltapala. Mikäli asukas haluaa vain yhden lämpimän ruoan päivässä ja esimerkiksi jättää päivällisen väliin, hän kuitenkin maksaa sen ateriapaketissaan. Se ei mielestäni mene oikein. Ymmärrän kyllä, että samana pysyvä ateriapaketti asukkaalla on oltava, jotta oikea määrä ruokaa voidaan aina tilata keskuskeittiöltä. Päivittäin vaihtuva ateriapaketti on käytännössä mahdoton toteuttaa. Ateriapakettimaksun sen sijaan pitäisi olla helposti räätälöitävissä sen mukaan, mitkä ateriat asukas säännöllisesti nauttii.

8.2.3 Asiaankuuluva suoja

Pitkäaikaishoidon on tarjottava asukkailleen terveelliset, turvalliset ja asukkaiden erityistarpeet huomioon ottavat tilat. On syytä ymmärtää, että hoitopaikka on ihmiselle koti. Siellä asutaan. Yhteistiloja tarvitaan monestakin myöhemmin tässä tutkimuksessa ilmenevästä syystä. Kuitenkin asukkaille on turvattava myös yksityisyys, oma henkilökohtainen tila. Tämä tavoite on kirjattu sosiaali- ja terveysministeriön antamiin ikäihmisten palveluja koskeviin laatusuosituksiin (Sosiaali- ja terveysministeriö 2008, 41–43). Toki vanhuksella on oltava myös mahdollisuus jakaa huoneensa tai asuntonsa toisen kanssa niin halutessaan.

Tutkimuskohteessani jokaisella asukkaalla oli oma asuntonsa, yksiö keittosyvennyksellä + parveke. Asukkailla oli omat vuokrasopimukset kiinteistön omistajan kanssa, joka siis oli muu taho kuin hoito-organisaatio. Niin kuin jo mainitsin, rakennus oli fyysisesti melko huonosti palvelutalokäyttöön sopiva. Asukkaita oli kolmessa kerroksessa, mutta koko talossa ei ollut yhtään yhteistilaa asukkaille. Sitä löytyi viereisestä päiväkeskusrakennuksesta. Toiseen rakennukseen olisi kuitenkin pitänyt mennä ulkokautta ja iltaisin päiväkeskus oli asukkailta suljettu. Asuinrakennukseen olisi saatu yhteistiloja vain vähentämällä asukaspaikkoja. Lyhyellä matematiikalla se olisi heikentänyt palvelutalon taloudellista tulosta. Käytännössä asukkaat siten olivat yksin omissa asunnoissaan päivällisajan (klo.16) jälkeen, mikäli ulkopuolisia vierailijoita ei käynyt. Fyysisiltä puitteiltaan ko. rakennus olisikin mielestäni paremmin sopinut toimintakykyisempien vanhusten senioritaloksi kuin tehostetun palveluasumisen paikaksi. Myös asuntojen keittiöt olivat tyhjän panttina. Jääkaapeissa tosin säilytettiin iltapaloja, mutta koko kahden kuukauden kenttäjakson aikana yksikään asukas ei käyttänyt keittiötään ruoan valmistukseen tai edes lämmitykseen. Miksipä olisikaan käyttänyt, kun joka tapauksessa maksaa koko ateriapaketin hoitotaholle.

Väestörakenteen ikääntyminen länsimaissa on vauhdittanut erilaisten vanhusväestölle suunnattujen turvalaitteiden kehittämistä ja markkinointia. Turvapuhelimet ja ovihälyttimet ovat Suomessa arkipäivää. Eräässä palvelutalossa, jossa aiemmin työskentelin, oli rakennusvaiheessa asennettu asuntoihin elektroniset turvalattiat. Lattia lähetti kaatumishälytyksen hoitajan puhelimeen, mikäli se rekisteröi painoa tietyn suuruisella

(kaatunut ihminen) pinta-alalla. Etenen raportissa (2008, 8) sanotaankin, että tekniset laitteet voivat parantaa ja helpottaa merkittävästi vanhuksen seuranta- ja hoitoa. Tunnustan eettisten hälytyskellojen alkaneen soimaan takaraivossani, kun Yle kesäkuussa 2012 uutisoi vanhusten jumppatuokioita ohjaavasta robotista. Teknologia ei kuitenkaan voi korvata inhimillistä huolenpitoa.

Tutkimuskohteessani kaikilla asukkailla oli turvapuhelimet eli nappia painamalla he saivat puheytteen hoitajiin kaikkina vuorokauden aikoina. Aivan kaikki eivät tosin enää osanneet turvapuhelinta käyttää. Monien asukkaiden ovissa oli päälle ja pois kytkettävä ovihälytys, josta oven avautuessa tuli ilmoitus hoitajan puhelimeen. Jokaisessa kerroksessa oli yksi koko käytävää kuvaava turvakamera, josta kuva tuli päiväkeskusrakennuksen erääseen toimistohuoneeseen, jossa tosin oli ihminen paikalla pääsääntöisesti vain virka-aikaan. Huoneistoissa oli savuhälyttimet ja helioihin oli mahdollista asentaa turva-ajastin. Turvajärjestelyistä huolimatta talo oli huonosti sopiva muistisairaiden hoitopaikaksi, sillä ulko-ovesta pääsi ulos mihin vuorokauden aikaan tahansa. Jos esimerkiksi ovihälytys on unohtunut ei-hälyttävään asentoon ja sattumalta hoitaja ei kävele asukasta vastaan, hän saattaa kävellä tiehensä kenenkään huomaamatta. Näin kävi kerran tutkimusjaksoni aikana. Poliisi palautti palvelutaloon kaupungilla eksyneen oloisena kulkeneen asukkaamme. Lähiympäristöstä etsimme useinkin erästä psykogeriatrasta asukasta. Juuri kulunvalvonnan vaikeuden vuoksi rakennus olisi mielestäni paremmin sopinut somaattisista ongelmista kärsivien vanhusten asuinpaikaksi.

On huomattava, että tekniikka varsinkin vanhusten kohdalla paitsi helpottaa elämää, voi myös johtaa syrjäytymiseen. Näin on varsinkin tietotekniikan kohdalla. Yhä suurempi osa yhteiskunnan palveluista on siirtynyt tai siirtymässä jonkin tietoteknisen sovelluksen taakse. Vanhimmat nykyisistä vanhuksista ovat erityisen haavoittuvaisia, sillä he eivät työelämässään vielä tarvitse tietotekniikkaa. Suurten ikäluokkien vanhetessa tilanne siltä osin on jo parempi. Yle uutisoi viikolla 1/2012, että kaikissa Suomen kunnissa ei enää ole ainuttakaan käteisnostoautomaattia. Pankkikonttorien aukioloaikoja on samalla lyhennetty. Viikolla 2/2012 Yle uutisoi, että kaikki yritykset eivät enää halua hyväksyä käteistä maksuvälineenä, koska käteisen käyttö vaatii suuria pohjakassoja, mikä puolestaan lisää turvallisuusriskiä. Käteisen käsittely on myös bittien käsittelyä kalliimpaa. Loppuvuoden 2011 talvimyrskyt laajoine sähkökatkoineen osoittivat sähköstä riippuvaisten järjestelmien haavoittuvuuden tietoteknistyvässä yhteiskunnassamme. Käteiskaupan pitää mielestäni

aina olla mahdollista jo ihmisten perusturvallisuuden vuoksi. Maksamisen tietoteknistyminen on vain yksi osa suurempaa ilmiötä. On pidettävä huolta siitä, että teknistyvä infrastruktuuri itsessään ei ”vammauta” kansalaisia eli yhteiskunnassa toimimisen pitää onnistua myös ilman tietoteknistä osaamista. Tästä rawlsilaiset ja toimintamahdollisuusteoreetikot ovat varmaankin samaa mieltä. Luvussa kolme Thomas Poggen mukaan infrastruktuurista johtuva vajaakykyisyys oli yhteiskunnan kompensoitava. Toimintamahdollisuusteoreetikoille tämä on muutenkin itsestään selvää.

8.3 Vapaa liikkuvuus ja ruumiillinen koskemattomuus³

Fyysisen toimintakyvyn heikentyessäkin vanhuksilla on oltava aito mahdollisuus liikkua paikasta toiseen. Avainasemassa liikkuvuuden varmistamiseksi pitkäaikaishoidon asiakkaille ovat henkilökunnan riittävyys ja yhteiskunnan tukipalvelut. Käytännössä tämä tarkoittaa, että saattajan järjestyminen pitkäaikaishoidon puolesta ei saa olla henkilökuntamitoituksesta kiinni ja vanhukset saavat riittävästi yhteiskunnan korvaamia, heidän toimintakykynsä huomioivia kuljetuksia. Liikkuvuutta voidaan varmasti parantaa ja tehdä edullisemmaksi esimerkiksi suunnittelemalla kimppakyytejä ja hyödyntämällä vapaaehtoistyöntekijöiden ja omaisten panosta. Yhdyskuntasuunnittelulla, kaavoituksella ja järjen käytöllä on tulevaisuudessa mahdollista vaikuttaa vanhusten liikkuvuuteen.

Suomessa yksi ihmisten liikkuvuuteen liittyvä keskeinen toimintamahdollisuus on uhattuna. Nimittäin aito mahdollisuus valita asuinpaikkansa. Kuntakokojen kasvattamiseen on kova paine valtiovallan taholta. Suuria kuntia pidetään pieniin verrattuna kustannustehokkaina ja niiden uskotaan paremmin turvaavan kansalaisten peruspalvelut. Vaarana kuitenkin on, että palvelut keskittyvät kuntakeskuksiin ja suurten kuntien reuna-alueet näivettyvät. Arki hankaloituu huomattavasti, jos käytössä ei ole omaa autoa, niin kuin tilanne vanhimman väestön kohdalla usein on. Kuntaministeri Virkkusen ajama kuntauudistus voi toteutuessaan pakottaa ison joukon ihmisiä muuttamaan kasvukeskuksiin. Kuntauudistus sotii sekä Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa että toimintamahdollisuusteoriaa vastaan. Edellisessä oikeus valita asuinpaikkansa kuuluu ihmisen perusoikeuksiin (ensisijaisiin sosiaalisiin hyviin). Jälkimmäisen mukaan ihmisillä

³ *Ruumiillinen koskemattomuus.* Ihmisillä on aito mahdollisuus liikkumiseen paikasta toiseen; ihmiset ovat turvassa väkivallalta mukaan lukien seksuaalinen väkivalta ja perheväkivalta. Ihmisillä on mahdollisuus toteuttaa seksuaalisuuttaan ja he voivat itse päättää lisääntymiseen kuuluvista asioista.

on oltava aito mahdollisuus pyrkiä arvostamiinsa elämänpäämääriin. Asuinympäristön valinta on siinä prosessissa keskeinen tekijä.

Pitkäaikaishoidossa olevat vanhuksat ovat kotona asuviin verrattuna paremmassa turvassa fyysiseltä väkivallalta, sillä väkivaltaan tai sen uhkaan puututaan nopeasti hoitopaikoissa. Suurimmassa osassa hoitopaikoista on henkilökuntaa paikalla ympäri vuorokauden ja ne ovat myös kameravalvonnan piirissä ja usein kulunvalvontalaitteiden takana. Asukkaiden suojelemiseksi muistisairaat asukkaat eivät useinkaan pääse sisätiloista ulos ilman saattajaa. Tällainen käytäntö saattaa tuntua perusoikeuksien loukkaukselta, mutta on mielestäni toisinaan välttämätön paha ihmisen terveyden ja turvallisuuden suojelemiseksi. Aiemmin mainitsemalleni palvelutalosta kenttäjaksolla ”karanneelle” asukkaalle olisi toisissa olosuhteissa voinut käydä huonosti. Voin kokemuksesta kertoa, että ei ole hoitajana mieltä ylentävää kuunnella asukkaiden aiheellista valitusta esimerkiksi siitä, ettei kesäiltana pääse ulos istumaan, kun ryhmäkodin ainoa hoitaja ei voi jättää sisälle jääviä valvomatta. Tällekin ongelmalle varmasti voisi tehdä jotakin resurssoisuudella, vapaaehtoisten ja omaisten avustuksella ja rakentamalla helposti valvottavia ulkoilualueita.

Julkisuudessa keskusteltiin syksyllä 2011 vanhusten sitomisista ja ylilääkitsemisistä hoitopaikoissa. Hoitajana en missään tapauksessa voisi hyväksyä vanhuksen ”harmittomaksi” rauhoittamista lääkkeillä vain henkilökunnan riittämättömyyden vuoksi. Olen kyllä osallistunut lääkkeillä rauhoittamisoperaatioon saadakseni ihmisen hoitotoimenpiteeseen, joka sekin jo tuntui hurjalta. Vuoteeseen sitomista olen nähnyt kahdesti. Toisessa tapauksessa sitomisen syy oli siinä, että ihminen oli väärässä hoitopaikassa. Hän oli arvaamaton ja väkivaltainen ja siksi vuoteeseen sidottu oman turvallisuutensa ja toisten turvallisuuden tähden. Toisessa tapauksessa ihminen oli sairautensa vuoksi holtiton fyysisten liikkeidensä suhteen eli ei kyennyt kontrolloimaan liikettään ollenkaan. Ihminen oli pidettävä aloillaan oman turvallisuutensa vuoksi. Vuoteeseen sitominen tapahtuu aina laitoksen johtajan esityksestä ja hoitavan lääkärin suostumuksella ja sidotun ihmisen kunto on tarkistettava tietyin väliajoin. Julkisuudessa annettuun kuvaan verrattuna pakkotoimenpiteet ovat mielestäni harvinaisia. Ruumiillinen koskemattomuus voidaan sivuuttaa vain ihmisen omaan tai toisten turvallisuuteen liittyvillä painavilla syillä.

Ruumiilliseen koskemattomuuteen Nussbaum liittää myös seksuaalisuuden. Seksuaalisuus ei vanhetessa häviä mihinkään, usein sen ilmaiseminen vain muuttaa muotoaan. Olen työssäni tavannut myös vanhuksia, joiden seksuaalisuus on ylikorostunut, kun sosiaaliset estot ovat hävinneet kognitiivisen toimintakyvyn laskun myötä. Seksuaalisuus on ihmiselle usein arka paikka, ja vanhuutta ja seksuaalisuutta voi olla vaikea sijoittaa edes samaan lauseeseen. Seksuaalisuus ja sukupuoliuus ovat kuitenkin identiteettimme kannalta mielestäni olennaisia asioita. Vanhusten sukupuoliuutta voi laitoksissa tukea esimerkiksi kiinnittämällä huomiota vaatetukseen, kampaukseen, kosmetiikkaan ja koko habitukseen. Ei seksuaalisuus häviä pitkäaikaishoitoon siirtyessä. Päinvastoin se voi saada piristysruiskeen, mikäli yksin kotona asunut vanhus muuttaa asumaan miehistä ja naisista koostuvaan yhteisöön. Useimmiten naiset ovat naisia ja miehet ovat poikia vielä vanhoinakin.

8.4 Aistit, mielikuvitus ja ajattelu⁴

Vanhuksilla pitää olla mahdollisuus aistien ja mielikuvituksen käyttöön sekä ajattelun monipuoliseen harjaannuttamiseen. En usko Aristoteleen tavoin, että aikuiseksi ehtinyt ihminen olisi missään suhteessa ”koulutuskelvoton” (Aristoteles 1981, III,1114a21 – 22). Palvelutalossa, jossa gradututkimustani tein, oli päiväkeskus. Päiväkeskukset ovat useimmiten ikääntyneiden palvelutalojen yhteydessä olevia tiloja, joissa sekä talon asukkaat että lähialueella kotonaan asuvat vanhuset voivat osallistua erilaisiin virkistystoimintoihin. Ko. palvelutalossa päiväkeskuksessa oli omat työntekijänsä, mikä mielestäni onkin päiväkeskuksen järkevän toiminnan kannalta ehdoton edellytys. Omasta kokemuksesta voin sanoa, että mikäli vanhusten viriketoiminta palvelutalossa jätetään hoitohenkilökunnan vastuulle, se rajoittuu käytännössä television katseluun. Syyt ovat ammattitaidollisia, asenteellisia ja resurssien pienuuteen liittyviä.

Hoitajia ei ole koulutettu ohjaamaan virkistystoimintaa. Ryhmän edessä toimiminen voi olla ihmiselle vaikeaa myös luonteesta johtuen. Toisaalta tiedän joidenkin hoitajien

⁴ *Aistit, mielikuvitus ja ajattelu.* Ihmisillä on mahdollisuus käyttää aistejaan, kuvitella, ajatella ja järkeillä. Näiden inhimillisten kykyjen kehittämiseksi ihmisillä on oltava mahdollisuus koulutukseen, joka sisältää ainakin lukutaidon ja matematiikan perushallinnan. Ihmisillä on mahdollisuus harjoittaa mielikuvitustaan ja ajatteluaan haluamallaan tavalla, työssä ja muissa yhteyksissä. Ihmisillä on mahdollisuus ilmaista poliittisia, taiteellisia ja uskonnollisia näkemyksiään. Ihmisillä on mahdollisuus miellyttäviin kokemuksiin ja hyödyttömän kivun välttämiseen.

ajattelevan, ettei virkistystoiminnan ohjaaminen kuulu heidän ”oikeaan” hoitotyöhönsä. Useimmiten hoitajien vastuulle jätetty virkistystoiminta kaatuu ajanpuutteeseen. Syy on siinä, että hoitaja/hoidettava- suhde on mitoitettu siten, että hoitajien aika kuluu perushoitotyöhön. Sosiaali- ja terveysministeriön antama henkilöstömitoituksen vähimmäissuositus ympärivuorokautisessa hoidossa on 0,5–0,6 hoitajaa asukasta kohden. Hyvä taso olisi 0,7–0,8 (stm. 2008, 36). Omassa tutkimuskohteessani mitoitus oli 0,43 vuoden 2010 valvontakäynnin aikana. Riitta Räsänen elokuussa 2011 hyväksytty väitöskirja sisältää mielenkiintoisia tutkimustuloksia henkilömitoitukseen liittyen. Henkilöstön määrän kasvu ei välttämättä korreloikaan positiivisesti asukasviihtyvyyden kanssa. Räsänen tutkimuksessa parhaiten viihdyttiinkin hoitolaitoksissa, joissa henkilökuntaa oli suhteellisen vähän. Myös esimiestyöllä on Räsänen tutkimuksen mukaan suuri merkitys laitosten ilmapiiriin pitkäaikaishoidossa. (Räsänen 2011, 167–177, 181–184.)

Tällä hetkellä (elokuussa 2012) kunnallisvaalien lähestyessä käydään julkisuudessa kiivasta keskustelua vanhuspalvelulakiin mahdollisesti kirjattavasta vanhusten laitoshuollon henkilökunnan vähimmäismäärästä ja lakiin kirjaamisen tarpeellisuudesta. Peruspalveluministeri Guzenina-Richardson (SDP) on esittänyt lakiin kirjattavaksi minimiksi 0,7 hoitajaa asiakasta kohden. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeri Risikko (KOK) jättäisi lakiin kirjaamisen väliin, koska se hänen mielestään siirtää vanhustenhuollon painopisteen kotihoidosta laitoshuoltoon. Risikon argumentti on olkinukke, sillä vanhuspalvelulaissa korostetaan kotiin annettavien palvelujen ensisijaisuutta. Lakiin kirjattava henkilöstöminimi ei kuitenkaan ole yksiselitteisesti hyvä tai huono asia. Esimerkiksi tutkimuskohteessani se lisäisi henkilökunnan määrää, millä voisi olla positiivisia vaikutuksia sekä asukas- että työviihtyvyyteen (vrt. Räsänen 2011). Toisaalta se voisi nostaa painetta kunnallisveron korotukseen tai ajaa Risikon pelkäämään kotihoidon kurjistumiseen. Lisäksi on olemassa varteenotettava riski, että lakiin kirjatusta minimistä tulee samalla käytännössä myös maksimi eli hoitolaitoskohtainen tarve sivuutetaan jatkossa kokonaan. Lisäksi on kannettu huolta siitä, ettei koulutettua hoitohenkilökuntaa Suomesta löydy sellaista määrää, minkä lakimuutos edellyttäisi. Ainakin minulle on epäselvää myös se, ketkä kaikki kussakin laitoksessa lasketaan henkilökuntavahvuuteen.

Rawlsilaisittain ajateltuna lakiin kirjattava minimi on oikeudenmukaisuutta. Jokaisessa hoitolaitoksessa pitää olla 0,7 hoitajaa asukasta kohden. Se on resurssien tasajakoa. Toisaalta eroperiaatteen mukaan toisessa hoitolaitoksessa mitoitus voisi olla 0,8 ja toisessa 0,6, mikäli tällainen jako parantaa asukkaiden asemaa jälkimmäisessä hoitopaikassa ja jälkimmäisen asukkailla on mahdollisuus hakeutua asumaan edelliseen. Nussbaumilaisittain ajateltuna 0,7 hoitajaa asukasta kohden olisi kynnyksen, jonka alapuolella hoitajamitoituksen pienuus estää asukkaiden toimintamahdollisuuksien toteutumista. Minulle on jäänyt epäselväksi, kuka ja millä perusteella tässä tapauksessa on määritellyt kynnyksen. Mikäli vanhuspalvelulain *henki* toteutuu, se on mielestäni hyvin toimintamahdellisuusteoreettinen. 0,7 on nimenomaan minimi, ja todellisen (suuremman) henkilöstömitoituksen määrää hoitolaitoksissa asuvien hoidon tarve.

Tutkimukseni kenttäjaksolla heinäkuussa 2011 henkilöstömitoituksen tavoitteista jäätin palvelutalossa auttamattomasti. Syynä olivat työntekijöiden sairauslomat yhdistettynä erittäin huonoon sijaistilanteeseen. Pahimman kahden viikon aikana lähes joka päivä joku työntekijöistä teki tuplavuoron, mutta silti hoitajia oli liian vähän. Hyvästä hoidosta ei silloin voinut puhua, perushoito saatiin jotenkin tehtyä. Voin antaa yhden esimerkin henkilöstömitoituksesta pahimmillaan. Eräänä perjantaina meitä oli aamuvuorossa kolme ihmistä hoitamassa 35:a asukasta. Meistä kolmesta vain minulla oli ammattitutkinto. Toinen kollegani oli (onneksi erittäin pätevä) lähihoitajaopiskelija. Toinen oli hoitajakokemusta omaamaton talon tekstiilihuoltaja, joka ei osallistunut varsinaisiin hoitotoimiin. Välttämättömät työt saatiin tehtyä, jokin odottamaton tapahtuma (esimerkiksi asukkaan sairauskohtaus) olisi voinut aiheuttaa katastrofin. Tilanne oli yllättävä, mutta tällaisiin yllätyksiin on kyettävä valmistautumaan paremmin esimerkiksi kehittämällä ja ottamalla käyttöön tehokkaampia varahenkilöjärjestelyjä. Otteita havaintopäiväkirjasta:

13.6.2011:

”Kuulin päiväkeskusohjaajalta, että ympäri kuntaa on pulaa sijaisista. Rekrutin kautta ei sijaisia ole tarjolla. Kummallista, kun ajatellaan, että lähihoitajia valmistuu jatkuvasti melko paljon. Eikö vanhustenhoito suuntautumisvaihtoehtona kiinnosta opiskelijoita? Mitäs tulevaisuudessa tehdään?”.

24.6.2011:

”Iltavuoro tehtiin yhden hoitajan vajauksella. Turvapalvelun väki teki 1. kerroksen. Hyvin kuitenkin sujui. Jouduin torjumaan yhden asukkaan

kosinnan”.

7.7.2011:

”Hoitajien pinnaa kiristää henkilökuntavaje. Palveluohjaaja on lomalla ja hänen töitään tekee yksi hoitajista. Ko. hoitaja on laskettu kerrosvahvuuteen, mutta käytännössä hän ei osallistu hoitotyöhön. On siis oikeasti yhden henkilön vajeus koko ajan. Myös pyykin pesusta huolehtiva henkilö on ollut muutaman päivän poissa. Pyykkituvalalla on jatkuva kaaos. Hoitajat käyvät siellä laittamassa koneita pyörimään ja vaatteita kuivamaan töidensä lomassa (muistaessaan). Eräs asukas, joka olisi halunnut terveystieteiden keskuksen vuodeosastolle (johon lääkäri ei nähnyt tarvetta) virtsaa välillä tahallaan housuihinsa ja kastelee petinsä. Sanoo, ettei pysty menemään vessaan, mutta pystyy kuitenkin tulemaan ruokailuihin ja tupakalle”.

16.7.2011:

”Tänään yksi hoitaja teki taas sairauslomien vuoksi tuplavuoron, huomenna sen tekee kaksi. Tällä viikolla on siis viisi tuplavuoroa. Se kustautuu myöhemmin, kun tuplavuoroista on annettava yksi vapaapäivä eli silloin päiviä tehdään vajaamiehityksellä. Huono tilanne. Maanantaitakin on jo yksi tekijä pois. Vajaalla miehityksellä perushoito tulee kyllä tehtyä, mutta ei-välttämättömästä on tingittävä. Emme voi antaa aikaa asukkaille niin paljon kuin haluaisimme. Hoidon laatu kärsii”.

Lääkkeeksi viriketoimintaongelmaan voisi tarjota samaa kuin niin moneen muuhunkin asiaan pitkäaikaishoidossa: hiukan lisää resursseja, parempaa asennetta ja organisoimista, omaisten ja vapaaehtoisten panoksen parempaa hyödyntämistä. Tämän tutkimuksen kirjoittamisen aikaan teen lähihoitajakeikkaa eräessä Pirkanmaalaisessa palvelutalossa, jossa vapaaehtoisten rooli palvelutalon arjessa on suuri ja vapaaehtoiset kokevat olevansa arvostettuja toimijoita vanhustyössä. Jokaisessa paikassa vapaaehtoisia ei valitettavasti osata samalla tavoin arvostaa. Tärkeää olisi myös nykyistä paremmin ottaa viriketoiminnan suunnitteluun ja toteuttamiseen vanhuksiakin mukaan. Vanhuksissa on paljon potentiaalia. He kai parhaiten myös tietävät, millainen tekeminen kiinnostaa. Olen huomannut, että erityisesti miesten on vaikea lähteä virkistystoimintaan mukaan. Eikö joulukorttien tekemisen voisi joskus vaihtaa ventin pelaamiseen? Olen joskus törmännyt sellaiseenkin, että vanhus viettää ruokailujen ulkopuolisen ajan yksin huoneessaan. Eräs perustelu oli sellainen, että yhteiseen toimintaan mukaan lähteminen olisi jollakin tapaa luovuttamista. Tälle asukkaalle palvelutalon tapoihin sopeutuminen olisi merkinnyt itsenäisyydestä luopumista. Hintaa, jonka hän itsenäisyydestään maksoi, oli mielestäni kohtuuton. Tehokkainta ja taloudellisinta hoitoa on aina ennaltaehkäisevä hoito. Vanhusten kognitiivisen toimintakyvyn laskua on järkevää ehkäistä järjestämällä monipuolista,

vanhuksista itsestään mielekkäältä tuntuva toimintaa. Aiemmin esitellyn Aristoteles-tulkintani mukaan rationaalisuus on ihmiselle sekä lopullinen päämäärä että keino siihen pyrkimisessä. Mahdollisuus aistien, mielikuvituksen ja ajattelun monipuoliseen käyttöön on siten hyvin keskeinen toimintamahdollisuus.

8.5 Kiintymyssuhteet⁵

Jokaisella vanhuksella on oltava mahdollisuus pitää yllä kiintymyssuhteita toisiin ihmisiin, eläimiin, tavaroihin, ilmiöihin, aatteisiin ja kaikkeen muuhunkin, mihin me ihmiset kiinnymme. Pitkäaikaishoidossa tilankäyttö ja toiminnot on syytä suunnitella asukkaiden yhdessäoloa tukeviksi. Tila-aikapolut muodostuvat pitkäaikaishoidossa helposti rutiininomaisiksi. Asukkaiden päivät rytmittyvät tarjottavien aterioiden mukaan, muuten ollaan usein omissa oloissaan. Työskentelin kerran muutaman kuukauden juuri valmistuneessa palvelutalossa. Tilat olivat uudet ja toimivat, mutta asukkaiden yhteistilat olivat olemattomat, harrastetiloja ja -välineitä ei ollut ollenkaan. Asuntoja oli kolmessa kerroksessa, joista yhdessäkään ei ollut yhteistä tilaa. Ainoastaan alakerran ruokasalissa oli pieni nurkkaus nojatuoleineen, mutta sekin tila oli lukitun oven takana päivällisajan jälkeen. Kuntien palvelujen tilaajina ja maksajina olisi syytä kiinnittää paljon suurempaa huomiota hinnan ohella myös laatuun. Yksinäisyyttä koetaan varmasti myös pitkäaikaishoidossa. Uskon, että tilaratkaisuihin huomiota kiinnittämällä pitkäaikaishoidon asukkaiden viihtyvyyttä voitaisiin parantaa ja jopa mielialalääkityksen käyttöä voitaisiin vähentää. Se olisi yhteiskunnallemme suuri inhimillinen ja kansantaloudellinen voitto.

Toisinaan palvelutaloissakin syntyy romansseja asukkaiden välille. Mielestäni se on luonnollista ja sallittavaa, mikäli romanssissa selvästi on kyse yhteisestä tahdosta eli ihmiset ovat henkisesti kompetentteja romanssin osapuolia. Miten sitten on muistisairaiden kohdalla? Voiko joku määrittää, milloin ihminen on psyykkisesti tai kognitiivisesti kyvytön rakkaussuhteeseen? Rakkaudessa on mielestäni kyse eräästä inhimillisen olemassaolon keskeisimmästä tunnusmerkistä. Siksi pitkäaikaishoidon asukkaiden rakkaussuhteet on sallittava aina, kun osapuolet ovat henkisen toimintakykynsä puolesta suunnilleen samalla viivalla. Kenttäjaksoni aikana ei palvelutalossa romansseja ollut,

⁵ *Tunteet.* Ihmisillä on mahdollisuus kiintyä itsensä ulkopuolisiin asioihin ja ihmisiin; mahdollisuus rakastaa toisia ihmisiä, surra, ikävöidä, olla kiitollinen ja oikeutetusti vihainen. Lapsen tunnemaailman kehitystä ei saa vääristää peloilla ja huolilla.

vahvoja ystävyysuhteita kylläkin. Tunteita olisi varmasti ollut enemmän asukkaiden arjessa, mikäli palvelutalorakennus olisi tarjonnut paremmat puitteet yhteiselle ajanvietolle. Asukkaiden kanssakäymistä on henkilökunnan hyvä myös pitää silmällä ongelmien ehkäisemiseksi. Otteita havaintopäiväkirjasta, ensin 8.7.2011:

”Hoitajia on puhuttanut eräänlainen asukkaiden välinen hyväksikäyttötapaus. Eräs toisia taitavasti manipuloiva asukas on saanut erään asukkaan tekemään itselleen jatkuvasti palveluksia. Toinen tekee, kun tuntee, että on syntiä jättää toista auttamatta. Manipuloiva asukas pummaa toiselta tupakkaa ja syömistä ja teettää kaikenlaisia pikkutehtäviä asunnossaan. Hoitajat ovat puhuneet kummallekin tilanteesta sen jälkeen, kun hyväksikäytetty on ottanut asian esiin. Sanoi olevansa väsynyt tilanteeseen. Manipuloiva asukas kiisti kaiken tapahtuneen. Manipuloitu on luvannut jättää avustamiset henkilökunnalle, mutta on senkin jälkeen tullut mukavanvedetyksi toisen taholta. Asian käsittely on siis vielä kesken. Ystävyysuhteet palvelutalossa ovat hieno asia, mutta henkisesti heikomman hyväksikäyttöä ei voi sallia”.

Ja 15.7.2011:

”Toinen naisasukas oli saanut eräältä älyllisesti kehitysvammaiselta asukkaaltamme tämän päivittäin piirtämiä kuvia. Yleensä piirtää ihmisiä, eläimiä ja taloja. Tämä kehitysvammaisen asukas on yleensä joko hyvin iloisella päällä tai sitten murjottaa. Tänään hän päivällisaikaan murjotti. Kuvia saanut asukas oli surullinen murjottajan puolesta ja halusi kiittää tätä kuvista parantaakseen tämän mieltä. Eilen hän pyysi minua viemään limsapullon palkaksi piirtäjälle. Sanoin, ettei se ole hyvä idea, sillä kehitysvammaisessa on paljon kauppamiehen vikaa. Hän kulkee usein kirpputoreilla ja hänen asunnossaan on puolet lattiapinta-alasta vievä tavaravuori. Joskus on tullut hankaluuksia, kun hän on myynyt jollekin asukkaalle hamstraamiaan tavaroita. Palkkion saaminen kuvista olisi väärä signaali tälle ihmiselle. Hän varmasti alkaisi kaupata kuviaan ja se aiheuttaisi ongelmia. Limsaa tarjonnut asukas ymmärsi tämän näkökannan”.

Paitsi toisiin ihmisiin, me kiinnymme myös moniin muihin asioihin elämämme aikana. Joku kiintyy Suomeen, joku kotikuntaansa. Jollekin tärkeitä ovat kauniit vaatteet, toiselle perinnöksi saatu taulu. Joku ei luopuisi nojatuolistaan mistään hinnasta. Myös tällaiset kiintymyssuhteet pitää ottaa huomioon pitkäaikaishoidossa. Asukkaan elämänhistorian tunteminen on avain hänen ymmärtämisekseen. Tutkimuskohteessani asukkaat olivat sisustaneet asuntonsa omilla, varmasti osin rakkailta tavaroillaan. Eräs rouva oli kiintynyt luovutettuun Viipuriin, jossa oli syntynyt. Hänen kanssaan puhuimme usein Viipurin viimeisistä suomalaisista päivistä. Erään asukkaan puoliso toi palvelutaloon usein vieraisille koiran, jota asukas kovin ikävöi. Eräs asukas oli Suomen sotilasilmaluhistorian

asiantuntija, joten puheissamme vilahtelivat usein esimerkiksi lento-osasto Kuhlmeij, Brewster ja Joppe Karhunen. Eräs verbaalisesti itseilmaisuuun kykenemätön asukas perehdytti minua mielellään henkilöhistoriaansa valokuvien avulla. Kiintymyksen- ja mielenkiinnon kohteemme kertovat meistä ihmisinä paljon. Kerro minulle, mistä pidät, niin kerron sinulle, millainen olet.

Tutkimuskohteessani (ja kaikissa muissakin tuntemissani palvelutaloissa) oli käytössä omahoitajajärjestelmä. Omahoitajuus tarkoittaa käytännössä sitä, että jokaisella asukkaalla on yksi juuri tämän asukkaan asiat hyvin tunteva hoitaja. Omahoitaja on mukana asukkaan tullessa taloon ja hoito- ja palvelusuunnitelman laatimisessa. Hän pitää aktiivisesti yhteyttä omaisiin ja huolehtii tarvittaessa asukkaan erityistarpeista, kuten vaatteiden hankinnasta tai vaikka lottoamisesta. Omahoitajaa voisi kutsua asukkaan hoiva-asianajajaksi. Joskus omahoitajasuhde kehittyy kiintymyssuhteeksi, joskus se jää lähinnä paperilla olevaksi asiaksi. Lähihoitajakoulutuksen aikana meitä varoiteltiin kiintymyssuhteista asiakkaisiin. Lähihoitajan työ voi käydä henkisesti hyvin raskaaksi, jos asiakkaat ikään kuin ”pääsevät ihon alle”. Hoitotyössä kiintymyssuhteita ei kuitenkaan voi mielestäni välttää, jos hoitaja on vähäskään määrin empaattinen hyvän hoitotyön vaatimalla tavalla. Tuntemistani lähihoitajista valtaosa on ollut valmiita laittamaan itsensä ihmisenä peliin hoitotyön onnistumiseksi parhaalla mahdollisella tavalla. Kuulostaa ehkä oudolta, mutta tunteita voi hoitotyössä käyttää järkevästi. Tarkoitan tällä sitä, että omia tunteitaan refleктоimalla hoitaja voi opetella assertiivista empaattisuutta, jolloin hän tunnistaa oman epämukavuusalueensa empatian kohdalla ja voi määrätietoisesti pyrkiä siltä pois. Assertiivisuudesta puhutaan yleensä jämäkkyytenä (jämäkkä empaattisuus?), mutta sen voi nähdä myös omien oikeuksien puolustamisena toisen ihmisen vastaavia oikeuksia loukkaamatta (Gustafsson - Nurmi 2000, 4).

8.6 Itsenäinen päättely⁶

Jokaisella vanhuksella on oltava mahdollisuus saada helposti tietoa omasta tilanteestaan, siihen liittyvistä vaihtoehdoista ja yhteiskunnallisista oikeuksistaan. Monien kuntien verkkosivuille on koottu erilaisia informaatiopaketteja erityisesti ikääntyneille kuuluvista

⁶ *Itsenäinen päättely*. Ihmisillä on mahdollisuus muodostaa käsitys hyvästä ja suunnitella sen pohjalta omaa elämäänsä. (Tämä sisältää uskonnon- ja omantunnonvapauden turvaamisen).

palveluista. Esimerkiksi Jyväskylän kaupungin seniori-info ("Seniori-info". Jyväskylän kaupungin verkkosivusto 7.1.2012) tarjoaa helppokäyttöisessä muodossa tietoa monenlaisista ikäihmisille kuuluvista palveluista liikunnasta ja kulttuurista asumiseen ja toimeentulotukeen. Sosiaali- ja terveysministerille keväällä 2011 luovutettu niin sanottu ikälaki tulee eduskunnan käsittelyyn kuluvana vuonna (2012) ja sen on tarkoitus tulla voimaan vuonna 2013. Ikälaki määrää kunnat järjestämään vanhuuseläkettä saaville henkilöille hyvinvointia, terveyttä ja toimintakykyä edistäviä neuvontapalveluja. Laki määrää myös aikarajan, jonka kuluessa vanhuuseläkettä saavan palveluntarve on tämän pyynnöstä selvitettävä ("Luonnos laiksi iäkkään henkilön sosiaali- ja terveystalouden saannin turvaamisesta". Sosiaali- ja terveysministeriön verkkosivusto 7.1.2012.)

Oman elämäkokemuksensa, vakaumustensa, luonteensa, terveydentilansa ja tietonsa perusteella jokainen vanhus voi muodostaa oman käsityksensä hyvästä vanhuudesta ja elää sen mukaan. Missä tahansa olosuhteissa vanhus elääkin, hänen on voitava kokea elävänsä elämisen arvoista elämää.

Kenttäjakson aikana kuulin palvelutalon johtajalta, että joskus omaiset jättävät vanhuksen palvelutaloon tullessaan väärään luuloon asumisratkaisun tilapäisyydestä. Muistisairaalle ihmiselle on saatettu sanoa, että tämän on muutettava vähäksi aikaa palvelutaloon esimerkiksi oman asunnon remontin vuoksi. Todellisuudessa muutto on lopullinen. Kenttäjaksollani eräs asukas toisinaan pohti palaamista entiseen asuntoonsa, jota ei enää edes ollut. Pitkäaikaishoitoon sijoitettu rouva oli siinä uskossa, että hän on palvelutalossa ikään kuin koeajalla ja voi lähteä kotiin, mikäli ei palvelutalossa ala viihtyä. Hoitajana tuli kotiinlähtöpuheita kuunnellessa täysin kädetön olo ja suuttumus asukkaan ja lähihoitajien puolesta. Omaiset ja hoitojärjestelmä olivat pettäneet ihmisen täydellisesti. Olisiko lähihoitajan tehtävä ollut kertoa asukkaalle asumisjärjestelyn pysyvyydestä ja sen perusteluista? Onko sotamiehen järkevää kantaa kenraalin murheita?

8.7 Osallisuus⁷

⁷ *Osallisuus.* (A) Ihmisillä on mahdollisuus elää yhdessä toisten kanssa ja olla sosiaalisessa vuorovaikutuksessa sekä mahdollisuus tuntea empatiaa. (B) Ihmisillä on mahdollisuus elää yhteisössään itseään kunnioittavasti ja ilman nöyryytyksiä. Heillä on mahdollisuus elää samanarvoisina toisten kanssa rodusta, sukupuolesta, seksuaalisesta suuntautumisesta, etnisistä seikoista, kastista, uskonnosta tai alueellisesta alkuperästä riippumatta.

Vanhuksilla on oltava mahdollisuus elää yhdessä toisten kanssa ja olla sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Niin kuin aiemmasta tekstistä on käynyt ilmi, edes pitkäaikaishoidossa olevat vanhukset eivät välttämättä elä aidosti yhdessä toistensa kanssa ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Olen palvelutaloissa tutustunut vanhuksiin, joilla lapsia tai muita lähisukulaisia ei ole. Pitkäaikaishoitoon tullessa aiemmat sosiaaliset suhteet harvenevat tai jäävät jopa kokonaan pois. Kerroin aiemmin yhteisten oleskelutilojen merkityksestä yksinäisyyden ehkäisijänä ja tunteiden synnyttäjänä. Yhteistiloilla on mielestäni myös toinen funktio. Ilman yhteisiä tiloja ei yhteistä voimaantumista ja ryhmähenkeä voida saavuttaa. Ryhmään kuulumisen ja osallisuuden tarpeet ovat kuitenkin mielestäni ihmisen perustarpeita ja pitkäaikaishoidon tärkein päämäärä on mielestäni pitää yllä ihmisten osallisuuden tuntoa. Itsetunto ja osallisuuden tunto kulkevat käsi kädessä. (Wolff & De-Shalit 2010, 54 – 56.)

Asukasdemokratiassa on kokemukseni mukaan vielä paljon parantamisen varaa. Monesti pitkäaikaishoidon asukkaat eivät voi osallistua asuinympäristöönsä koskevaan päätöksentekoon. Jonkinlaisia asukasneuvostoja on kyllä jo olemassa, mutta ilman varsinaista päätösvaltaa. Tutkimuskohteessani kaikille avointa asukasneuvostoa ei ollut. Esimerkiksi yksityisten palvelutalojen hallituksissa puhuvat varmasti ihan muut kuin asukkaiden äänet. Yhä useammin yksityiset palvelutalot myös kuuluvat ylikansallisiin konserneihin, joissa päätökset tehdään hyvin kaukana asukkaiden arjesta. Kunnalliset laitokset elävät kunnan linjausten mukaan. Asukasdemokratian kehittäminen varmasti lisäisi asukkaiden osallisuuden tuntoa.

Tulevaisuudessa vanhusten varallisuus- ja toimintakykytason kasvaessa näkisin mielelläni osuuskuntatyylisiä vanhusten asumisyhteisöjä. Vielä mukavampaa olisi, jos yhteisöissä asuisi kaikenikäisiä samanhenkisiä ihmisiä. Innovatiivisten yhteisöasumismuotojen kehittäminen individualistisessa ajassamme olisi varmasti oman tutkimuksensa paikka. Ajatus jää itämään.

Pitkäaikaishoidon asukkaan on voitava tuntea itsensä osalliseksi paitsi asumisyhteisöönsä, myös muuhun yhteiskuntaan. Julkisissa vaaleissa laitosäänestys on onneksi jo arkipäivää. Laitoksilla on useimmiten monia ulkopuolisia yhteistyökumppaneita keskeisimpinä varmasti seurakunnat ja SPR vapaaehtoistoiminnan kautta. Laitokset voisivat mielestäni tehdä parempaa pr- työtä olemalla aktiivisesti yhteydessä alueensa muiden toimijoiden

kanssa. Päiväkodit, koulut, työttömien yhdistykset tai erilaiset harrastusjärjestöt ovat vain pieni otos mahdollisista yhteistyökumppaneista. Ympäristön toimijat voisivat esimerkiksi lainata palvelutalojen tiloja omiin tarkoituksiinsa vapaaehtoistyötä vastaan. Vain mielikuvitus on rajana. Taloudellista panostusta tällainen ympäristössä osallisena oleminen ei vaatisi välttämättä ollenkaan.

Osallisuus ja kommunikaatio liittyvät toisiinsa hyvin perustavanlaatuisella tavalla. Voidaan jopa ajatella, ettei ole olemassa osallisuutta ilman kommunikaatiota. Kommunikaatio laajasti käsitettynä pitää sisällään kaikenlaisen ihmisten välisen vuorovaikutuksen. Wolff ja De-Shalit (2010, 60–61) nostavat kommunikaation yhdeksi ihmisen perustoimintamahdollisuuksista. Olen hoitanut vanhuksia, jotka erilaisten toimintakykyvajeiden vuoksi ovat kokonaan kykenemättömiä verbaaliseen vuorovaikutukseen. Vuorovaikutus koostuu silloin hoitajan puheesta ja molempien katseista, kosketuksista ja eleistä. Varsinkin dementikot ovat kokemukseni mukaan herkkiä aistimaan jopa toisten ihmisten mielentiloja, jotka puolestaan vaikuttavat heidän omaan käyttäytymiseensä. Kantapään kautta olen oppinut, että esimerkiksi levottomuus leviää dementikkojen ryhmäkodissa kulovalkean tavoin. Kommunikaation merkitystä ihmisen elämässä korostaa esimerkiksi nykyisin hoitotyössä yleistyvä TunteVa- koulutus. TunteVa-toimintamalli ohjaa vuorovaikutukseen, joka tukee ja vahvistaa dementoituvaa henkilöä ja siten helpottaa hänen ja hoitavan henkilön elämää. Kun ihminen tulee kuulluksi, hän samalla saa vahvistusta ja tukea omalle olemassaololleen. (”Validaatiomenetelmä TunteVa- toimintamallin ytimenä”. Tampereen kaupunkilähetyksen verkkosivut 5.4.2012.)

8.8 Muut lajit⁸

Jaan Nussbaumin käsityksen ihmisen biologisen puolen merkityksestä ihmisarvon rakentumisessa. Suomalaiset ja luonto ovat kaiketi kliseenomainen yhdistelmä, mutta jo ikääntyneille ja pian ikääntyville luonnolla on paljon suurempi merkitys kuin meille kaupungeissa kasvaneille. He ovat usein tehneet töitä luonnossa, luonnon kanssa. Kaupungistuminen on Suomessa verrattain tuore ilmiö. Nyt eläkeikää lähestyvien suurten

⁸ *Muut lajit*. Ihmisillä on mahdollisuus elää kosketuksissa eläinten, kasvien ja koko muun luonnon kanssa.

ikäluokkien ihmiset viettivät useimmiten lapsuutensa ja nuoruutensa maaseudulla (Karisto (toim.) 2005.)

Kaikista pitkäaikaishoitolaitoksista ei voi eikä pidäkään yrittää tehdä mitään ”viherkeskuksia”. Vanhusestä on tulevaisuudessa entistä heterogeenisempi ryhmä, joka viihtyy erilaisissa ympäristöissä ja erilaisissa toimintakulttuureissa. Kokemuksesta kuitenkin tiedän, että esimerkiksi eläinten vierailu palvelutalossa on aina osalle asukkaista merkittävä positiivinen tapahtuma. SPR esimerkiksi järjestää vapaaehtoisvoimin ystäväkoiratoimintaa vanhusten virkistämiseksi. Koirat ohjaajineen vierailevat palvelutaloissa, ja kiinnostunutta yleisöä on aina paikalla. Olen itsekin käyttänyt omaa koiraamme dementiakodissa, jossa parhaillaan teen lähihoitajakeikkaa. Tutkimuskohteessani omaisten mukana kulkevat lemmikit olivat aina yleisen ihastelun kohteena. Joissakin pitkäaikaishoitoksissa asuu kissa vanhusten keskuudessa. Jyväskylän yliopistossa on keväällä 2012 valmistunut eläinsosiologinen gradu palvelutalossa asuvan kissan merkityksistä palvelutalon toimijoille (Saranpää 2012). Lemmikkien pitomahdollisuus olisi syytä ottaa esiin ainakin palvelutaloissa, joissa vanhuksilla on oma huone tai asunto. Terveys-, hygieni- ja vastuukysymykset saataisiin varmasti ratkaistua oikealla asenteella ja hyvällä tahdolla. Olen työskennellyt palvelutalossa osastolla, jolla asuu kissa vanhusten kanssa. Kissalla on jokaisessa työvuorossa vastuuhoidtaja. Kissan hoitamisen vaiva on mielestäni olematon verrattuna kissan läsnäolon aiheuttamaan mielihyvään. Ainakin minulla on sellainen tunne, että yhteys toisiin lajeihin pitää meidät ”herkempinä” ihmisenä olemiselle.

Vanhusten yhteys vihreään luontoon voi jäädä hyvin vähäiseksi ainakin osassa suurten kaupunkien alueista. Lähiympäristö voi olla betonia ja asfalttia, eikä kauemmaksi jaksa kulkea. Esimerkiksi Jyväskylässä on muutama vanhusten asumisyksikkö, jossa lähin viheralue on enteellisesti hautausmaa. Jo olemassa olevien ruutukaava-alueiden laitosten ilmettä voi vihertää lähinnä ulko- ja sisäkasveilla. Keskustojen laitoksetkin kyllä varmasti löytävät asukkaansa. Lähiöissä ja maaseudulla tilanne luontoyhteyden osalta on tietysti parempi. Uusien laitosten luontoyhteyden on kiinnitettävä huomiota jo kaavoitus- ja suunnitteluvaiheessa.

8.9 Ilo ja onnellisuus⁹

Vanhuksilla on laitoksissakin oltava mahdollisuus kokea elämäniloa. Elämänilo tulee ihmisestä itsestään, mutta sosiaalinen ja fyysinen ympäristö varmasti vaikuttavat edistävästi tai ehkäisevästi. Ihmiset ovat onnellisia tehdessään asioita, jotka kokevat merkityksellisiksi. Me voimme varmasti jokainen teoillamme ja puheillamme olla luomassa yhteiskuntaa, jossa vanhukset kokevat itsensä ansaitusti kunniakansalaisiksi. Vanhusväestössä on valtava määrä tietotaitoa ja hiljaista tietoa. Viisas yhteiskunta katsoo tulevaisuuteen menneisyyden kautta. Ketkä ovat käytännössä parhaita menneisyyden asiantuntijoita?

Eräs yksinkertainen keino tuoda iloa pitkäaikaishoidon asiakkaitten arkeen on rutiinien rikkominen. Rutiinit voivat tietysti olla tärkeitä arjen sujuvuuden ja turvallisuuden kannalta, mutta poikkeukset piristävät. Tutkimuskohteessani rutiineja rikottiin esimerkiksi juomalla päiväkahvit ulkona, joskus grillaamalla makkaroita tai järjestämällä ostosretki jonnekin. Erilaiset teemalliset tai vuoden kiertoon liittyvät juhlat ovat keustosuosikkeja rutiinien rikkojina. Tutkimusjaksolleni sattuiivat asukkaiden kesäjuhlat juhannuksen aikoihin.

Erään palvelutalon johtaja sanoi minulle aikoinaan olevansa iloinen, kun asukkaat valittavat olosuhteistaan. Äkkiseltään oudolta kuulostava kommentti selittyy, kun hän lisäsi valittamisen indikoivan turvallista ilmapiiriä asukkaiden keskuudessa. Pelon ilmapiirissä suut pysyisivät kiinni. Aukastyytyväisyyteen palvelutalon ilmapiiri luonnollisesti vaikuttaa paljon. Räsänen (2011, 181–184) väitöskirjan mukaan johtamisosaaminen on ratkaisevan tärkeää hyvän ilmapiirin luomisessa. Esimiehet ja varsinkin lähiesimiehet määrittävät lähihoitajien työilmapiirin, ja nämä puolestaan ovat avainasemassa asukasilmapiirin luomisessa. Ammattitaitokaan ei auta, jos työpaikalla ei viihdytä. Ja jos työpaikalla ei viihdytä, kuvittelepa ko. paikka *asuinpaikaksesi*. Käsitykseni mukaan palvelutaloissa työtyytyväisyys ja aukastyytyväisyys korreloivat voimakkaasti.

⁹ *Leikki*. Ihmisillä on mahdollisuus nauraa, leikkiä ja virkistäytyä.

8.10 Oman ympäristön kontrolli¹⁰

Nussbaumin (2011a, 34) mukaan ihmisillä on oltava mahdollisuus oman ympäristönsä poliittiseen ja taloudelliseen kontrolloimiseen. Kirjoitin aiemmin asukasdemokratian merkityksestä pitkäaikaishoidossa. Taloudellisesti vanhukset ovat usein pelkän eläkkeen varassa. Pitkäaikaishoidon hoitomaksut ovat kuntakohtaisia. Tutkimuskohteessani asukkaiden hoitopalvelumaksut määräytyivät seuraavalla tavalla:

Asukkaan nettotuloista vähennetään seuraavat menot:

- vuokra (noin 350 e)
- ateriamaksut 31x12 e (372e)
- henkilökohtainen käyttövara (168e)
- tukipalvelumaksu (200e) sisältää siivouksen, vaatehuollon, virkistystoiminnan, turvapalveluhälytykset ja sovitut käynnit myös yöllä.

Jäljelle jäävästä nettotulosta peritään hoitomaksua enintään 60 prosenttia.

Käytännössä kansaneläkkeen varassa olevan pitkäaikaishoidon asukkaan käyttövara kuukaudessa on esimerkiksi Jyväskylässä tällä hetkellä tuo mainittu 168 euroa. Käyttövara on Jyväskylän perusturvalautakunnan päätöksen mukaan tarkoitettu henkilökohtaisiin menoihin sekä lääke- ja sairauskuluihin. Tiedot löytyvät Jyväskylän kaupungin painattamasta esitteestä Vanhemman ihmisen sosiaali- ja terveystaloudelliset palvelumaksut 2011. Jokainen voi itse päätellä, millainen taloudellinen itsenäisyys kansaneläkkeen varassa olevilla pitkäaikaishoidon asukkailla on. Ruoka, asuminen ja hoito on kyllä turvattu, mutta minkäänlaiseen iloa tuottavaan ”ylimääräiseen” ei juuri ole varaa. Olen itsekin käärinyt asiakkaalleni sätkiä, kun valmistupakoihin ei ollut varaa. 168:llä eurolla pitäisi käytännössä myös ostaa vaatteet, hygieniatarvikkeet, kosmetiikka ja kaikki arjessa ruoan ja asunnon lisäksi tarvittava. Mielestäni tällainen politiikka rajoittaa vahvasti vanhusten mahdollisuutta elää elämisen arvoista elämää meidän yhteiskunnassamme. Palvelumaksujen uudelleenarviointi olisi varmasti paikallaan ja se onkin kirjattu Kataisen

¹⁰ *Oman ympäristön kontrolli.* (A) Poliittinen. Ihmisillä on mahdollisuus osallistua omaan elämäänsä liittyvään poliittiseen päätöksentekoon. Tähän kuuluvat sanan- ja yhdistymisvapaus. (B) Materiaalinen. Ihmisillä on yhtäläinen omistusoikeus. Heillä on yhtäläinen mahdollisuus henkisesti palkitsevaan työhön ja kunnioitukselle perustuvaan työyhteisöön.

hallitusohjelmaan (Pääministeri Jyrki Kataisen hallitusohjelma, 58). Ote Havaintopäiväkirjasta 28.7.2011:

”Toinen asukas oli selvästi ärtynyt saatuaan myöskin laskun hoidostaan. Laskut ovat varsin suuria asukkaan tuloista riippuen. Hoitomaksu, vuokra, ruoka jne. (kts. SAS-paperi). Asukas sanoi laskun olevan toista tuhatta markkaa. En viitsinyt korjata, että kerropa kuudella, nyt ollaan euroajassa. Sanoin, että kallistahan tämä on”.

8.11 Turvallisuuden tunne ja luottamus

Turvallinenkaupunki.fi sivuston mukaan turvallisuus edellyttää luottamusta. Keskeistä on yleinen luottamus toisiin, itselle tuntemattomiin ihmisiin. Turvallisuutta luo myös luottamus omaan itseen ja omaan selviytymiseen arjessa sekä luottamus yhteisöön ja yhteiskuntaan: siihen, että saa samat oikeudet ja mahdollisuudet kuin muutkin (”Turvallinen kaupunki”. www- sivusto 23.1.2012).

Pitkäaikaishoidon asiakkaat viettävät valtaosan ajastaan asuinyhteisössään. Heidän turvallisuuden tunteensa rakentuu silloin luonnollisesti asuinyhteisön pohjalle. Kuten aiemmin totesin, koulutettu ja motivoitunut henkilökunta on varmasti avainasemassa hoitoyhteisön ilmapiirin luomisessa. Kerroin aiemmin tutkimuksen kenttäjakson aikaisesta hoitajapulasta. Jos tilanne on vaikea jo nyt, millainen se mahtaa olla 15–20 vuoden kuluttua, kun autettavia on paljon enemmän? Kataisen hallitusohjelma kuittaa ikäihmisten ja veteraanien palvelut 22 rivillä. Henkilöstön ammattitaidolle uhrataan yksi lause: ”Lisätään ikääntyneiden palveluissa toimivien työntekijöiden gerontologista asiantuntemusta ja kehitetään ammattitaitosta johtamista” (Kataisen hallitusohjelma, 60). On hyvä, ettei valtioneuvosto paisuttele tulevaisuuden vanhustenhuollon haasteita ja luo tappiomielialaa, mutta ei sen sentään flegmaattiseksi tarvitsisi heittäytyä.

Media nostaa vanhustenhuollosta esiin poikkeuksetta ikäviä asioita ja huonoja uutisia. Kansalaiset saavat sellaisen kuvan, että vanhustenhoito pursuaa välinpitämättömyyttä, tylyyttä, ammattitaidottomuutta, byrokratiaa, voitontavoittelua ja kuoleman enkeleitä. Hoiva- ja eläkepommeilla uhkaillaan. Ikääntyvän väestön turvallisuudentunnetta tämä ei

ainakaan paranna. Oma kokemukseni vanhustenhoidosta on paljon positiivisempi. En tosin ole työskennellyt laitosmaisimmissa paikoissa eli terveystieteiden vuodeosastoilla ja varsinaisissa vanhainkodeissa, vaan palvelutaloissa. Kokemukseni mukaan ylivoimaisesti suurin osa hoitajista on niin sanotusti oikealla alalla. He suhtautuvat työhönsä ja ennen kaikkea asiakkaisiinsa arvostavasti. He ovat ammattitaitoisia ja empaattisia ihmisiä. Kokemukseni mukaan tyytymättömyyttä työhön hoitajien keskuudessa aiheuttavat ennen kaikkea organisaatiosta ja toiminnan resursseista johtuvat paineet sekä kouluttamattoman henkilökunnan määrän lisääntyminen työpaikoilla. Tiedän, miltä tuntuu tehdä työnsä huonommin kuin haluaisi ja pystyisi resurssiongelmien vuoksi. Silloin tuntuu, että omalle työlle ja asiakkaiden elämälle ei paljon arvoa anneta.

Juuri tässä on toimintamahdollisuusteorian tilaisuus näyttää kyntensä suomalaisen vanhustenhoollon alalla. Resurssit asiakasta kohti pienenevät väistämättä tulevaisuudessa. Määräkysymyksestä on pakko tehdä yhä enemmän laatuksymys. Nyt tarvitaan keskustelua siitä, mitä elämisen arvoinen elämä vanhana on ja millaisin keinoin sellainen elämä on saavutettavissa. Filosofian ja sosiaaligerontologian yhteispanosta tarvitaan. Tarvitaan poliitikkojen, talousosaajien ja sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten yhteisiä aivoriisiä. Vanhuspalvelujen asiakkaiden ja lähihoitajien ääntä on erityisen huolellisesti kuunneltava.

8.12 Itsekunnioitus

Miltä esimerkiksi opiskelijoista tuntuisi, jos heidät yhtäkkiä nähtäisiin pelkkänä taakkana yhteiskunnalle? Osin tällaisia sävyjä kyllä implisiittisesti on keskustelussa opiskeluaikojen lyhentämisestä ja työurien pidentämisestä myös alkupäästä. Ei kuitenkaan ole toista väestöryhmää kuin ikääntyneet, joiden olemassaolo tuntuu olevan yhteiskunnalle lähinnä kustannuskysymys. Yhteiskunnan ikääntymisen kielteiset seuraukset ovat todellisia, mutta varmasti ratkaistavissa pienemmälläkin uhkakuvien maalailulla ja ikäryhmien leimaamisella. Ikääntymisen voi nähdä myös toisin. Valtioneuvoston kanslia julkaisi vuonna 2004 tutkimuksen Ikääntyminen voimavarana. Vähälle huomiolle jääneen tutkimuksen mukaan ikääntymisellä voi olla yhteiskunnalle monia positiivisia vaikutuksia yhteiskunnan vakauden lisääntymisestä työllisyyden paranemiseen (mt., 11–16). Sosiaaligerontologiassa on jo kauan puhuttu aktiivisesta ja jopa tuottavasta ikääntymisestä

(Parjanne 2004, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2009, 236–242, Työ- ja elinkeinoministeriö 2011, Sosiaali- ja terveysministeriö 2011). Ikääntyneet tekevät yhä enemmän palkkatyötä, vapaaehtoistyötä ja esimerkiksi omaishoitoa. Heidän sosiaalinen ja taloudellinen panoksensa yhteiskuntaan on huomattava.

Jonathan Wolff ja Avner De-Shalit (2010, 46–47) huomauttavat Nussbaumin listalta puuttuvan erään tärkeän itsekunnioitukseen liittyvän toimintamahdollisuuden. He näkevät Nussbaumin listan ennen kaikkea oikeuksien ja mahdollisuuksien saajan tai vastaanottajan listana. Kuitenkin heidän mukaansa itsekunnioitus syntyy osaltaan mahdollisuudesta tehdä hyvää toisille, mahdollisuudesta osoittaa kiitollisuuttaan ja noudattaa ihmissuhteissa vastavuoroisuutta. Wolff ja De-Shalit pohtivat, mitä itsetunnolle tekee olla niin köyhä, ettei pysty tarjoamaan vierailleen teekupillista. Vanhustenhuollossa itsekunnioituksen mahdollistaminen tarkoittaa sitä, että asiakkaita ei nähdä ensisijaisesti hoitotoiminnan kohteina, vaan pikemminkin vastavuoroisena osana hoitoyhteisöä. ”Hyvän tekeminen toisille mahdollistaa terveen itsetunnon kehittymisen. Ihmisenä oleminen ei ole vain vastaanottamista, ihminen haluaa jakaa” (mt., 46, suomennos oma). Oman kokemukseni mukaan palvelutalojen toimintakulttuuri on valitettavasti enemmän puolesta tekemistä kuin yhdessä tekemistä. Lähihoitajakoulutuksessa useimmin toistuneita termejä oli voimavaralähtöisyys, joka tarkoittaa sitä, että asiakkaita autetaan vain asioissa, joissa heidän omat voimavaransa eivät riitä itsenäiseen toimimiseen. Silloinkin asioita pitäisi tehdä asiakkaan kanssa, ei puolesta. Pitkäaikaishoidon asukkaita voitaisiin paljon nykyistä enemmän ottaa mukaan asuinyhteisön arjen pyörittämiseen. Ihmisille on tärkeää tuntea olevansa hyödyksi. Ymmärrän, että arkiaskareet sujuvat vanhuksilta henkilökuntaa hitaammin, mutta mihinkä ihmeeseen heillä olisikaan kiire? Tutkimuskohteessani eräs asukas hoiti itsenäisesti kaikki talon ulkokukat kesällä, toinen osallistui mielellään emännän apuna keittiön roskisten tyhjentämiseen roskakatoksen jäteastioihin. Pienikin osallistuminen voi poistaa vanhuksilla kovin yleistä tunnetta toisten vaivoina olemisesta.

Espoon Hanasaarella järjestettiin 6.-8.2.2012 Suomen lääkäriseura Duodecimin ja Suomen Akatemian yhteinen ikääntymiseen liittyvä konsensuskokous. Konsensuskokouksen yhteydessä toimi lähinnä lääketieteen edustajista sekä yliopistojen professoreista ja tutkijoista koostunut paneeli, joka kirjoitti kokoukselle konsensuslausuman (Duodecimin verkkosivusto 23.2.2012) otsikolla ”Kohti parempaa vanhuutta”. Konsensuslausuma peräänkuuluttaa muutosta vanhuuteen suhtautumisessa. Lausuma muistuttaa, että

ihmisoikeudet ovat elinikäisiä ja varoittaa ikäsegrekaation vaaroista. Asennemuutokseen tähtäsi myös maaliskuussa 2012 kuudella paikkakunnalla järjestetty hyväntekeväisyyskonserttikiertue ”Vanhuus rokkaa!”, jossa maamme eturivin pop/rockartistit välittivät positiivista kuvaa vanhuudesta ja samalla keräsivät varoja vanhustyössä toimiville järjestöille. Asenneilmastossa on (Paavo Väyrystä lainatakseni) muutoksen aika. Vanhukset eivät ole muusta yhteiskunnasta erillinen, outo ja pelkoja herättävä porukka. Elämäntilanteeseen liittyvillä kategorisilla käsitteillä puhuttaessa vanhukset ovat rinnastettavissa lapsiin tai nuoriin. Ei pidä unohtaa, että oikeasti vanhukset ovat vaimoja, aviomiehiä, isiä, äitejä, mummoja, ukkeja, setiä ja serkkuja. Julkista ”mummottelua” on pidetty loukkaavana, mutta muuttuisiko asenneilmasto ikääntymiselle myönteisemmäksi, jos vanhusten sijaan puhuttaisiin mummoista ja papoista? Miltä kuulostaisi valtakunnallinen mummojen ja pappojen hoidon laatusuositus?

9 Johtopäätökset ja diskussio

Ensimmäinen tutkimuskysymyksen koski resurssien ja toimintamahdollisuuksien sopivuutta vanhustenhuollon oikeudenmukaisuuden arvioimisen pohjaksi. Tämän tutkimuksen perusteella toimintamahdollisuudet ovat perustellumpi valinta. Toki on myönnettävä, että vanhustenhuollon taloudelliset resurssit luovat väistämättä reunaehdot hoito- ja hoivapalvelujen toteuttamiselle. Sosiaalista oikeudenmukaisuutta tarkastellaan aina välttämättä rajallisten resurssien tilanteessa (Sihvola 1994, 66, Wolff & De-Shalit 2010, 89 – 94, Daniels 2010, 142–144). Resurssit muodostavat oikeudenmukaisuuden reunaehdot, mutta toimintamahdollisuudet näyttäytyvät tämän tutkimuksen perusteella sen sisältönä. Hoivan taloudellisten reunaehto- ja tiukentuminen näyttää ainakin hetkellisesti väistämättömältä suurten ikäluokkien vanhetessa ja huoltosuhteen heikentyessä. Asenteellisella ja käytännön tasolla voimme vastata ilmiöön kahdella tavalla.

Ensinnäkin voimme keskittyä resursseihin ja suosia vanhustenhuollossa priorisointien ja leikkausten tietä. Voimme Norman Danielsin ehdotuksen (katso luku kolme) mukaan priorisoida resurssienjakoa ensinnäkin terveydenhuoltoon ja jatkopriorisoida vielä terveydenhuoltosektorin sisällä. Priorisoiminen kuulostaa paremmalta kuin leikkaaminen, vaikka tosiasiasa priorisoiminen lähes aina tarkoittaa jossakin jo saavutettujen etujen leikkaamista. Koska sosiaalipolitiikka toteutuu reaali maailmassa, on priorisointi vain hyväksyttävä osaksi sosiaalisen oikeudenmukaisuuden käsitteistöä. Priorisoinnin voisi nähdä epäoikeudenmukaisuuden mahdollisimman oikeudenmukaisena toteuttamisena. John Rawlsin e-roperiaate (katso luku kolme) antaa yhden mahdollisen kriteerin priorisoinnin oikeudenmukaisuudelle. Priorisointi on hyväksyttävä, mikäli samalla huonoimmassa asemassa olevien tilanne kohenee.

Toisenlainen kriteeri priorisoinnin oikeudenmukaisuudelle voisi olla Wolffin ja De-Shalitin (2010) näkemys huono-osaisuuden klustereiden purkamisen ensisijaisuudesta sosiaalipolitiikan tehtävänä. Koska eriarvoisuutta väistämättä aina esiintyy, sosiaalinen oikeudenmukaisuus on ennen kaikkea huono-osaisuuden tasaista jakautumista väestössä. Tasa-arvoisessa yhteiskunnassa ei ole ryhmiä, joilla menee keskivertoa huonommin useammassa suhteessa. Siksi huono-osaisuusklusterien etsiminen ja purkaminen on sosiaalipolitiikan ensisijainen tehtävä. Yhteiskunta on oikeudenmukainen silloin, kun se ei pysty nimeämään kaikkein heikoimmilla olevia. Kolmas mahdollisuus perustella

priorisointeja on Norman Danielsin esittelemä vastuullisten perustelujen periaate luvussa kolme. Välttämättömiltä näyttävistä hoivan priorisoinneista puhuttaessa rawlsilaiset teoreetikot ovat vahvoilla.

Voimme vastata hoivan oikeudenmukaisuuskysymykseen taloudellisten reunaehtojen tiukentuessa myös toimintamahdollisuusteoreettisella asenteella. Voimme toimintamahdollisuusteoreetikoiden tavoin keskittyä pohtimaan, mikä ihmiselle lopulta on hyväksi. Kaikki ihmisen hyvä eli välttämättä ole missään tekemisissä resurssien kanssa. Maailma muuttuu ja sen mukana käsityksemme inhimillisestä hyvinvoinnista. Muuttuva hyvinvointi on esimerkiksi Jyväskylän yliopistossa yksi yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen painopistealue. Hyvinvoinnin teoreettiselle tutkimukselle Martha Nussbaumin uusaristoteelinen toimintamahdollisuusteoria on mielestäni varteenotettava lähtökohta. Teoreettis-empiristä tutkimusta voisi hyvinkin tehdä Wolffin ja De-Shalitin (2010) filosofista käsiteanalyysiä ja empiristä sosiaalitutkimusta yhdistävällä metodilla.

Tutkimukseni perusteella sanoisin, että hyvä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden teoria kulkee vanhan sanonnan mukaisesti pää pilvissä, mutta jalat tukevasti maankamaralla. Puhuin luvussa kaksi Aristoteleesta ja Nussbaumista kriittisinä eettisinä realisteina, joiden mukaan hyvä eettinen teoria sulkee sisäänsä yhä suuremman joukon yksittäistapauksia tulematta koskaan absoluuttiseksi yleistykseksi. Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kohdalla mielestäni on samoin. Täydelliseen oikeudenmukaisuuteen pyrkiminen voi edistää parhaan mahdollisen oikeudenmukaisuuden toteutumista epätäydellisessä maailmassa. Nussbaumilainen aatteen palo yhdistettynä rawlsilaiseen realismiin voisi olla varteenotettava asennekombinaatio kaikessa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Ilman tunnetta tutkija helposti eksyy, ja ilman järjen ohjausta tutkija todennäköisesti kulkee ”leuka pystyssä kohti uusia pettymyksiä”.

Toiseen tutkimuskysymykseeni keskeisimmistä suomalaisvanhusten toimintamahdollisuuksista olen vastannut omalla toimintamahdollisuuksien listallani. Keskeisin tutkimustulokseni tässä tutkimuksessa onkin pitkäaikaishoidossa olevien suomalaisvanhusten toimintamahdollisuuksien eksplikoiminen. Ikääntyneiden toimintamahdollisuuskentän kartoittaminen on vasta alussa ja tässä tutkimuksessa olen tehnyt sitä vanhustenhoitajan positiosta. Olen osoittanut, että ikääntyneille keskeisiä toimintamahdollisuuksia on mahdollista eksplikoida. Listallani on kaksitoista filosofiseen

analyysiin ja empiiriseen havainnointiin pohjautuvaa toimintamahdollisuutta. Lista ei varmasti ole ainoa mahdollinen, mutta se on alku. Lista ei ole kirjoitettu oman ajatteluni mukaiseen tärkeysjärjestykseen, vaan se noudattelee Nussbaumin listan rakennetta. Loppuun lisäsin kaksi toimintamahdollisuutta (turvallisuudentunne ja luottamus sekä itsekunnioitus) omien kenttäkokemusteni pohjalta. Pohdin myös, lisääkö listalle ajankäytön autonomian omana toimintamahdollisuutenaan. ”Oloneuvosikäisenä” omasta ajankäytöstään kaikkien ruuhkavuosien jälkeen päättäminen ja palvelutalon arkirutiinit ovat joskus ristiriidassa keskenään. Näin ollen ajankäytön autonomia voisi myös olla listallani. Tämäkin on osoitus siitä, että kiveen ei toimintamahdollisuuslistoja kannata yrittääkään kirjoittaa.

9.1 Tutkimustulosten luotettavuus ja yleistettävyys

Perustan näkemykseni tutkimustulosteni luotettavuudesta Hanna Vilkan (2005, 158–159) ajatukseen, jonka mukaan laadullisen tutkimuksen luotettavuus ei liity tutkimustulosten tarkkuuteen vaan tutkimuksen toteuttamiseen. Ensisijainen luotettavuuden kriteeri tutkimuksessa on tutkija itse ja hänen rehellisyytensä. Lukijan tehtäväksi jää arvioida rehellisyyttäni tämän tutkimusraportin pohjalta. Tutkimuksen luotettavuuden ja tutkimuksen arvovapauden välillä vallitsee yhteys. Kvalitatiivisen tutkimuksen ei kuitenkaan tarvitse olla täysin immuuni tutkijan arvoille ollakseen luotettavaa. Vilkan (mt. , 160) mukaan arvosidonnaisuus muuttuu arvovapaudeksi, kun tutkija paljastaa omat tutkimukseen vaikuttavat arvonsa. Uskon omien tutkimukseen vaikuttavien arvojeni (vanhuuden kunnioittaminen, pluralismi, tasa-arvoisuus) näkyvän tässä tutkimusraportissani. Vilkaa yhä seuraten luotettavuuden arvioinnin kohteena ovat tutkijan tekemät teot, valinnat ja ratkaisut. Siksi olen koettanut tekstissäni kuvata ja perustella tekemäni ratkaisut, ja olen myös jatkuvasti koettanut arvioida ratkaisujeni tarkoituksenmukaisuutta. (Vilka 2005, 158–160.)

Varsin intensiivinen ja henkilökohtainen aineistonkeruumenetelmäni saattaa joissakin lukijoissa herättää lisäepäilyjä tutkimukseni luotettavuuden suhteen. Tutkimusaineistoni saattaa näyttää liian subjektiiviselta, sillä lähes kaikki aineisto suodattui kokemukseni, tunteideni ja ajatteluni kautta. Silti perustan metodini luotettavuuden kahteen kokemuksellisuuteen liittyvään seikkaan. Ensinnäkin *hoitajana* palvelutalon arjessa toimiessani kohtasin vanhuspalvelujärjestelmän oikeudenmukaisuuden haasteita

”paljaimmillaan”. Järjestelmän oikeudenmukaisuus punnitaan viime kädessä yksilöiden arkisissa kohtaamisissa. Esimerkiksi voimavaralähtöisyys on helposti perusteltavissa oleva positiivinen palveluasumisen arvo, mutta sama voimavaralähtöisyys voi asiakkaasta joskus tuntua kiusanteolta tai jopa nöyryyttämiseltä. Palaan tähän seikkaan vielä loppuluvussa Avishai Margalitin ajatusten myötä. Hoitajan positiossa saatoinkin siis tarkkailla läheltä sitä, kuinka ”sana tuli lihaksi” eli kuinka palvelutalon arki edisti tai esti palveluasumisen julkilausuttujen arvojen toteutumista.

Toiseksi metodini vahvistaa tutkimustulosteni luotettavuutta myös inhimillisen kokemuksen kautta. Toimintamahdollisuusteoria on mielestäni kiistatta osoittanut, että oikeudenmukaisuus on muutakin kuin tasajakoa. Oikeudenmukaisuudessa on vahva kokemuksellisuuden aspekti. Asiat tuntuvat meistä oikeilta tai vääriä. Niin kuin johdannossa todettiin, lainmukaisuus voi tuntua epäoikeudenmukaisuudelta. *Ihmisenä* palvelutalossa toimiessani saatoinkin tuntea moraalista närkästystä. En väitä, että oikeudenmukaisuuden tajuni olisi jotenkin keskivertoa kehittyneempi ja siksi tuntemukseni olisivat aina oikeaan osuvia. Väitän, että moraaliset tunteeni saattoivat kiinnittää huomiotani johonkin palvelutalon arkeen liittyvään ilmiöön siten, että aloin pohtia, mistä ilmiössä on kyse. Esimerkiksi muutamissa tilanteissa hoitajat vetosivat asukkaalle tupakointiin omaa toimintaansa asukkaalle perustellessaan. Minusta tuntui, että kyse on tupakalla kiristämisestä ja se johti minut pohtimaan vallankäyttöä palvelutalon arjessa.

Tutkimuksen yleistä luotettavuutta osaltaan lisää myös se, että olen itse vahvasti läsnä tekstissäni. Ilmoittaudun itse vastuulliseksi valinnoistani, tekemisistäni ja johtopäätöksistäni. Siksi kertojajääneni on enemmän kokijan kuin raportioijan ääni.

Joku saattaisi pitää tutkimukseni luotettavuutta kyseenalaistavana seikkana myös sitä, että tutkimuskohteeni taustaorganisaatio (kunta) maksoi minulle palkkaa kenttätutkimusjaksoni ajalta. Itse koen asian kuitenkin siten, että palkka minulle maksettiin lähihoitajan työstä, tutkimisesta en saanut senttiäkään. Uskon tämän asenteeni välittyvän lukijalle tästä tutkimusraportista.

Omien tutkimustulosteni yleistettävyyden perustan kahteen seikkaan. *Ensimmäkin* Eskolan ja Suorannan (1998, 67–68) ajatukselle kvalitatiivisen tutkimuksen teoreettisesta tai olemuksellisesta yleistettävyydestä. Perustan tutkimustulosteni yleistettävyyden osaltaan

aiempaan teoreettiseen analyysiin. Monet filosofit ovat analysoineet oikeudenmukaisuutta sekä resurssi- että toimintamahdollisuuskulmasta. Martha Nussbaumin eksplikoima yleisinhimillinen toimintamahdollisuuslista toimi hyvänä pohjana omalle listalleni. Oma vanhusväestön toimintamahdollisuuksien listani on sekin teoreettinen yleistys, jota voidaan sovitella erilaisiin paikallisiin konteksteihin.

Toiseksi on huomattava, että keskeisin tutkimustulokseni oli oma tulkintani suomalaisvanhusten keskeisimpien toimintamahdollisuuksien listasta. Eskolan ja Suorannan (1998, 67–68) mukaan kvalitatiivisten tutkimustulosten yleistettävyyden perustuu myös tulkintojen kestävyteen ja syvyyteen. Tulkintani ei ole ainoa mahdollinen, mutta mielestäni se on empirian kautta johdonmukaisesti perusteltu.

9.2 Jatkotutkimusmahdollisuuksia

Tämä tutkimus avaa joitakin uusia näköaloja Suomalaisen vanhusväestön toimintamahdollisuuksien jatkotutkimukseen. Yksi mahdollisuus olisi muodostamani listan työstäminen vanhusten itsenä kanssa. Tutkija voisi kartoittaa, mitä toimintamahdollisuuksia vanhukselle itse pitäisivät merkittävimpinä ja millaisia uusia toimintamahdollisuuksia he kenties sille nostaisivat. Samanlaista tutkimusta voisi tehdä myös vanhuspalvelujen hoito- ja hallintohenkilökunnan keskuudessa.

Toinen tutkimussuunta voisi olla Wolffin ja De-Shalitin hengessä toimintamahdollisuuksien suhteen hyvä- ja huono-osaisuuden kartoittaminen. Löytyisikö vanhusväestön keskuudesta esimerkiksi monin tavoin muita huono-osaisempia yksilöitä ja ryhmiä, ja mitä niille voitaisiin tehdä oikeudenmukaisuuden parantamiseksi? Mielenkiintoista olisi myös tutkia sitä, onko listallani sellaisia toimintamahdollisuuksia, joiden toteutuminen säteilee hyvää monille elämänalueille ja toteutumattomuus aiheuttaa hankaluuksia monilla alueilla. Edellisistä Wolff ja De-Shalit (2010, 119–128) käyttävät nimitystä *fertile functionings* ja jälkimmäisistä *corrosive disadvantages*. Tällainen tutkimus voisi olla Rawlsin ja Nussbaumin välille siltoja rakentavaa toimintamahdellisuusteoreettista priorisaatiotutkimusta. Samalla olisi ehkä mahdollista löytää uusia keinoja sosiaalipolitiikan vaikuttavuuden arvioimiseen.

9.3 Lopuksi

Tutkimuksen alkaessa minulla oli selkeä intuitiivinen käsitys toimintamahdollisuusteorian paremmuudesta vanhustenhuollon oikeudenmukaisuuden pohjaksi resurssisiin verrattuna. Käsitteeni on muuttunut tutkimuksen edetessä intuitiivisesta perustelluksi. Esitän ajatukseni tähän tutkimukseen sopivalla aristoteelisella syllogismilla. Käsitteemme keskeisimmistä inhimillisistä toimintamahdollisuuksista kertoo, mitä pidämme elämisen arvoisena elämänä. Käsitteemme elämisen arvoisesta elämästä vaikuttaa suoraan käsitteemme oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta. Käsitteemme keskeisistä toimintamahdollisuuksista määrittää siten käsitteemme oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta. Tämän tutkimuksen kontekstissa yllämainittu tarkoittaa, että muodostaaksemme käsitteksen oikeudenmukaisesta vanhustenhuollosta meidän on käytävä ikäihmisten elämisen arvoisen elämän ja siten heille keskeisimpien toimintamahdollisuuksien kautta.

Rawlsin teoriassakin on toki paljon relevanttia huomioonotettavaa. Resurssien eli Rawlsin ensisijaisten sosiaalisten hyvien (katso luku kolme) oikeudenmukainen jakaminen on sosiaalisen oikeudenmukaisuuden perusedellytys. Koska me elämme epätäydellisessä maailmassa, täydellistä tasa-arvoa kaikkien resurssien jakamisessa on mahdotonta saavuttaa. Eriarvoisuus resurssien suhteen on väistämätöntä ihmiselämään lukemattomin tavoin kuuluvan pluralismin vuoksi. Juuri inhimillisen monimuotoisuuden erilainen käsittäminen on ymmärtääkseni saanut tutkimani teorian kiistelemään keskenään. Rawlsilaisille monimuotoisuudesta johtuva eriarvoisuus resurssien suhteen on luonnollista ja oikeuttaa kompensatiovaatimukseen vain, mikäli se johtuu sosiaalisista syistä. Toimintamahdollisuusteoreetikoille eriarvoisuus eli huonommassa asemassa oleminen oikeuttaa automaattisesti kompensatioon yhteiskunnan taholta (ainakin tiettyyn kynnykseen asti). Tässä on selvä käsitteellinen ero, joka kuitenkin käytännössä häviää rawlsilaisten tekemällä myönnytyksellä: luonnollinen eriarvoisuus ei oikeuta kompensatiovaatimukseen, mutta oikeudenmukainen tai solidaarinen yhteiskunta kompensoi siitä huolimatta.

Yhteiskunnan oikeudenmukaisuuden mittaamisen problematiikka on toinen resurssiteja ja toimintamahdollisuusteoreetikkoja puhuttanut aihe. Tämän tutkimuksen perusteella sanoisin, että kaikki ei yksinkertaisesti ole mitattavissa. Konkreettisia resursseja voi ja

pitääkin mitata ja vertailla, mutta toimintamahdollisuudet ihmisen elämässä joko toteutuvat tai eivät toteudu. Usein toteutumisen ratkaisee yksilöllinen inhimillinen kokemus. Jonkinlaista yhteismitallisuutta toimintamahdollisuuksien toteutumisen arvioimiseen on kuitenkin löydettävä, jotta toimintamahdollisuusteoriaa voidaan pitää vakavasti otettavana oikeudenmukaisuusteorianana. Yhteismitallisuuden jäljille voisimme päästä Wolffin ja De-Shalitin (2010) tavoin yhdistämällä filosofinen analyysi empiiriseen tutkimukseen. Yorkin mallin kaltaiset objektiivisia ja subjektiivisia mittareita yhdistävät työkalut ovat toinen mahdollinen tie toimintamahdollisuuksien arvioimisen yhteismitallisuuteen. Yorkin mallissahan sosiaalista ilmiötä, esimerkiksi köyhyyttä, mitataan sekä objektiivisilla (varakkuus, asuinolot, yms.) että subjektiivisilla (köyhyyden kokeminen, sen aiheuttamat tunteet, yms.) mittareilla (Wolff & De-Shalit 2010, 110–115). Toimintamahdollisuuksien kohdalla mittaamisesta olisi ehkä syytä puhua arvioimisena.

Minusta näyttääkin siltä, että rawlsilaiset ja toimintamahdollisuusteoretikot puhuvat saman oikeudenmukaisuuden kahdesta erilaisesta aspektista. Yhteiskuntien oikeudenmukaisuutta arvioitaessa on huomioitava sekä instituutiot että ihmiset. Avishai Margalit (1998) on kuvannut näitä kahta aspektia puhumalla toisaalta kunnollisesta ja toisaalta sivistyneestä yhteiskunnasta. Margalitin mielenkiinto kohdistui ennen kaikkea ihmisten kokemukseen nöyryytyksestä, mutta on mielestäni tulkittavissa myös vanhustenhuollon sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kontekstissa. Lyhykäisyydessään Margalitin ajatus oli tämä: sivistyneessä yhteiskunnassa ihmiset eivät nöyryytä toisiaan, ja kunnollisessa yhteiskunnassa instituutiot eivät nöyryytä ihmisiä. Tästä seuraa, että sivistyneessä yhteiskunnassa voi esiintyä institutionaalista nöyryyttämistä ja kunnollisessa yhteiskunnassa ihmiset voivat käyttää sinänsä hyviä instituutioita toistensa nöyryyttämiseen. Tavoitteena on seuraavan nelikentän vasen yläkulma oikean alakulman edustaessa katastrofia.

kunnollinen ja sivistynyt yhteiskunta <ul style="list-style-type: none"> • ei nöyryytystä instituutioiden eikä toisten ihmisten taholta 	kunnollinen, mutta ei-sivistynyt yhteiskunta <ul style="list-style-type: none"> • ei nöyryytystä instituutioiden taholta, mutta ihmiset nöyryyttävät toisiaan
ei-kunnollinen, mutta sivistynyt yhteiskunta <ul style="list-style-type: none"> • instituutiot nöyryyttäviä, mutta ei nöyryytystä toisten ihmisten taholta 	ei-kunnollinen ja ei-sivistynyt yhteiskunta <ul style="list-style-type: none"> • sekä instituutiot että toiset ihmiset nöyryyttävät

Margalitin ajatus kunnollisesta ja sivistyneestä yhteiskunnasta on muokattavissa vanhustenhuoltoon sopivaksi sekä rawlsilaisesta että nussbaumilaisesta näkökulmasta. Kunnollinen yhteiskunta jakaa vanhustenhuollon resurssit oikeudenmukaisesti, ja sivistynyt yhteiskunta varmistaa, että ihmiset hyötyvät optimaalisesti saamistaan resursseista. Kunnollisen yhteiskunnan oikeudenmukaisuus on instituutionaalista oikeudenmukaisuutta, sivistyneen yhteiskunnan oikeudenmukaisuus on ihmisten välistä reiluuutta. Rakennan edellisen perusteella uuden nelikentän.

<p>kunnollinen ja sivistynyt yhteiskunta</p> <ul style="list-style-type: none"> • instituutiot oikeudenmukaisia, ihmiset reiluja 	<p>kunnollinen, mutta ei-sivistynyt yhteiskunta</p> <ul style="list-style-type: none"> • instituutiot oikeudenmukaisia, ihmiset eivät reiluja
<p>ei-kunnollinen, mutta sivistynyt yhteiskunta</p> <ul style="list-style-type: none"> • instituutiot epäoikeudenmukaisia, mutta ihmiset reiluja 	<p>ei-kunnollinen ja ei-sivistynyt yhteiskunta</p> <ul style="list-style-type: none"> • instituutiot epäoikeudenmukaisia, ihmiset eivät reiluja

Vien nelikentän vielä palvelutalon tasolle ja selitän lopuksi ajatukseni nelikentän taustalla.

<p>kunnollinen ja sivistynyt palvelutalo</p> <ul style="list-style-type: none"> • resursseja riittävästi, henkilökunta ammattitaitoista ja empaattista 	<p>kunnollinen, mutta ei-sivistynyt palvelutalo</p> <ul style="list-style-type: none"> • resursseja riittävästi, henkilökunnan ammattitaidossa ja empaattisuudessa puutteita
<p>ei-kunnollinen, mutta sivistynyt palvelutalo</p> <ul style="list-style-type: none"> • resursseja ei riittävästi, mutta henkilökunta ammattitaitoista ja empaattista 	<p>ei-kunnollinen ja ei-sivistynyt palvelutalo</p> <ul style="list-style-type: none"> • resursseja ei riittävästi, henkilökunnan ammattitaidossa ja empaattisuudessa puutteita

Yllä oleva nelikenttä on tarkoitettu oivaltamisen ”konepajatason” työkaluksi vanhustenhuollossa työskenteleville ja siitä kiinnostuneille, sillä hienosäätöön se on liian kömpelö. Nelikentässä näkyy tiivistetysti sekä rakenteiden että sisältöjen merkitys vanhustenhuollon sosiaalista oikeudenmukaisuutta arvioitaessa. Tämä tutkimus ei pyrikään vastaamaan siihen, mitä vanhustenhuollossa tarkoittaa resurssien riittävyys. Se olisi oman

tutkimuksensa paikka. Totean vain, että oikeudenmukaisuuden toteutuminen riippuu sekä resurssien määrästä ja oikeudenmukaisesta jaosta että niiden muutettavuudesta ikääntyneiden toimintamahdollisuuksiksi painotuksen ollessa jälkimmäisellä seikalla. Resurssien toimintamahdollisuuksiksi muuttamisessa (lähi)hoitajat ovat avainasemassa, ja heidän roolistaan prosessissa tekisinkin mielelläni lisätutkimusta. Lopetan tutkimusraporttini mielestäni kuvaavaan esimerkkiin. Hoito-organisaatio tarjoaa palvelutalon asukkaalle kolme vaippaa käytettäväksi vuorokautta kohden (resurssit). Hoitajien toiminnasta riippuu, toteutuvatko asukkaan kohdalla terveyden, ruumiillisen koskemattomuuden, turvallisuuden tunteen ja luottamuksen sekä itsekunnioituksen toimintamahdollisuudet. Riittävätkin resurssit huonosti käytettyinä saattavat mennä hukkaan, ja niukat resurssit oikein käytettyinä voivat muuttua toteutuneiksi toimintamahdollisuuksiksi.

LÄHTEET

Aaltola, Juha ja Valli, Raine (2010) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Juva: WS Bookwell Oy.

Anderson, Elisabeth (2010) Justifying the capabilities approach to justice. Teoksessa Brighouse, Harry and Robeyns, Ingrid (2010) Measuring Justice. Primary Goods and Capabilities. Cambridge: Cambridge University Press.

Aristoteles (1981) Nikomakhoksen etiikka. Kääntänyt ja selityksin varustanut Simo Knuuttila. Juva: WSOY.

Brighouse, Harry and Robeyns, Ingrid (2010) Measuring Justice. Primary Goods and Capabilities. Cambridge: Cambridge University Press.

Daniels, Norman (2010) Capabilities, opportunity and health. Teoksessa Brighouse, Harry and Robeyns, Ingrid (2010) Measuring Justice. Primary Goods and Capabilities. Cambridge: Cambridge University Press.

Diamond, Timothy (1992) Making gray gold. Chicago: University of Chicago Press.

Emerson, Robert M., Fretz, Rachel I. and Shaw, Linda L. (1995) Writing Ethnographical Fieldnotes. Chicago: The University of Chicago Press.

Eskola, Jari ja Suoranta, Juha (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

ETENE- julkaisu 20 (2008) Vanhuus ja hoidon etiikka. Vantaa: Kirjapaino Keili Oy.

Grönfors Martti (2010) Havaintojen teko aineistonkeruun menetelmänä. Teoksessa Aaltola, Juha ja Valli, Raine (2010) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Juva: WS Bookwell Oy.

Henderson Neil J. and Vesperi Maria D. (1995) Culture of long term care: nursing home ethnography. Westport: Bergin & Garvey.

Heritage, John (1996) Garfinkel ja etnometodologia. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Heikkilä, Matti (2002) Eettisiä ongelmia yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Teoksessa Karjalainen, Sakari, Launis, Veikko, Pelkonen, Risto ja Pietarinen, Juhani (2002) Tutkijan eettiset valinnat. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko ja Sajavaara, Paula (2008) Tutki ja kirjoita. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.

Kangas, Olli (1998) Oikeudenmukaisuus ja sosiaalipolitiikkamallit: Rawls kansainvälisissä vertailuissa. Teoksessa Kempainen, Erkki ja Mäntysaari, Mikko (toim.) (1998) Aristoteles, Rawls ja sosiaalipolitiikka. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Karisto, Antti (toim.) (2005) Suuret ikäluokat. Tampere: Vastapaino.

Kautto, Mikko (toim.) (2004) Ikääntyminen voimavarana: tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Helsinki: Edita Prima Oy.

Kinnunen, Merja ja Löytty, Olli (toim.) (2002) Tieteellinen kirjoittaminen. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Kivelä, Sirkka-Liisa ja Räihä, Ismo (2007) Iäkkäiden lääkehoito. Helsinki: Edita Prima Oy.

Knuuttila, Simo (1998) Poliitiikan filosofia ja hyvän valtion tulevaisuus. Teoksessa Kempainen, Erkki ja Mäntysaari, Mikko (toim.) (1998) Aristoteles, Rawls ja sosiaalipolitiikka. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Lappalainen, Sirpa (2007) Mikä ihmeen etnografia? Teoksessa Lappalainen, Sirpa, Manninen, Pirkko, Kankkunen, Tarja, Lahelma, Elina ja Tolonen, Tarja (toim.) (2007) Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus. Tampere: Vastapaino.

Luukka, Minna-Riitta (2002) Mikä tekee tekstistä tieteellisen? Teoksessa Kinnunen, Merja ja Löytty, Olli (toim.) (2002) Tieteellinen kirjoittaminen. Tampere: Tammer-Paino Oy.

MacIntyre, Alasdair (1987) After Virtue. London: Duckworth.

MacIntyre, Alasdair (1998) A Short History of Ethics. Abingdon: Routledge.

MacIntyre, Alasdair (2001) Whose Justice? Which Rationality? Eastbourne: Antony Rowe Ltd.

Margalit, Avishai (1998) The Decent Society. Harvard: Harvard University Press.

Marx, Karl ja Engels, Friedrich (1998) Kommunistinen manifesti. Suomentaneet Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Metsämuuronen, Jari (2000) Laadullisen tutkimuksen perusteet. Vori: Jaabes OU.

Nikkonen, Merja, Janhonen, Sirpa ja Juntunen, Anitta (2001) Hoitokulttuurin tutkimuksesta: Etnografia hoitotieteellisessä tutkimuksessa. Teoksessa Janhonen, Sirpa ja Nikkonen, Merja (toim.) (2001) Laadulliset tutkimusmenetelmät hoitotieteessä. Juva: WS Bookwell Oy.

Nurminen, Marja-Liisa (2010) Lääkehoidon abc. Helsinki: WSOY.

Nussbaum, Martha C. (1996) The Therapy of Desire. Theory and Practice in Hellenistic Ethics. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Nussbaum, Martha C. (2007) Frontiers of Justice. Disability. Nationality. Species Membership. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Nussbaum, Martha C. (2011a) Creating Capabilities. The Human Development approach. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Nussbaum, Martha C. (2011b) Talouskasvua tärkeämpää: miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä? Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Patoluoto, Ilkka (1990) Oikeudet ja elämän arvot. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Peräkylä, Anssi (1990) Kuoleman monet kasvot. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Pipping, Knut (1978) Komppania pienoisyhteiskuntana: sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944. Suomentanut Heikki Wilen. Helsinki: Otava.

Pogge, Thomas (2007) John Rawls. His life and theory of justice. New York: Oxford University Press.

Pogge, Thomas (2010) A critique of the capability approach. Teoksessa Brighouse, Harry and Robeyns, Ingrid (2010) Measuring Justice. Primary Goods and Capabilities. Cambridge: Cambridge University Press.

Powers, Bethel Ann (1995) From the Inside Out: The World of the Institutionalized Elderly. Teoksessa Henderson Neil J. and Vesperi Maria D. (1995) The Culture of Long Term Care: nursing home ethnography. Westport: Bergin & Carvey.

Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Rawls, John (1988) Oikeudenmukaisuusteoria. Suomentanut Terho Pursiainen. Juva: WSOY.

Rawls, John (2007) Kansojen oikeus. Suomentanut Leo Näreaho. Helsinki: Gaudeamus.

Rousseau, Jean-Jacques (1997) Yhteiskuntasopimuksesta. Suomentanut J. V. Lehtonen. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Räikkä, Juha (1994) Oikeudenmukainen yhteiskunta – johdatus yhteiskuntafilosofiaan. Helsinki: Painatuskeskus Oy.

Räsänen, Riitta (2011) Ikääntyneiden asiakkaiden elämänlaatu ympärivuorokautisessa hoivassa sekä hoivan ja johtamisen laadun merkitys sille. Tampere: Juvenes Print.

Salo, Ulla-Maija (2007) Etnografinen kirjoittaminen. Teoksessa Lappalainen, Sirpa, Manninen, Pirkko, Kankkunen, Tarja, Lahelma, Elina ja Tolonen, Tarja (toim.) (2007) Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus. Tampere: Vastapaino.

Sarvimäki, Anneli & Heimonen, Sirkka-Liisa & Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna (toim.) (2010) Vanhuus ja haavoittuvuus. Helsinki: Edita Prima.

Sen, Amartya (1995) Inequality reexamined. Cambridge MA: Harvard University Press.

Sen, Amartya (2001) Capability and Well-being. Teoksessa Nussbaum, Martha C. and Sen, Amartya et. al. The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press.

Sihvola, Juha (1994) Hyvän elämän politiikka. Näkökulmia Aristoteleen poliittiseen filosofiaan. Helsinki: Kirjapaino-osakeyhtiö Like.

Sihvola, Juha (1998) Aristotelismi, liberalismi ja hyvinvointivaltio. Teoksessa Kempainen, Erkki ja Mäntysaari, Mikko (toim.) (1998) Aristoteles, Rawls ja sosiaalipolitiikka. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Sihvola, Juha (2007) Rawls ja *Kansojen oikeuden* filosofinen tausta. Teoksessa Rawls, John (2007) *Kansojen oikeus*. Suomentanut Leo Näreaho. Helsinki: Gaudeamus.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2008) Ikäihmisten palvelujen laatusuositus. Helsinki: Yliopistopaino.

Terzi, Lorella (2010) What metric of justice for disabled people? Capability and disability. Teoksessa Brighouse, Harry and Robeyns, Ingrid (2010) *Measuring Justice. Primary Goods and Capabilities*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thesleff, Holger ja Sihvola, Juha (1994) Antiikin filosofia ja aatemaailma. Juva: WSOY.

Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja (1/2009) Ikääntymisraportti. Helsinki: Yliopistopaino.

Vilkkä, Hanna (2005) Tutki ja kehitä. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy.

Wolff, Jonathan and De-Shalit, Avner (2010) Disadvantage. New York: Oxford University Press.

VERKKOLÄHTEET

Etenen www-sivusto. <<http://www.etene.fi/lausunnot/>>.2011/5.1.2012.

Gustafsson – Nurmi, Päivi (2000) ”Sait ylipuhuttua...” Leipomoalan tuote-esittelijöiden arvioita viestintätaidoistaan, -tyyleistään ja tavoistaan. Pro Gradu tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Viestintätieteiden laitos. Saatavana sähköisesti <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-2000840859>>29.3.2012.

Jyväskylän kaupungin www- sivusto. <http://www.jyvaskyla.fi/seniori-info/>>.7.1.2012.

Kielikoneen www-sivusto. <<http://mot.kielikone.fi/>>.27.10.2011.

Kuntaliiton

verkkopalvelu.<http://www.kunnat.net/fi/tietopankit/tilastot/vaestotietoja/huoltosuhde/Sivut/default.aspx/>>.10.1.2012.

Parjanne, Marja-Liisa (2004) Väestön ikärakenteen muutoksen vaikutukset ja niihin varautuminen eri hallinnonaloilla. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2004:18. Verkkojulkaisu.

http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=DLFE-4075.pdf/24.2.2012.

Saranpää, Karoliina (2012) Eläinten merkitys vanhustyössä: tapaustutkimus Teppo- kissan merkityksestä palvelutalo Vuoroparin arjessa. Pro – Gradu- tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteiden laitos. Saatavana sähköisesti osoitteesta <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/37901/URN%3aNBN%3afi%3ajyu-201205271739.pdf?sequence=1>.>13.6.2012.

Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita (2011: 20) Aina on oikea ikä! Aktiivisen ikääntymisen ja sukupolvien välisen solidaarisuuden eurooppalainen teemavuosi 2012. Verkkojulkaisu. http://www.stm.fi/c/document_library/>19.2.2012.

Sosiaali- ja terveysministeriön [www-sivusto.](http://pre20031103.stm.fi/suomi/tao/julkaisut/romppanen/vaesto.htm/)<<http://pre20031103.stm.fi/suomi/tao/julkaisut/romppanen/vaesto.htm/>>.10.1.2012.

Sosiaali- ja terveysministeriön [www-sivusto.](http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=2664824&name=DLFE-15130.pdf) Luonnos laiksi iäkkään henkilön sosiaali- ja terveystalouden saannin turvaamisesta. <http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=2664824&name=DLFE-15130.pdf>21.6.2012.

Suomen lääkäriliitto Duodecimin [www-sivusto.](http://www.duodecim.fi/konsensus/)<<http://www.duodecim.fi/konsensus/>>.23.2.2012.

SuPer ry:n [www-sivusto.](http://www.superliitto.fi/fi/Tutkittua%20tietoa/Tilastot/)< <http://www.superliitto.fi/fi/Tutkittua%20tietoa/Tilastot/>>. 12.6.2012.

Stakesin [www-sivusto.](http://www.stakes.fi/FI/Tilastot/Aiheittain/Sosiaalipalvelut/laitosjaasumispalvelut.htm/) <<http://www.stakes.fi/FI/Tilastot/Aiheittain/Sosiaalipalvelut/laitosjaasumispalvelut.htm/>>. 6.6.2012.

Stakesin [www-sivusto.](http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2011/Tr26_11.pdf) <http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2011/Tr26_11.pdf>6.6.2012.

Tampereen kaupunkilähetysten [www-sivusto.](http://www.tampereenkaupunkilahetus.net/?sid=91) <<http://www.tampereenkaupunkilahetus.net/?sid=91>>.5.4.2012.

Terveyden- ja hyvinvoinnin laitoksen www-sivusto. <<http://www.thl.fi/>>.10.1.2012.

Tilastokeskuksen www-sivusto. <<http://www.tilastokeskus.fi/>>.28.10.2011.

Turvallinen kaupunki www-sivusto. <[http:// www.turvallinenkaupunki.fi/johdatus-sivustolle/turvallisuudessa-on-monta-puolta/](http://www.turvallinenkaupunki.fi/johdatus-sivustolle/turvallisuudessa-on-monta-puolta/)>.23.1.2012.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2011) Ikäpolitiikasta elämäntulkupolitiikkaan. Verkkojulkaisu. <http://www.tem.fi/julkaisut/19.2.2012>.

Valtioneuvoston verkkosivut. <http://www.valtioneuvosto.fi/hallitus/hallitusohjelma/pdf332889/fi.pdf>>10.2.1012.

YK:n www-sivusto. <<http://www.ohchr.org/>>.4.1.2012.

LIITTEET

LIITE 1

TUTKIMUSINFO HENKILÖKUNNALLE

Opiskelen Jyväskylän yliopistossa filosofiaa ja sosiologiaa. Tarkoitukseni on tehdä yhteisgradu molempiin aineisiin. Gradun tekemisen aloitan ensi syksynä. Sosiologian osuuden aineistonkeruun suoritan työskentelemällä Kyllikinkadun palvelutalossa 1.6.-31.7.2011 A-talossa palkattuna lähihoitajana normaaleissa työtehtävissä normaaleissa työvuoroissa.

Tutkimusaiheeni on ikääntyneiden palveluasumisen etiikka. Tutkimusmetodini on etnografinen eli kerään aineistoni pääasiassa havainnoimalla, kuuntelemalla, keskustelemalla ja välillä ehkä naiivejakin kysymyksiä tehden. Mahdollisista haastatteluista sovin kanssanne erikseen. Tulen myös tekemään kenttämuistiinpanoja.

Kirjallisessa tutkimusraportissa en tule nimeämään tutkimuspaikkaani. Ketään henkilöä en luonnollisesti myöskään nimeä enkä edes kuvaile niin, että henkilön tunnistaminen olisi mahdollista. Kaikki suorat ja epäsuorat tunnistetiedot jätän pois jo aineiston puhtaaksikirjoitusvaiheessa. Näin kaikkien anonymiteetti on varmistettu. Tutkimusaineistoon on pääsy vain minulla ja tutkimukseni ohjaajalla.

Tutkimukseni tarkoitus ei ole hoivaeettisten epäkohtien etsiminen palvelutalossa. Tarkoitukseni on tutkia, millaiset puitteet nykyinen palvelutalokonsepti kokonaisuudessaan mahdollistaa sosiaali- ja terveysministeriön ikäihmisten hoitoa koskevasta ohjeistuksesta löytyvien eettisten arvojen toteuttamiselle. Tässä Te kaikki voitte halutessanne olla minulle suureksi avuksi miettimällä noihin arvoihin liittyviä näkökantoja omassa työssänne. Tarkastelemani arvot ovat:

Itsemääräämisoikeus
Voimavaralähtöisyys
Oikeudenmukaisuus
Osallisuus
Yksilöllisyys
Turvallisuus

Toivon kaikilta avointa mieltä tutkimukseni suhteen.
Tapaamisiin kesäkuussa,

Jari Pirhonen

Mikäli haluatte lisää tietoa tutkimuksesta, voitte soittaa minulle (041 -----) tai tutkimukseni ohjaajalle professori Jyrki Jyrkämälle (050 -----).

LIITE 2

TUTKIMUSESITE ASUKKAILLE

Opiskelen Jyväskylän yliopistossa filosofiaa ja sosiologiaa. Tarkoitukseni on tehdä yhteinen opinnäytetyö molempiin aineisiin. Opinnäytetyön tekemisen aloitan ensi syksynä. Sosiologian osuuden aineistonkeruun suoritan työskentelemällä Kyllikinkadun palvelutalossa 1.6.-31.7.2011 A-talossa palkattuna lähihoitajana normaaleissa työtehtävissä normaaleissa työvuoroissa.

Tutkimusaiheeni on ikääntyneiden palveluasumisen etiikka. Tutkimusmetodini on etnografinen eli kerään aineistoni pääasiassa havainnoimalla, kuuntelemalla ja keskustelemalla. Mahdollisista haastatteluista sovin kanssanne erikseen. Tulen myös tekemään kenttämuistiinpanoja.

Kirjallisessa tutkimusraportissa en tule nimeämään tutkimuspaikkaani. Ketään henkilöä en luonnollisesti myöskään nimeä enkä edes kuvaile niin, että henkilön tunnistaminen olisi mahdollista. Kaikki suorat ja epäsuorat tunnistetiedot jätän pois jo aineiston puhtaaksikirjoitusvaiheessa. Näin kaikkien anonymiteetti on varmistettu. Tutkimusaineistoon on pääsy vain minulla ja tutkimukseni ohjaajalla.

Tutkimukseni tarkoitus ei ole hoivaeettisten epäkohtien etsiminen palvelutalossa. Tarkoitukseni on tutkia, millaiset puitteet nykyinen palvelutalokonsepti kokonaisuudessaan mahdollistaa sosiaali- ja terveysministeriön ikäihmisten hoitoa koskevasta ohjeistuksesta löytyvien eettisten arvojen toteuttamiselle.

Toivon kaikilta avointa mieltä tutkimukseni suhteen.

Tapaamisiin kesäkuussa,

Jari Pirhonen

Mikäli haluatte lisää tietoa tutkimuksestani, voitte kysellä siitä milloin vain Kyllikinkadulla tavatessamme.